

Джек Лондон

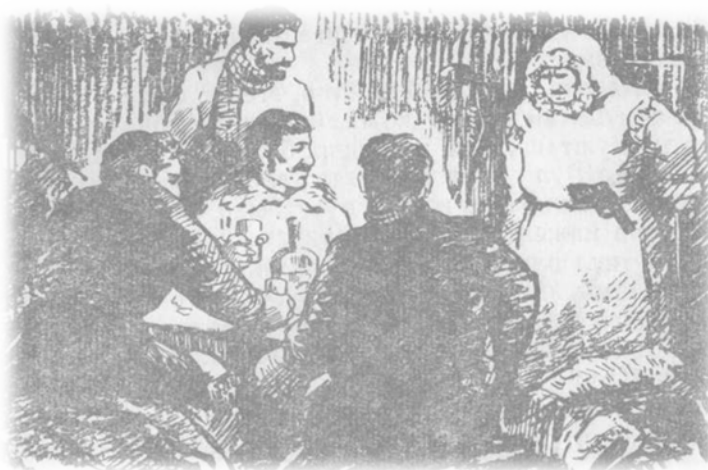
ӨМҮР КЫЗЫК

Которгон С. ЕРМАТОВ

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК БАСМАСЫ
Фрунзе — 1960

САПАРДАГЫЛАР ҮЧҮН!

— Дагы, куйчу!

— Э, Кид, ашык болуп кетти го дейм? Виски¹ менен спирт аралашканда оңой иш болбойт, анын үстүнө коньяк да, перцовка да, анан...

— Куй дегенде, куя берсеңчи! Ичкилик камдап жаткан ким, менби же сенби? — Уюлгуган ала булоонун ара-сынан Мэйлмют Киддин мээримдүү күлүмсүрөгөнү көрүнүп турду. — Э-э, балам, ушул өлкөдө мен жашагандай жашап көрсөң, анын үстүнө кудайдын куттуу күнү кемиргениң сүрсүгөн балыктын эти болсо көрөр элем, рождество² деген жылына бир эле жолу болорун дал ошондо гана түшүнөсүң. Ал эми ичкиликсиз рождество — кымындай алтыны жок кенге окшош!

— Бул сөзүңдө түк калет жок! — деди рождествону майрамдоо үчүн өзүнүн Мэйзе-Мэйдеги участогунан келген Джим Белден. Чоң Джим акыркы эки айдан бери жалаң бугунун эти менен оокаттанып жатканын баары билише турган. — Баягыда биз бир жолу Танана уруусуна кандай ичимдик уюштурганыбыз эсиңде барбы? Унуткан эместирсиң?

— Кантип унутайын! Достор, эгерде бир аз кант кошуп ачытылган ичкиликке мас болушуп, бири-бири менен кантип мушташканын көрсөңөр, бооруңар катканча күлмөксүңөр. Бул окуя сен келе электе болгон, — деди Мэйлмют Кид, бул жерде турганына эки жыл болгон жаш тоо инженери Стэнли Принске кайрылып. — Капырай, бүткүл өлкө боюнча бир да ак жуумал аял болсочу, ал эми Мэйсондун үйлөнгүсү келгенин кантейин. Руфинин атасы Танана уруусунун аксакалы болчу, атасы кызын Мэйсонго бергиси келбеди. Маселе кыйын болчу! Бүт уруу алардын никесине каршы болду. Иши кылып мен акыркы кадак кантты жумшап жатып, укмуштай күчтүү ичкилик ачиттым. Ой, сууну бойлоп, суудан өтүп артыбыздан куушту дейсиң!

— Сквонун³ өзү деги кандай? — деп кызыга сурады Канададан келген узун бойлуу француз Луи Савой. Бул жорукту анын кулагы мурда эле Кыркынчы Милде чалган болчу.

Аңгеме айтууга устат Мэйлмют Кид отургандарга түндүктөгү Лохинвардын⁴ чыныгы болгон тарыхын ырааттуу баяндады. Анын айткандарын укканда ар бир укмуштуу окуяны катуу издөөчүнүн жүрөгү кысылып, Түштүктүн күнөстүү жайытына куса

¹ Виски — мас кылуучу күчтүү ичкиликтин бир түрү.

² Рождество — христиан дининде Ыйса пайгамбардын туулган күнүнө арналган майрам.

³ Скво — аял (түндүк америкалык индеецтер ушинтип айтышат).

⁴ Лохинвар — Вальтер Скоттун балладасынын каарманы. Башка бирөөгө күйөөгө берген жатканда сүйгөн кызын уурдап алып чыккан.

болгонун сезе түштү. Анткени бирде суук жана өлүм менен куру бекер күрөшүүдөн көрө, ал жерде береке бар болчу.

— Муз жылып ага баштаганда биз Юкондон өтүп кеттик, индеецтер болсо, чейрек саат кечигип калышты. Муз дарыянын бетин бербей кылкылдап агып, алардын жолун кесип таштады, бизди мына ошол сактап калды. Акыры алар Нуклукайтого жеткен кезде, биздин жасоолдор алардын алдыларынан тосо чыгып, бөгөт болушту. Ал эми үйлөнүү тою жөнүндө болсо, бул Рубо поптон сурагыла, анткени алардын никесин ушу киши кыйган, — деп Кид сөзүн аяктады.

Иезуит¹ оозунан канжасын алып, жооп айтуунун ордуна мээримдүү жылмайып койгондо, отургандардын баары, — протестанттар² да, католиктер³ да жабыла кол чабышты.

— Ай, кудай урсун, абдан сонун болуптур! — деп сүйүнгөндөй катуу кыйкырды кызыктуу окуяга берилип, кыялданып отурган Луи Свой. La petite⁴ скво! Моп Mason brove⁴! Абдан сонун!

Ичкилик куюлган калай кружкалар бир айлангандан кийин тынчы жок, чепилдеген Беттлз ордунан ыргып туруп, өзүнүн сүйгөн ырын созолонтту:

*Молдосу менен окуткан,
Генри Бичер биригип.
Мүрөктүн суусун колго алып,
Жатышат чогуу шимирип.
Каргансак болот, туугандар:
Алдатпайбыз кудай бар,
Анткени жатат шишенин,
Ичинде күчтүү шараптар!*

Алагүү болуп отургандар үндөрүн көтөрүңкү, чыгарып, ырды сүрөп кетишти:

*Анткени жатат шишенин,
Ичинде күчтүү шараптар!*

Мэйлмют Кид кайнатып чыгарган күчтүү кошунду ичкиликтин жандандыруучу жылуулугунун таасиринен отургандар кызып, сөздөрү көбөйүп, ыр, күлкүлүү тамаша сөздөр, өз баштарынан өткөн кызык окуялар айтылып жатты. Ар кимиси ар кайсы өлкөдөн келишкендиктен, кезек келген сайын ар кимдин жана отургандардын саламаттыгы үчүн ичишти. Англичан Принс өз кезегин «Жаңы дүйнөнүн бат жетилүүчү бөбөгү Сэма-ага» үчүн көтөрдү; янки Беттлз—Англиянын королевасы «аны теңир жалгашы» үчүн; Француз Савой менен өнөр жайчы немец Майерс болсо Эльзас-Лотарингия үчүн кружкаларын кагыштырышты.

Андан кийин Мэйлмют Кид кружканы колуна кармаган бойдон ордунан туруп, айнектин ордуна коюлган майланышкан кагаздын бетине калың муз турган бүтүрөйгөн терезеге көз жиберип:

— Бүгүн түнү жол жүргөндөр үчүн! Оокаты жетишип, иттери күчтүү болуп, ширеңкелери ным болбос үчүн ичели!

Дал ушул мезгилде алардын кулагына тааныш дабыштардын — камчынын тарсылдаганы, чанага чегилген иттердин каңкылдап үргөнү жана алачыкка жакындап

¹ Иезуит — католикалык монах жана диний коомдун мүчөсү.

² Протестант — христиан дининин өкүлү.

³ Католик — католик дининин жолун жолдоочу адам.

⁴ Жарайсың ишке, Мэйсон!

келе жаткан чананын кыйчылдаганы угулду. Сөз токтолуп, баары кулак түрүп, жүргүнчүнүн үйгө киришин күтүштү.

— Адегенде иттерин жайлаштырып, анан өзү жөнүндө кам көргөнүнө караганда, көптү көргөн неме окшойт! — деп Мэйлмют Кид Принске шыбырады. Жаактын шакылдаганына, иттердин ырылдаганына жана аянычтуу каңкылдаганына караганда жүргүнчү өз иттерин оокаттандырып, башка иттерди жолотпой кууп жатканын Киддин тажрыйбалуу кулагы угуп, ошондон улам тигинин сарамжалдуулугун сизди.

Акыр аягында ал эшикти ишенимдүү жана катуу тыкылдатты. Жүргүнчү үйгө кирип келди, жарыкка көзү чагылышып, улагада бир паска туруп калды, ушул мезгилде үйдөгүлөрдүн баары аны бутунан тартып башына чейин көз жүгүртүүгө үлгүрүштү. Жүргүнчү түндүктүн жаныбарларынын терисинен жасалган кийиминде өтө эле шырыктай, келбет көрүнөт. Бою алты фут¹, кең далылуу, көкүрөгү жайык эле. Сакал-муруту алынган, бети суукка кызарып, кашын жана узун кирпичтерин бубак баскан. Карышкырдын терисинен жасалган туулга сыяктуу шоңшойгон баш кийиминин бүчүлүгүн чечип жатканда, караңгы түндө чыга калган аяздын падышасындай көрүндү. Чолок тонунун сыртынан курчанган кооз кемер курунда илинген эки чоң тапанча жана аңчынын бычагы, колунда бүктөй кармап, дайыма бирге алып жүргөн узун камчысынан башка, кийинки жаңы үлгү менен чыгарылган ири калибрлүү мылтык бар. Ал жакын келгенде, бут шилтегени создугуп, тың сезилгени менен, катуу каржалып-чарчаганы баарына көрүнүп турду.

«Ой-оо, силер бул жерде абдан көңүлдүүсүңөр го, достор» деп айткан анын жылуу сөздөрү бир азга өкүм сүрө калган жымжырттыкты таркатып жибергендей болду. Мэйлмют Кид ошол замат барып кол кармашып көрүштү. Алар мурда кезигишпесе да, бири-бирин имиш-имиштен улам сыртынан билише турган. Коноктун кайда жана эмне үчүн баратканын айтып берүүгө чамасын келтиришпестен эле, аны ар бири менен тааныштырып чыгышты да, бир кружка ичкиликти дем алдырбай туруп көтөртүп жиберишти.

— Чанага сегиз ит чеккен үч кишинин бул жерден өткөнүнө көп болдубу? — деп сурады ал.

— Эки күн өттү. Сиз ошолорду кууп баратасызбы?

— Ооба, ошол чанадагы иттер да меники. Каратып туруп кууп кетишпедиби, жүзү каралар! Мен жолду эки күнгө кыскарттым, эмки өрүүн алган жеринде сөзсүз жетемин.

— Кызыл чеке болбой эле тынышабыз деп ойлойсузбу? — деп сурап калды Белден, Мэйлмют Кид кофе кайнатып жана бир тилим чочконун майы менен бир кесим бугунун этин кууруп бүткөнчө сөздү созуу үчүн.

Жүргүнчү унчукпастан тапанчаларын, маанилүү түрдө чапкылап койду.

— Доусондон качан чыктыңыз эле?

— Саат он экиде.

— Кечээби? — деп сурады Белден, анын жообуна эч шектенбестен.

— Жок, бүгүн.

Буга баары таң калышып, күбүр-шыбыр боло түштү. Чынында да таң кала тургандай болчу: он эки саатта муздуу дарыянын үстү менен жетимиш беш миль басып өтүү оңой-олтоң эмес да!

Аңгеме балалык кездерин эске салуунун тегерегинде болуп көп узабай жалпы түргө өттү. Жаш жигит аздыр-көптүр оокатын жеп бүткөнчө, Мэйлмют Кид анын иреңинен мүнөзүн окуп жаткансып, ыкласын коё тиктеди. Жаш жигиттин өңүнө тамга салган оор эмгек менен жокчулуктун катаал тагы даана көрүнүп турса да, анын жагымдуу, ачык-айрым жана ак көңүл иреңи бат эле Киддин купулуна толо түштү. Мээримдүү, шайыр,

¹ фут — узундуктун өлчөмү. Бир фут 30,5 сантиметрге барабар.

көгүш көздөрүнөн кээде, асыресе, талаш-тартышта от жанып, сүрдүү, ажардуу болуп көрүнүүгө жөндөмдүү экени сезилип турду. Балкыйган жаагы жана чарчы келген ээги анын туруктуу жана эч кимге баш ийбеген мүнөзүн көрсөтүп турат. Ошону менен бирге, анын кабылан-кебетесинде кандайдыр бир өзүнчө назик, жумшак мүнөз бар эле.

— Ошентип кемпирим экөөбүз баш кошуп да калдык, — деди Белден өзүнүн сүйүүсү жөнүндөгү кызык аңгемени аяктай жаздап. — «Мына биз кошулуп калдык», — деди кыз атасына жетип барып. Атасы болсо ага ачууланып: «Жоголгула, көзүмө көрүнбөй!» — деп айкырды. Бир аздан кийин кайта мага карап: — «Кана, Джим, таза кийимиңди чечкин — түшкө чейин бир узун тилке жерди айдап салалы» — дегеничи. Анан: «Сэл, сен идиш-аякты жуугун» — деп аны жекиримиш болгону менен бышактап ыйлап, эңкейип өпкөндөй болду. Мен кубанып кеттим. Бирок, ал сезе коюп, кайта: — «Бол, Джим, тез кыймылда» — деп кыйкырып жиберди. Чымылдаган бойдон кампаны карай сыздым.

— Штатта балдарыңыз калды беле? — деп сурады жүргүнчү.

— Жок, Сэл бир да бала төрөп бербестен каза болуп калбадыбы. Мына ошондон кийин мен быякка келдим.

Белден канжасынын өчүп калганын байкабай соргулап, кайра сөзгө аралашты:

— Өзүңүз үйлөндүңүз беле, тууган?

Тигил жооп берүүнүн ордуна чөнтөк саатын ичке кайыш боосунан бошотуп, капкагын ачып туруп Белденге сунду. Джим чырактын билигин азыраак көтөрүп, жарык кылып, капкактын ич жагын бир топко кадала тиктеп турду да, жактыргандай башын ийкегилеп саатты Луи Савойго берди. Луи «эх, аттигиниң» деп бир нече жолу кайталап жатып, акыры саатты Принске сунду. Саатты ала коёр менен анын бүткөн боюн калтырак басып, көзүнөн назик мээрим жаадырай баштаганын бардыгы сезишти. Саат колдон колго өтүп жатты. Анын капкагынын ич жагында мына бу өзү сыяктуу эркектерге тымпыгый жана асылгыч жаракөр кылыгы менен жагууга жөндөмдүү аялдын эмчектеги баланы көтөрүп турган сүрөтү чапталган болчу.

Ушул ажайып сонун нерсени көрүүгө али кезек жете электердин кызыккандан чый-пыйы чыгып, зорго чыдаса, көргөндөр унчугушпай шылкыйып, өткөн-кеткендерин эстеп, ойго чөмүлүштү. Аң улоодо, суу ташкындаганда дайыма арттарынан акмалап жүргөн ачкачылыктан да, каражамадан да, өлүмдөн да булардын корко турган кебетелери жок. Бирок, азыркы балалуу дайынсыз аялдын сөлөкөтү алардын өздөрүн аялдар менен балдарга теңеп койду.

— Ушу кезге чейин чүрпөмдү өз көзүм менен бир да жолу көрө элекмин. Тек гана аялымдын каты аркылуу эркек балалуу болгонумду жана ал эки жашка чыкканын билем, — деди жүргүнчү саатты кайра алып жатып. Ал бир мүнөтчө сүрөттү телмире тиктеп туруп, андан кийин сааттын капкагын шарт жаап, тескери бурулуп кетти. Канчалык кадиктенгени менен мончоктоп аккан көз жашын отургандардан жашыра алган жок.

Мэйлмют Кид аны койкага ээрчитип келип, жатып эс алгын деди.

— Мени дал саат төрттө ойготуп койгула, сөзсүз ойготкула! — деп айтар менен жүргүнчү ошол замат уйкуга кетти.

— Азамат эмес бекен! — деп дароо эле баа бере салды Принс. — Ит чана менен жетимиш беш миль жол баскандан кийин, үч саат уктап, кайта жолго чыгыш — айтканга гана оңой. Бул ким, Кид?

— Джек Уэстондэйл. Анын бул жерде жүргөнүнө үч жылдай болду. Кара жерди каңтара ок иштейт, бирок шордуунун башы кырсыктан арылбай койду. Мен ушул кезге чейин мунун өзү менен беттешип жолугушкан эмесмин, бирок бул жөнүндө Ситка Чарли мага айтып берген.

— Чүрөктөй сулуу жаш аялынан ажырап солкулдаган кырчындай кезин мына ушул кыртышы сыртына бүтүп, бир жылы экиге татыган жерде өткөзүү кыйын эмегенде оңой эмес байкушка.

— Биерде тим эле өзүнүн өжөрлүгүнөн жүрөт. Анткени эки жолу мыкты иштеп таап, экөөндө тең сызга отуруп калды.

Бул аңгемени Беттлздин бакылдаган кыйкырыгы бузуп жиберди. Сүрөттөн улам пайда болгон толкундаганы басаңдап, катаал жылдарда жабыркаткан эмгек. менен жокчулуктун салдарын куунак отуруу жууп кетип жаткансыды. Жалгыз гана Мэйлмют Кид жалпы оюн-тамашага анча көңүл бурбай, тынчсызданып, дембе-дем саатына карайт. Акыры, мээлейин жана кемчет тумагын кийип, акырын үйдөн чыгып, азык-түлүк, эмеректер сакталуучу бөлмөдө бирдемелерди аңтарып-теңкерип жатты...

Акыры чыдай албай жүргүнчүнү белгиленген убакыттан чейрек саат мурун ойготту. Анын буттары кыймылга келбей селейип карышып калгандыктан, колдон келишинче ушалап араңдан зорго ийкемге келтиришти. Кыйналып-кысталып жатып өйдө туруп, темтеңдеп эшикке чыкты. Сыртта иттер чанага чегилип, бардыгы жөнөөгө даярдалып калган болчу. Жолуң болсун, кууганыңа жет деп Уэстондэйлге тилектеш экендигин билдиришти. Рубо поп жүргүнчүгө шашып-бушуп бата берип, үйгө чуркап кирди. Чынында да жетимиш төрт градус¹ суукта баш кийимсиз жана мээлейсиз эшикте туруунун көп анча жыргалчылыгы жок эле!

Мэйлмют Кид Уэстондэйлди жолго чейин узатып бирге барып, чын жүрөктөн колун кысып туруп:

— Чанаңызга жүз кадак балыктын уругун салып койдум. Иттер үчүн ал жүз элүү кадак балыктын ордуна түтөт. Мүмкүн сиз Пеллиден иттерге азык табылат деп ойлогон чыгарсыз, аерде жем жагы өтө катаал, — деди.

Уэстондэйл селт этип кетти да көздөрү жалжылдай түштү, бирок Киддин сөзүн бөлбөй укту.

— Беш-Бармактын этегинен бери жактан сиз өзүңүзгө да, иттериңизге да оозго салар оокат таппайсыз. Ага чейин кенен-чонон эки жүз миль келет. Отуз-Миль дарыясынын айрыктарынан сак болуңуз жана кандай болбосун Ле-Барж көлүнөн жогорураак чендеги чоң канал менен жүрүңүз, мына ошондо жолду алда канча кыскартасыз.

— Сиз кантип билдиңиз? Имиш-имиш сөздөр менден мурун жетип калдыбы?

— Мен эчтеке билбеймин жана билгим да келбейт. Сиз кууп бараткан чана деги сиздики эмес да: Ситка Чарли аны ал адамдарга өткөн жазда жалпак отуруп, жай сүйлөшүп эле өз баасына саткан болчу. Ошондой болсо да сиздин ак ниеттүү адам экениңизди ал мага -айткан, мен ага ар дайым ишенем; сиз мага жагып калдыңыз. Ал турмак мен аялыңызды жана... Көрдүм да,

— о, кокуй десе, көзгө күч келтирип эмне кереги бар! — деп Кид сөзүн бүтүрө элек жатып мээлейин чечип, койнунан бир баштык алтынды сууруп чыкты.

— Жок, мен буга муктаж эмесмин! — Бетинен ылдый аккан көз жашы муз болуп тоңгон Уэстондэйл калчылдап Мэйлмют Киддин колун кысты.

— Андай болсо иттерди аяба, жүрбөй калганын таштап кете бер. Баасы канча болсо да акчанын көзүнө карабай, башкасын сатып ала бериңиз. Итти Беш-Бармактан, Кичине-Балыктан жана Хутилинкавадан сатып алууга болот. Анан бутуңузду кургак сактаңыз. Эгерде сууктун градусу элүү жетиден төмөндөсө тынбай эле жүрүп отуруңуз. Бирок азыраак күн жылуу тартканда токтоп, от жагып, байпактарыңызды которуп алыңыз, — деп Мэйлмют коштошоордо акыл-насаатын айтты.

Чейрек саатка жетпей коңгуроонун үнү жаңы коноктордун келгендигин баяндады. Эшик ачылып, сырттан ит айдагыч эки метисти¹ ээрчитип, падышанын түндүк-батыш атчан полициясынын офицери кирди. Уэстондэйл сыяктуу үчөө тең курал-жарактуу, өтө

¹ Температура бардык жерде Фаренгейт боюнча берилди.

чарчап-чаалыккандары сыртынан байкалып турду. Метистер ушул жерде туулуп-өскөндүктөн азаптуу жол жүргөндө кыйналышпаптыр. Ал эми жаш офицердин кыймылдаарга шайманы калган эмес. Жалаң гана ушул расадагы адамдарга тийиштүү болгон кара көктүгү куугунду улантууга мажбур кылып жатты. Демек ара жолдо алдан тайып, кулап түшмөйүнчө, айтканынан кайтпай тургандыгы белгилүү болчу.

— Уэстондэйл качан жүрүп кетти? — деп сурады ал. — Же ал бул жерге токтогон жокпу?

Бул артык баш берилген суроо болду, анткени чананын изи өзү эле бардыгын айтып турган.

Мэйлмют Кид менен Белден бири-бирине карашып, иштин жайын түшүнүшкөндөн кийин, Кид:

— Бир топ эле убакыт болуп калды, — деп тайсалдатып жооп берди.

— Досум, сен, кыйшаңдатпай чыныңды айт, — деди офицер эскерткен сыяктуу.

— Кебетеси, ал сизге эң керек окшойт! Эмне Доусондо бир балакет кылган го?

— Гарри Мак-Фарлэндди кырк миңге сызга отургузуп кетпедиби. Тынч океан компаниясынын Сиэтлдеги агентинен алтынды чекке айырбаштап алыптыр, эгерде аны кармап калбасак, ал жыргап гана акчаны чек боюнча алып алат. Ал качан жүрүп кетти?

Мэйлмют Кидге окшоп, бардыгы эчтеке көрбөгөн-билбегендей боло калышты, жаш полисмен алардын көңүл кош карап турганын көрдү.

Офицер Принске кайрылып суроосун кайталады. Тигил өзүнүн жердешинин ачык-айрым, сүрдүү иреңине тике карап туруп, калп айтууну туура таппаса да, жолдун абалы жөнүндө дайынсыз бирдемени күңкүлдөп айткансыды.

Ушул учурда офицер Рубо попту көрө койду. Поптун калп айтууга дити дааган жок.

— Кеткенине чейрек саат болду, бирок өзү да, иттери да, бул жерде төрт саат өрүүндөдү, — деди ал.

— Кеткенине чейрек саат болсо, дагы дем алып, күчтөнүп алса! О, жараткан!

Офицер чарчаганынан жана капаланганынан эсинен тана жаздап, теңселе түштү, Доусондон берки он саат жол жүргөн аралык жана таптакыр жүрө албай калган иттер жөнүндө бирдемелерди түшүнүксүз күңкүлдөдү.

Мэйлмют Кид бир кружка ичкилик жуткузуп жибергенден кийин офицер чана айдагычтарды чакыруу үчүн эшикти карай жөнөдү. Бирок жылуу жатып, эс алуу үмүтү өтө оолуктургандыктан тигилер караманча кашайып, тил алышпады, Кид тигилер сүйлөшкөн жергиликтүү француз тилин түшүнгөндүктөн, алардын кебине алдыртан кулагын салды.

Метистер иттердин таптакыр алсырагандыгын, Бабетта менен Сивашты биринчи эле милде атып таштоого туура келе тургандыгын, башкаларынын дале ал экөөнөн артыкчылыгы жок экенин, жалпысынан алганда өздөрү да дем алса жаман болбой тургандыгын айтып, безеленип карганып жатышты.

— Мага беш ит убактысынча кайрылыша турасыңарбы? — деп сурады офицер Мэйлмют Кидге кайрылып.

Кид унчукпай башын чайкады.

— Мен сизге капитан Констэнтайндын наамына беш миңге чек жазып беремин. Керек болгондо чек жазып берүүгө укугум бар, мынакей документим.

Баягы эле үнсүз, тескери жоопту алды.

— Андай болсо азыр иттериңди королеванын атынан бекер алып кете беремин!

Кид шылдыңдаган сыяктуу жылмайып, өзүнүн ар түркүн бай курал-жабдыктарын башы менен жаңсап карап койгондо, англичан каршылык көрсөтүүгө өзүнүн чабалдыгын сезип, кайтадан эшикти карай жөнөдү. Чана айдагычтар дагы тарткынчыкташып, кыйыктанышты эле, офицер аларды аялсыңар жана коркоксуңар деп сөгүнүп-кагынып коё берди. Ачуусу келгендиктен улуу метистин кара тору бети

кызарып, ордуна шарт тура калды да, эң алдыңкы итти кубалап отуруп, зордуктуруп, анан карга тээп таштай тургандыгын начальнигине тайманбастан ачык айтты.

Жаш офицер бардык күчүн жыйнап, куру кайрат кылымыш болуп эшикке шарт жөнөдү. Буга бардыгы түшүнүштү жана анын туруктуулугун баалашты. Кантсе да, анын кыйналып тургандыгы иреңинен байкалып турду.

Суукка чыйрыгып кардын үстүндө бүрүшүп жаткан иттерди тургузууга такыр мүмкүнчүлүк болбоду. Шордуу айбандар камчынын ачуусуна чыдабай каңкылдап, улуп-уңшуду. Чегилген иттердин эң алдыңкысы — Бабеттини катардан чыгарып таштагандан кийин, чана ордуна жылып, жолго чыкты.

— Ой, жүзү кара! Алдамчы!

— Шайтан баскыр!

— Ууру!

— Индеецтен да ашкан акмак тура! — дешип баары тең аябай кыжырланышты. Анткени ал биринчиден — аларды алдап, акмак кылып кетти. Экинчиден, ак ниеттүүлүктү — негизги адамкерчиликтин касиети деп эсептеген Түндүктүн үрп-адатын бузду.

— Биз ал иттин баласына дагы боорубуз ооруп, жардамдашып жүрбөйбүзбү! Мындайын мурда билсекчи!

Бардыгы Мэйлмют Кидди жемелүү тиктеп калышты. Ал Бабеттини бапестеп ороп жаткан бурчтан чыга келип, унчукпастан ичкиликтин калганын кийин ичкендердин кружкаларына бөлүштүрүп куйду.

— Бүгүнкү суук, балдар, болгондо да тимеле кырчылдаган аяз! — деп ал жактоочу сөзүн кызык баштады. — Силер бардыгыңар мындай аяздуу түндө жол жүрүп көргөнсүңөр жана ал кандай экендигин билесиңер. Алдан тайып, жүрбөй калган итти эс алдыруу кыйын экени да белгилүү! Силер окуянын бир жагын гана уктуңар. Ушу кезге чейин Уэстондэйлден ак жана адилет адам биз менен бир аяктан оокат ичип, коюндашып бир төшөктө жата элек. Өткөн күздө ал бардык кырк миң акчасын борбордогу соода ишканасына өзүнүн наамынан өткөрүп коюуга Джо Кастреллден берип жиберет. Эмдигиче сөзсүз миллионер болот болчу. Ал эми Кастреллдин эмне кылганын билесиңерби? Уэстондэйл Серклде калып, каражама менен ооруган шеригине каралашып жатканда, Кастрелл акең Мак-Фарлэнд менен кумар ойной кетип, бүт уттуруп коёт. Экинчи күнү анын өлүгү күрөндүнүн алдынан табылат. Шордуу Джектин кышында аялына жана алиге көрө элек уулуна баруу тилеги таш кабат?.. Байкап көргүлөчү, Джек ашык да эмес, кем да эмес, өзүнүн шериги уттурган гана кырк миңди алган. Ал кетип калды. Эми силер эмне демекчисиңер?

Кид отургандарга бир сыйра көз жүгүртүп чыгып, алардын иреңдеринин жумшарганын сезгенден кийин кружканы өйдө көтөрдү.

— Бүгүн түнү сапар чеккен адам үчүн ичели! Анын оокаты түгөнбөсүн, иттери чарчабасын жана ширеңкелери ным болбосун. Жараткан ага жардам берип, бардык жагынан иши оңолсун ээ...

— Ал эми королдун полициясы маскара болсун! — деп анын сөзүн коштоп кетти Беттлз, бошогон кружкардын шаңгыраган жаңырыгына кошул-ташыл болуп.

КЫРКЫНЧЫ МИЛДЕ

Чоң Джим Белден «сууда калкыган муз —» кызыктуу окуя экенин көңүлүндө эч кандай кири жок эле айта салганы эмнеге алып келерин өзү да билген эмес. Ага жооп катары суунун түбүнөн тоңгон муз — андан да кызык окуя экендиги жөнүндө айтып жаткан Лон Мак-Фэйндин оюна да эчтеке кирип чыкпаган болчу; эч кандай муз суунун түбүндө тоңбостугу, бул анчейин гана балдарды мокочо менен коркуткан сыяктуу ороскел иш экендигин айтып талаша кеткенде Беттлздин да оюна эч нерсе келген эмес.

— Бул жерде ушунча жыл бирге жашагандан кийинки сенин мага айтып жатканың ушулбу! — деп Лон чаңыра кетти. — Экөөбүз бир казандан канча жолу оокаттанбадык!

— Бул чындыкка сыяр иш эмес, — деп талаша берди Беттлз, — билсең, музга караганда суу жылуураак келет...

— Эгерде музду талкаласа, суудан айырмасы аз.

— Тоңбогондон кийин суу муздан жылуурак да. Сен болсо музду суунун түбүндө тоңот дейсиң!

— Мен суунун түбүндө тоңгон муз жөнүндө, Дэвид, суунун түбүндө тоңгон муз жөнүндө гана айтып жатам. Суунун агымы менен сүзүп баратсаң, суу айнектей көгүш тартып жалтырап турат, андан кийин эле кокусунан күндү булут каптаган сыяктуу суунун бетине шырык муздар калкып чыгат; көз ачып жумганча суунун тиги жээги менен бу жээгине чейин, кайрылыштан-кайрылышка чейин жер бети биринчи кар чүмкөгөнсүп, апапак боло түшөт. Сен мындайды учураттың беле?

— Ананчы, кайыктын үстүндө калак эшип баратып көзүм илинип кеткенде аны далай жолу учураткам. Бирок, мен көргөн шырык муздар суунун түп жагынан калкып чыкпастан, ар дайым кандайдыр бир туш тараптан, куйган суудан агып келчү.

— Сен аны өңүндө бир да жолу көргөн жоксуңбу?

— Жок. Сен да көргөн жоксуң. Мунун баары чындыкка жанашпай турган нерсе. Ким да болсо сага ушуну айтат!

Беттлз мешти тегеректеп отургандардын баарына кайрылды, бирок эч кимиси ага жооп кайтарган жок жана Лон Мак-Фэйн экөөнүн өз ара кер-мур айтышы улана берди.

— Чындыкка жанашабы же жанашпайбы, айтор менин сага айтып жатканым — бул чындык. Бул көрүнүштү былтыр күзүндө биз Ситка Чарли экөөбүз Форта Довериянын ылдый жагындагы босогодон сүзүп баратканда байкадык. Накта күз мезгили болчу, алтындай саргыч жалбырактуу дарактарга жана солкулдаган байтеректерге күндүн нуру түшүп, жалтылдайт, суунун бетинде майда толкундар жыбырайт; түндүк жактан болсо кыштын көгүлтүр мунарыгы бүлбүлдөп көрүнгөнсүйт. Анын кандай болорун сен

өзүң деле жакшы билесиң го: өзөндүн кырка жээгин шырык муз каптай баштап, айлампа, ирим жерлерде кадимкидей келки муздар айланып турат; аба да кандайдыр жанга жагымдуу жана таза: ал абадан жуткан сайын сен өзүңдү жаңы күч кошулгандай сезесиң. Мына ошондо, досум, дүйнө жүзү тарып, селсаяктык сени алга айдайт.

О-о, кайсы сөзгө түшүп кеттим.

Ошентип, кээ бир айлампа жерлердеги бирин-серин музду эсептебегенде, келки муздун Эч кандай белгисин байкабастан, калакты күрөй бердик. Бир убакта индеец калагын өйдө көтөрүп: «Лон Мак-Фэйн! Төмөн жакты карачы! Бул жөнүндө кулагым чалган, бирок өз көзүм менен көрөт экем деп эч ойлогон эмесмин!» — деп кыйкырды.

Ал жерлерде мен да, Ситка Чарли да жашабагандыгыбызды сен жакшы билесиң, ошондуктан мындай көрүнүш бизге укмуштуудай кызык көрүндү. Биз калакты күрөөнү токтотуп, кайыкты суунун агымы менен коё бердик да, өзүбүз кайыктын эки жагына эңкейип, жылтылдаган сууну тиктедик. Менин баягы бермет издегендер менен өткөргөн күндөрүм кылт эсиме түштү. Ошондо мен деңиздин түбүнөн гүл бакчага окшогон шуру таштарды көргөмүн. Биз суунун түбүндө тоңгон музду көрдүк: суунун түбүндөгү таштарды келке муздар жаап, ак шуруларга окшоп калыптыр.

Бирок, эң кызыгы али алдыда болчу. Босогону айланып сүзүп өткөнүбүзчө, кайыктын айланасындагы суу сүттөй апапак майда тегерек шырык муз болуп калды. Жазында майда ак балыктар суунун үстүнө жабалактап сүзүп чыкканда же өзөндө жамгыр жааганда мына ушундай боло турган. Суунун түбүндө тоңгон муздар жогору жакка калкып чыгып жатты. Оң жакты да, сол жакты да, айтор, көз көргөн жактын баарын майда тегерек шырык муз каптап алды. Калакка желимдей жабышкан коюу боткодо кайык алга араңдан зорго калкамандайт. Мен ал босоголордон шырык муз каптаганга чейин да, андан кийин да далай жолу сүзүп өттүм, бирок мындай укмушту эч качан көргөн эмесмин. Бул көрүнүш өмүр бою менин эсимде калды.

— Сүйлөй бер! — деди Беттлз көңүлүмдө. — Сенин ушу кайдагы жокту айтканыңа мени ишенет деп турасыңбы? Байкашымда, сенин көзүң да, тилиң да жайында эмес окшойт. Ошол күнү эртең менен көзүң менен тилиңди куюн даарып кетсе керек?

— Өз көзүм менен көргөм да; Ситка Чарли ушуерде болсо, ал далилдеп, күбө болот эле.

— Болгон ишти тана албайсың. Адегенде абдан алыс турган суу тоңот деш бул табигый нерсе эмес.

— Бирок, мен өз көзүм...

— Жетет! Эмне эле сен аны уламдан-улам кайталап калдың — деди Беттлз аны ынандыргысы келип.

Бирок, Лон Мак-Фэйндин кельттик кырс мүнөзүнө тийип ачуусу келе түштү:

— Сен эмне, мага ишенгиң келбейби?!

— Эгерде сен айтканыңдан кайтпай жеңедей берсең — ишенбейм; баарыдан мурда мен жаратылышка жана болгон ишке гана ишенем.

— Демек, сен мени калп айтты дегин келип туратко? — деп Лон жекире сүйлөдү. — Сен андан көрө өзүңдүн сиваш аялыңдан сурап көр. Менин чын же калп айтканымды ал айтып берсин.

Беттлз ачуусуна чыдабай кыжыры кайнап, туталанып кетти. Ирланд байкабастан анын намысына тийип алды. Анткени Беттлздин аялынын энеси индианка, атасы аң терилери менен соода кылган орус болчу. Ал аялы менен Нулатодогу православиелик¹ миссияда никелешкен, Юконду ылдый бойлоп жүргөндө мындан миң милдей ыраак келет. Демек, анын аялы ата-теги жагынан жергиликтүү сиваш аялдардан алда канча жогору турат. Бул түндүктөгү укмуштуу окуя издеген адамга гана түшүнүктүү, айырмалуулугу билинер-билинбес, кылдат нерсе эле.

^{1 1} Православие—христиан дининин бир түрү.

— Ооба, ошондой деп түшүнө бер, — деп ал чечкиндүү түрдө ырастады. Андан кийин Лон Мак-Фэйн аны көз ачып жумганча жерге көтөрүп урду, мештин тегерегинде отургандар орундарынан ыргып туруп, алты-жети киши ошол замат чатакташкандардын ортосуна түшө калышты.

Беттлз эрдиндеги канды аарчып өйдө турду.

— Мушташуу жаңылык эмес. Бул үчүн мен сени менен эсептеше албайт деп турасыңбы?

— Өмүрүмдө мени эч ким эч качан калп деп айткан эмес, — деп Лон салабаттуураак сүйлөдү. — Өзүң каалаган жол менен менден өч алууга сага көмөктөшпөсөм эле жерге кирип кетейин.

— Сеники баягы эле 38—55?

Лон башын ийкеди.

— Андан көрө өзүңө жарактуураак калибр таап ал. Менин тапанчам сенин бир жериңе тийсе жаңгактай тешик калтырат.

— Мен үчүн убара болбой эле кой! Анткени менен тапанчамдын огунун учу жумшак, бирок тешип өтүп, чыккан жерин ородой эшип кетет. Мен сени менен качан беттешүүгө татыктуу болом? Менимче, муздагы суу алгычтын жээги ылайыктуу жер.

— Тандаган жериң жаман эмес. Туура саат бирде ошоерге кел, мен да көп күттүрбөйм.

Экөө тең мээлейин кийип, жолдошторунун акидей асылганына көңүл бурушпастан, Кыркынчы Милдин күзөт бөлмөсүнөн чыгып кетишти. Чатак бир болор-болбостон чыккансыды, бирок мүнөзү кырс жана оюна келгенин бербеген өжөр адамдардын майда-чуйда чыр-чатактары чоң жаңжалга айланып кетет. Анын үстүнө, ал кездерде алтын чыгуучу катмарларды кышында иштетүүнү эч ким билчү эмес, андыктан Кыркынчы Милде жашагандар арктикалык узакка созулган кышта үйлөрүнө камалып жатып, опкоктуктан жана аргасыз бекерчиликтен улам буулугуп, кулк-мүнөзү аябай бузулууга жана күзүндө балчелектер балга толуп кеткен кездеги аарылардай ачуулуу болуп калышат.

Ал убакта Түндүк Өлкөдө укукка негизделген мамлекеттик сот иштери жөнгө салына элек болчу. Королдун аттуу полициясы да келечекте боло турган иш эле. Кимде-кимдин өзүнө тийиштүү иши болуп калса, чатактын салмагын өзү өлчөп, жазаны өзү берчү. Экөө биргелешип, бирөөгө каршы озбодорчулук кылуунун зарылдыгы анда-санда гана учурайт, ал эми сегизинчи осуятты бузуу учуру Кыркынчы Милдин лагеринин бардык күңүрт тарыхында эч качан болгон эмес.

Чоң Джим Белден ошол замат шашылыш түрдө кеңешме уюштурду. Скрафф Маккензи председателдик орунду ээледі, чакырып келүүгө Рубо попко киши жиберішти. Кеңешмеге катышкандардын абалы эки ача болучу, буга алар өздөрү да түшүнүшкөн. Колдо бар мүмкүнчүлүк боюнча кокус алар кийлигишсе, дуэлди¹ токтотуп коюуга болмок, бирок бул иш — алардын каалоосуна толук жооп берген менен, көз караштарына кайчы келет. Анын үстүнө, алар өзүлөрүнүн эскирген жөнөкөй этикасы боюнча муштумга муштум менен жооп берүү ар кимдин жеке акысы деп эсептешкени менен, Беттлз менен Мак-Фэйндөй эки жакшы жолдошторунун бычак учунда кездешүүсүнө жол бергилери келбеди. Алардын түшүнүгү боюнча, чакырыкты кабыл албаган киши коркок деген атка конмок, бирок эми иш ошондой болуп калгандан кийин, атышуунун болбой калышын көздөштү.

Кеңешме жүрүп жаткан кезде кайдан-жайдан пайда боло калган тери чокойдун карда бат-бат кырчылдаганы, ач кыйкырык жана андан кийин атылган тапанчанын жаңырыгы угулду. Ошентип кеңешме токтоп калды. Эшиктер катары-катары менен шарт-шарт ачылып, оозунан түтүнү булаган тапанчасын кармаган бойдон эшиктен Мэйлмют Кид күлмүңдөп кирип келди.

¹ Дуэль — эки кишинин бирме-бир чыгып атышуусу же кылычташышы.

— Турган жеринде жайладым, — деди тапанчанын огун алмаштырып жатып: — Бул сенин итиң беле, Скрафф,— деп кошумчалады.

— Сары Азуубу? — деп сурады Маккензи.

— Жок, баягы бир шалпаң кулак бар эмес беле, ошол.

— Шайтан баскыр! Ал соо эмес беле!

— Эшикке чыгып, карап көрбөйсүңбү.

— Акыры жүрүп дал ушундай болмок. Мен өзүм да аны соо болбойтко деп ойлогон элем. Бүгүн эртең менен келип Сары Азуу аны аябай талап кеткен, андан кол жууп кала жаздадым. Заринкага барып асылды, бирок аны этек-жеңи менен тумшукка чапкылап, иши кылып белдемчисин тыттырып, үстү-башынын баары кар болуп, араң качып кутулду. Андан кийин ал кайта токойго качып кетти. Менин билишимче эми кайрылып келбес. Эмне, сенин итиң да күмжам болдубу?

— Ооба, бирөө, иттеримдин эң жакшысы — Шукум кутуруп кетти. Бүгүн эртең менен кутурду, бирок көп алыс кеткен эмес. Ситки Чарлинин чанадагы иттерине барып бир тийди, алар көчөнүн аяк-башына чейин сүйрөп жүрүп, аябай талады. Аларга да жуккан окшойт, анын да эки ити кутуруп, чанадан чыгып кетиптир. Алдын-ала бирдеме колдонбосок, жазга чейин иттердин көбүнөн кол жууйт окшойбуз.

— Адамдардан да.

— Ал эмне дегениң? Бирөө бирдеме болдубу?

— Беттлз менен Лон Мак-Фэйн кер-мур айтышып калышты жана бир нече минутада кийин төмөн жактагы суу алгычтын жанынан өч алышмак болушту.

Ага төкпөй-чачпай бардыгын айтып беришти. Анын сөзүн жолдоштору кыңк этпестен аткараарына абдан ишенген Мэйлмют Кид бул ишке өзү киришмекчи болду. Ал иштин планын өз ичинен тез ойлоно салды да, аларга айтып берди, анын бардык жардыгын так аткарууга убада кылышты.

— Мына өзүңөр көрүп турасыңар, — деди ал акырында, — биз аларды атышуу укугунан таптакыр ажыраткан жерибиз жок; бирок биздин пландын маанисин түшүнгөндө алар өздөрү эле баш тартарына мен ишенип турам. Турмуш — оюн, адамдар болсо — оюнчулар. Эгерде утуу үчүн миңден бир мүмкүнчүлүк тапса, алар мал-мүлкүн бүт союуга даяр. Бирок алардан ошол жалгыз мүмкүнчүлүгүн тартып алсаң, алар ойнобой калат. — Анан ал күзөт үйүнүн чарбасын башкаруучу адамга кайрылып: — Жарым дюймалык бышык арканыңдан мага он сегиз фут кесип берчи. Кылымдын аягына чейин Кыркынчы Милдегилер эстеп жүргүдөй окуя баштайбыз, — деди ал. Андан кийин акырында колуна түрүп, негизги күнөлүүлөр менен өз убактысында кездешүү үчүн жолдошторун ээрчитип эшикке чыкты.

— Аялым жөнүндө ал эмне тантырайт? — деди Беттлз жоошутууга аракет кылгандарга моюн бербей чаңырып. — Антүүнүн кереги эмне эле? — деди ал чечкиндүү. — Антүүнүн кереги эмне? — деп кайталай берди да, Лон Мак-Фэйнди күтүп, ары-бери басты.

Лон Мак-Фэйндиң өңү кумсарып, тилин тартпай, ачыктан-ачык эле чиркөөгө шек келтирип сайрап жатты.

— Андай болсо, молдоке, — деп кыйкырды ал попко, — андай болсо, анда мен жүрөгүмдү зырпылдатып туруп, оттуу жууркандарга оронуп, күйүп жаткан көмүрдүн чогуна жатып алам. Лон Мак-Фэйн калпычы, анысын көз ирмебей мойнуна алат деп эч ким эч качан айта албайт. Мага сиздин батаңыздын кереги эмне! Көп болсо менин өмүрүм супсак өткөндүр, бирок эмне жакшы, эмне жаман экенин жүрөгүм ар дайым билчү.

— Лон, бирок биерде жүрөк эмес, — деди Рубо поп анын сөзүн бөлүп. — Сенин намыскөйлүгүң өз жакыныңды өлтүрүүгө түртүп жатат.

— Ай, ушу сиз француз! — деп жооп берди Лон. Андан кийин бурулуп кетүүгө бет алганда кайта кайрылып: — Айтыңызчы, эгерде менин көзүм жумулуп кетсе сиз мага жаназа окуйсубу? — деп сурады.

Бирок поп жооп берүүнүн ордуна жылмайып гана койду да, чокою менен карды балпылдатып, дымып жаткан өзөндүн кардуу мейкинин көздөй алга жөнөдү. Суу алгыч жерди карай кеткен туурасы он алты дюймдан ашпаган чананын изиндей кичинекей чыйыр жол. Жолдун эки жагында жумшак, терең кар жатат. Эл чыйыр жолдо чубашып үн катпай бара жатышты; алардын арасында бара жаткан кара кийимчен поп аза процессиясына салтанаттуу түр бергенсийт. Бүгүн Кыркынчы Милде күн адаттагыдан тышкары жылуу эле: көгөргөн асман жерге жакын салаңдагансыйт, термометрдин сымабы адетте жылдын ушул мезгилинде учурабай турган нолдон төмөнкү жыйырма градусту көрсөтүп турган. Бирок бул жылуулук жакшылыктын жышаанасы эмес болчу. Жерден узаган сайын аба аз сыяктуу сезилет: бир орундан жылбай түнөргөн булут кар алып келгендей, эми ал кышкы уйкуга кеткен, камаарабаган жер мемиреп гана күтүүдө.

Жолдугата өз ичинде чатакты териштирип келаткан Беттлз суу алгыч жерге жеткенде өзүнүн: «Антүүнүн кереги эмне эле!» — деген сөзүн акыркы жолу дагы айтты. Лон Мак-Фэйн мурункусундай эле түнөрүп үн катпады. Ачуусу абдан келгендиктен, ал буулугуп сүйлөй да алган жок.

Ошентсе да алар таарынчтарын бир паска унута калышканда өз ичтеринен жолдошторуна аябай таң калышты. Экөө тигилер талашып-тартышат деп ойлошкон эле, — ал эми мынабу унчукпай баратышкандары — экөөнүн күйбөгөн жерин күл кылды: Ушунчалык жакын көргөн досторунун кызуу катышуусун күтүүгө болот эле. Ошентип экөө өз ичтеринен аларга тымызын капа болушту. Ушунча достору чогулуп туруп, аларды арачалап койбостон, майрамдан бетер кайра экөө бирин-бири кандай өлтүрөрүн көрүшкүлөрү келгенине аябай таарынышты. Кыязы, аларды Кыркынчы Милде анча баалабайт окшойтко. Жолдошторунун кылык-жоругу аларды айран-таң калтырды.

— Кыр арка тур, Дэвид. Канча алыстыкта атышабыз — элүү кадамбы же жүзбү?

— Элүү, — деп жооп берди тигил; бул сөз жеткиликтүү ачык айтылган менен, күңкүлдөбүрөөк угулду.

Мэйлмют Киддин жеңинде жашыруун, бирок, коомай оролуп жүргөн манилдик жаңы аркан ирландыктын көрөгөч көзүнө чалдыга түштү; арканды көрөр замат ал кулак түрүп сак болууга аргасыз болду.

— Сен алдагы арканды эмне кыласың?

— Кана, силер, тез кыймылдагыла! — деди Мэйлмют Кид жооп берүүнүн ордуна, анан саатына көз чаптырдык — Мен нан жабайын дедим эле, камыр ачып-кычып кетпесе экен. Анын үстүнө бутум да тоңуп кетти.

Калгандары да сабырсызданып ар кимиси өздөрүнчө нааразылыгын айтышты.

— Болуптур, бирок аркандын кереги эмне, Кид? Бул таптакыр жаңылык, аркан менен тартып алгыдай сенин нандарың, албетте, ошончолук оор эмес да?

Ошол мезгилде Беттлз тегерегиндегилерге көз чаптырды. Кызык абалга эми гана түшүнө баштаган Рубо поп мээлейи менен оозун жаап, күлкүсүн жашырууда.

— Жок, Лон, бул аркан адам үчүн даярдалды.

Мэйлмют Кид кырдаалы келе калганда сөздү абдан тике айтчу.

— Кайсы адам үчүн? — деп Беттлз бул суроо аны да кызыктыра баштаганын сезе койду.

— Экинчиси үчүн.

— Аны менен сен кимди айтмакчысың?

— Угуп турчу, Лон, Беттлз, сен да! Биз силердин кичинекей чатагыңарды териштирип көрдүк жана баарыбыз бир чечимге келдик. Силерди атыштырбай коюуга акыбыз жок экенин биз жакшы билебиз...

— Мына ушул туура!

— Биз антпей деле койсок болот. Бирок, мына ушул атышууну Кыркынчы Мил лагеринин мындан аркы тарыхында эң акыркысы кылып коюу биздин колубуздан келет жана сөзсүз ошентебиз. Бул Юкондо жашаган ар бир чечако үчүн сабак болуп калсын. Тирүү калганың ошол бакка асылат. Эми атыша бергиле.

Лон ишенбегендей жылмайып койду да, андан кийин мостое калды.

— Элүү кадам чене, Дэвид; эки жакка бетме-бет туруп алып, бирөөбүз мерт болмоюнча атыша беребиз. Алар анте алышпайт! Билип кой, мунун баары бизди коркутуш үчүн ойлоп тапкан жанагы янкинин акылы!

Ал өзүнө-өзү корстон болуп, алга басты, бирок Мэйлмют Кид аны токтотуп туруп:

— Лон, сен мени көптөн бери билесиңби? — деп сурады.

— Көптөн бери, Кид.

— А сенчи, Беттлз?

— Июнда, суу киргенде беш жыл болот.

— Мына ошол убакыттын ичинде мен өз сөзүмө турбаган деги бир кокустук болду беле? Же болбосо ал жөнүндө башка бирөөлөрдөн укканыңар барбы?

Экөө тең башын чайкап, тигинин суроосунун маанисин түшүнүүгө аракеттеништи.

— Демек, менин айткан сөзүмө ишенүүгө болот экен да?

— Тилкаттай эле ишенүүгө болот, — деди Беттлз.

— Куду эле бейиштин жыргалчылыгынан үмүттөнгөндөй иш, — деп жиберди Лон Мак-Фэйн да.

— Анда эмесе, угуп тургула! Мен, Мэйлмют Кид, силерге сөз беремин — а менин сөзүм текке кетпесин силер билесиңер, — экөөңдүн тирүү калганың атышуу бүткөндөн он минут өткөндөн кийин дарга асылат. — Ал, колун жууп бүткөн Понтий Пилатка окшоп, кетенчиктеп кетти.

Айлана жымжырт. Кыркынчы Милдин адамдары үн катпай турушат. Асман түнөрүп төбөгө дагы жакындап адамдын деминдей, жакшынакай жалтылдаган көзгө илешпес геометриялык майда сөлөкөттөрдү — суук боз чаңгытты жерге төгүп турат. Күн кайра тартып, өзүнүн түндүктөгү сапарынын жарымына жетмейинче ал чаңгыттар жашай берет. Беттлз да, Лон да мындан мурун далай жолу тобокелге салып көрүшкөн; бирок оюн-чындын ортосунан чыгып кеткен ал кооптуу окуяны баштаарын башташканы менен өз ичтеринен дайыма Бактылуу Учурга сыйынышчу. Бирок ал ырайымдуу кудайдын жардамы бу жолу таптакыр тийгидей эмес. Алар Мэйлмют Киддин оюн боолголош үчүн, анын иреңине алдыртан көз чаптырышат, бирок андан эчтеке чыкпасы белгилүү. Жымжырттык көпкө созулган сайын тигил экөөнүн сүйлөшкүлөрү келишет.

Кокустан эле иттердин каңшылаганы тынчтыкты дароо бузду; уу-чуу Кыркынчы Миль жактан чыкты. Жаман жөрөлгөлүү дабыш өлүм алдындагы кайгыга жана сарсанаага кошулуп, күчөгөндөн күчөдү, акыры, узакка созулган улуп-уңшуудан кийин тынчып калды.

— Ушундай да болот экен ээ, шайтан баскырдыкы! — деди да, Беттлз жылуу бешмантынын жакасын өйдө көтөрүп, ырайым сурагандай эки жагын каранды.

— Пайдалуу оюн таптың сен, Кид! — деди Лон Мак-Фэйн. — Утугунун баары жалпыныкы, оюнчуга болсо сокур тыйын жок. Шайтандын өзү да ушу кезге чейин мындайды ойлоп тапкан эместир, эгерде антсем, мени ант урсун?

Кыркынчы Милди жердөөчүлөр муздагы оюлган тепкичтер менен жөрмөлөп жээкке чыгып жана көчөдөн өтүп, посту карай кетип баратышып, алдыртадан чыккан тымызын күлкүлөрдү угушту жана бубак турган кирпичтен улам араң сезилген көз кысууларды байкашты. Бирок иттердин коркунучтуу улуп-уңшуусу, каңшылаганы улам жакындай берди. Бурчтан аялдын чаңырган үнү угулду. «Мына ал!» — деген кыйкырык чыгып калды. Аңгыча индеец бала тызылдаган бойдон келип тигилерге бир тийди, андан кийин беш-алты ит ажалдын өзү артынан кууп келаткансып зымырылып келип кишилерге аралаша түштү. Алардын артынан боз жүнүн дүгдүйткөн Сары Азуу кууп

келатты. Янкиден башкасынын баары туш келди бытырап качып жөнөштү. Индеец бала мүдүрүлүп барып, көмөлөнүп кетти. Беттлз аны тонунан камтый кармап, дегдеңдете сүйрөгөн бойдон бийик жыйылган отунду карай жөнөдү. Анын бир топ жолдошу анын үстүнө чыгып кетишкен. Сары Азуу бир итти кубалап келип, кайра зымырылган бойдон бура тартты. Тигил ит кутура элек болчу, бирок коркконунан таптакыр эстен танып, куугундан кутулууга далбас уруп баратып, Беттлзди көмөлөтө коюп кетти да, көчөнү бойлоп, жогору карай сызды. Мэйлмют Кид мээлебей туруп Сары Азууну атып калды. Кутурган ит каңшылаган бойдон оңко-чоңкосунан барып чалкасынан түштү, бирок ошол замат тура калып, Беттлзди карай так түйүлдү.

Бирок экинчи чечүүчү секирик болгон жок. Лон Мак-Фэйн жыйылган отундун үстүнөн ыргып түшүп, секиргени бараткан Сары Азуунун алдынан тосту. Алар жерде будалана түшүштү. Лон итти алкымдан алып, сасык шилекей жаба берген тумшугун оолак кармап турду. Шилекей анын бетине да чачырап кетти. Тапанчасын колуна алып, ыңгайлуу шартты күтүп турган Беттлз мына ошол кезде жекеме-жеке күрөштүн аягына чыкты,

— Мына бул накта салгылашуу, Кид, — деди Лон өйдө туруп, жеңиндеги карды кагып жатып, — чынында жеңиш меники.

Ошол күнү кечинде Лон Мак-Фэйн чиркөөнүн бардыгын кечирүүчү кучагына кайтып келүүнү ойлоп, Рубо поптун кепесин көздөй баратканда, Мэйлмют Кид дээрлик натыйжа чыкпай турган узак аңгеменин үстүндө болду.

— Эгерде алар атышып калса, — деди Маккензи көшөрүп, — сен чыны менен эле ошентет белең?

— Мен айткан сөзүмө турбаган жерим барбы?

— Жок; бирок кеп анда эмес. Суроого жооп берчи. Ошентет белең?

Мэйлмют Кид керилип койду.

— Билесиңби, Скрафф, мен да өзүмдөн дайыма ошону сурайм...

— И, анан эмне?

— Азырынча мен ал суроого жооп бере албайм.

АЯЛДЫН КАЖАРЫ

Апапак бубак турган карышкыр тумшук ит, көзүн үлүрөйтүп чатырдын эшигинен баш сукту.

— Ай, Сиваш! Кет ары, кутуруп өлгүр! — дешип үйдүн ичиндегилердин баары тең жалпы-аламан кыйкырып коё беришти. Беттлз калай табак менен итти мурундан ары жаңсап жиберди эле, ит башын лып тартып алды. Луи Савой чатырдын брезент эшигин бекитип келди да, коломтодо көмөрүлүп жаткан көмөч казанды буту менен оодарып, ага колун жылыта баштады.

Сыртта ызгаардуу чыкыроон суук. Мындан эки күн мурун спирттик термометр нөлдөн төмөн алтымыш сегиз градуусту көрсөтүп, чарт жарылып кеткен, — ал эми суук күндөн-күнгө күчөөнүн үстүндө; мындай жанга баткан каардуу сууктун дагы канча күн болорун болжоп айтуу кыйын эле. Бул сыяктуу чыкыроон күндөрдө мештен алысыраак калып, муздуу абаны жутуп отурууну душманыңа да ыйгарбас элең! Мындай сууктарда тышка чыга чуркаган дардаңкүүлөр да учурайт, бирок, адатта ал убактарда өпкөгө тап кетет, тыкылдаган кургак жөтөл тамакты кытыгылап, адамды кыйнайт, бул көбүнчө, жакын жерде май сызгырып жаткан учурда абдан күч алат. Андан кийин жазындабы же жайындабы тоң жер тоңқорулуп, кээ бир жерге көр казып таштайт. Ага өлүктү коюп, нүнкүр-манкүр суракка алган күнү суракка зыңкыйган өлүк кадимкидей тирилип ыргып тура келерине ыйык ишенишип, көрдүн оозун чөп-чар менен калкалаган бойдон ачык ташташат. Мына ошол улуу күндө өлүк тирилет дегенге ишенбегендерге өлүш үчүн Клондайкадан ыңгайлуу жерди сунуш кылуу кыйын. Бирок, бул Клондайкада жашоо жакшы дегендикке жатпайт.

Чатырдын ичи эшиктегидей суук болбогону менен, анчалык деле жылуу эмес эле. Үйдүн ичиндеги жалгыз эмерек — ал меш, отургандардын баары жылынууга ошого жүткүнүшөт. Жер тамдын бир жагында кызыл карагайдын майда бутактары төшөлгөн, анын асты кар, а үстүндө аң терилеринен жасалган жылуу төшөктөр жатат. Чатырдын экинчи капшытында чокойдун таманы менен тапталган кардын үстүндө кол чакалар, көмөч казандар сырткы жайдак турмушта керектүү майда-барат үй эмеректери ар жерде чачылып жатат. Кыпкызыл болуп ысыган мештин ичинде жыгач отун катуу чартылдайт, бирок андан ары үч эле кадам жерде, өзөндөн жаңы эле омкоруп келгендей зал-зал муз жатат. Сырттан кирген суук абадан улам чатырдын ичиндеги жылуулук жогору көтөрүлүп кетип жатты. Мештин тушма-туш үстү жагы мор сыртка чыга турган шыптын

көзөнөгүнүн тегереги кургак брезент, андан ылдыйраак бир катар нымдуу брезент оролгон, аерден бурулдап буу чыгып турат, андан кийинки катар суу брезент, аерден суу тамчылап турат, эң акыры, шыптын калган бөлүгүн жана чатырдын керегесин калыңдыгы жарым элидей апапак кургак бубак туруп калган.

— О-о-о! О-ох! О-ох! — деп тери төшөнчүнүн астында жаткан жигит уйкусуруонун ортосунда онтоп коё берди. Анын үлдүрөгөн жүдөңкү арык бетин сакал-мурут баскан. Опто жатпаса да, ооруксунганга чыдабай улам катуу кыйналгансып онтоп коёт. Төшөктүн астынан жарым-жартылай чыгып калган денеси төшөлгөн чалкандын үстүндө жаткандай диртилдеп, жыйрылып жатты.

— Кана, тигини бери оодаргылачы! — деди Беттлз. — Бүткөн боюнун карышмайы кайта кармады окшойт.

Алты жолдошу оорулуу адамды шапа-шупа колго алышып, талма оорусу жазылмайынча ары-бери аёосуз аласалдырышып, ушалап карышын жазышты.

— Ай, ушу шайтан алган кардуу чыйырды! — деп күңкүлдөдү жигит үстүндөгү жуурканды мындай алып жана төшөнчүнүн үстүнө отуруп жатып. — Үч кыш катары өлкөнүн баарын кыдырып чыктым — бышыккыдай деле болдум! А мына бу каргыш тийген жакка туш келгени нак эле аял сымал афиндикке окшоп, кымындай да чыдамкайлыгым, эчтекеге жөндөмдүүлүгүм жок ак кол болуп калгансым.

Ал отко жакын жылып отуруп, чылым ороду.

— Силер мени ыйлактаганды жакшы көрөт экен деп ойлобогула! Жок, мен бардыгына чыдайм! Бирок, мен өзүмдөн өзүм уялып жатам... Бар болгону бир отуз миль жол жүрдүм — шаардын сыртына беш миль серүүнгө чыккан, эне сүтү оозунан кете элек итий оорусу менен ооруган балага окшоп, бүткөн боюм жанчылып, өзүмдү оорулуу сезип турам. Маскаралык!.. Кимдин ширеңкеси бар? — Кайгырба, балам! — деди Беттлз ширеңкенин ордуна чычаланы сунуп: — Бул сага кечиримдүү — иштин баары ошондон улам болуп жатат. Чарчадың, чаалыктың, кыйналдың! Биринчи жолку саякатымды кантип эле эсимен чыгарып коёюн? Тим эле кыймылдай албай калгам! Ошол эле дейсиңби, муздуу кудуктан суу ичип алгандан кийин туптуура он минута забыркап, ойку-кайкы болуп жатып, ордумдан араң турчумун. Муун-жүүнүм жалпы аламан сыздап, сөөк-саак ооругандай болсо, эс акылдан танып кете жаздайт. Тарамыштын карышып тырышканын ошондо көр! Тырыштырат дейсиң, бүт лагердегилер мени менен жарым күн алышып жатып, араңдан зорго жазчу. Сен бул жерге жаңы келгениң менен азаматсың, тырышчааксың! Аман болсо, эми жарым жылдан кийин баарыбызды, карыларды басып өтүп, бөктөрүп кетесиң. Көбүнчө — сенин деле түзүлүшүң бап келет: сенде ашыкбаш май жок, ал эми майдын азабынан толуп жаткан москоол жигиттер тигил дүйнөгө мезгилсиз жөнөп кетти.

— Май дейсизби?

— Ооба, ооба. Кимде кимдин сөөгүндө майы жана эти көп болсо, ал жол жүрүүгө чыдамсыз келет.

— Муну билген эмес элем?

— Билген эмес белең? Бул чындык, күмөн санабай койсоң да болот. Жанагы толмооч кишилердин колунан карпа-курпа гана иш келет, ал эми чыдамкайлык дегенден кымындай да жок. Жаткан чөп көчүк эл! Арыкчырай, денеси чымыр кишилер тырышчаак келет — колу бир нерсеге тийсе алардан жулуп алуу кыйын! Жок, жок, эткээлдер мындай ишке жарабайт.

— Туура айтасың, — деп Луи Савой сөзгө аралаша кетти. Мен букадай локуйган бир жигитти билем. Мына ошол неме, Түндүк булактын жанындагы жерди бөлүштүрө баштаганда, Лон Мак-Фэйнге кошулуп, ошоякка жөнөптүр. Лон эсиңде барбы? Баягы дайыма күлмүңдөп турчу, ирландиялык кичинекей сары

жигитчи. Ошентип алар күндүр-түндүр тынбай жүрүп отурушат. Акыры жанагы толмоч киши алдан таптакыр тайып, кардын үстүнө жатып калат. Тырбыйган арык ирландиялык аны түрткүлөйт, жулкулдатат, а тигил баладай ыйлап, ботодой боздойт. Ошентип, менин кошума жеткенче Лоп аны жолдо катар көтөрүп-тургузуп, сүйрөп алып келди. Үч күнү менин үйүмдө сулап жатты. Ушундай катын сыяктуу эркек болот деп, эч качан оюма кирип чыккан. эмес. Мына, май адамды эмне кылат!

— А баягы Аксель Гундерсончу? — деп сурады Принс. Узун бойлуу, скандинавдык жаш инженер жөнүндө жана анын адамды таң калтырган кайгылуу өлүмү жөнүндө сөз жүрүп жатты. — Ал кайдадыр бир жерде жатат... — деп Принс тунжураган чыгыш жакты колу менен дайынсыз жаңсап койду.

— Шор Суунун жээктеринен бул жакка келгендердин жана багышка ууга чыккандардын баарынын эң чоңу жана ноочосу болчу, — деп ырастады Беттлз. — Бирок, ал эрежеден тышкары миңдин бири. Анын аялы Унгу эсинде барбы? Тула боюнда бир чымчым майы жок, жалаң булчуң эт эле! Күйөөсүнө караганда алда канча кажардуу болчу. Мына ошол аял бардык азап-тозокту тартып жүрүп, күйөөсү жөнүндө гана кам көрчү. Ал үчүн кылбаган аракети калган жок.

— Эмнеси бар экен, демек аны сүйгөн да, — деп инженер каршы сүйлөдү.

— Иш анда эмес! Аял...

— Угуп тургулачы, достор, — деп тамак-аш салынган үкөктүн үстүндө отурган Ситка Чарли сөзгө аралашты. — Силер биерде дени таза, толмоч эркектерди мүнчүркөтө турган артык баш май жөнүндө, аялдардын чыдамкайлыгы, кажардуулугу жөнүндө жана сүйүү жөнүндө сөз кылып жатасыңар, сөзүңөрдө калет жок, уккулуктуу. Бул жак ээн болчу, эл жаккан от асмандагы жылдыздардай сейрек кезинде мен бир эркекти жана аялды билчү элем, ошолор азыр эсиме түштү. Эркек толмоч жана дени таза болчу, бирок ага жанагы сен айткан артык баш май дегениң каргаша болду окшойт. Аял чыканактай гана тыкчыйган неме эле, бирок ак көңүл, жүрөгү өгүздүн жүрөгүндөй болгон эркектин жүрөгүнөн да чоң, эң кайраттуу аял болчу. Биз Шор Сууну карата бараттык, жол эң оор, ага кырчылдаган кыш, суук, терең кар жана кыйнаган ачкачылык кошул-ташыл болду. Бирок, жанагы аял күйөөсүн эң катуу сүйчү — мындай сүйүүнү ушундай деп гана атоого болот.

Ситка унчукпай калды. Жанында жаткан муздан балта менен бир нече тоголок кертти да, мештин үстүндөгү алтын тундуруучу чылапчынга салды — алар ичүү үчүн сууну ушундайча алышчу. Эркектер отко жакын жылып олтурушту, оорулуу жигит болсо тула-бою уюп, оорубасын үчүн, оңдонуп отурууга аракеттенип кымтынды.

— Туугандар, — деп сөзүн улантты Ситка, — кан тамырымдагы жүрүп турган кан — сиваштардын кызыл каны, бирок жүрөгүм ак адамдардын жүрөгү. Себеби, биринчиси — ата-бабаларымдын күнөөсү, экинчиси — менин досторумдун мага кылган жакшылыгы. Мен бала чагымда эле бир кайгылуу чындыкка ачык түшүнө баштадым. Бардык жер силерге тийиштүү экенин, сиваштар ак адамдар менен күрөшө албастыгын жана алар аюу менен бугуга окшоп кардын үстүндө жатып өлө тургандыгын билдим. Мына эми мен жылуу жайга келип, силердин ортоңордо, очоктун жанында отурам жана силердин өз кишиңердей болуп калдым. Мен өз өмүрүмдө көптү көрдүм. Далай шумдуктарды билдим, ар түрдүү адамдар менен жолдош болуп, көп жол бастым. Адамдар жөнүндө, алардын иштери жөнүндө мен да силердей эле ойлонуп, силердей териштирүүгө жетиштим. Ошондуктан, эгерде мен кимдир бир ак кишиге катуураак сөз тийгизип койсом, капа болбосуңар дейм. Же болбосо өз ата-бабаларымдын уруусунан бирөөнү мактасам: «Ситка Чарли — өзү сиваш, көзү кылыр, сөзү тайкы» дей көрбөгүлө. Ошондой болсунбу?

Угуп отургандар ичтеринен күнүрт күңкүлдөшүп, макулдугун билдиришкенсиди. — Ал аялдын аты Пассук эле. Мен аны, суусу туздуу булуңдардын жээгинде жашаган уруудан колмо-кол сатып алдым. Жүрөгүм ал аялды анчалык каалачу эмес, көзүмө да кандайдыр суук учурачу, ал болсо дайыма жер карап, мурда көрбөгөн жана жолуктурбаган чоочун бирөөнүн кучагына туш келген кызга окшоп, корунгансып жана коркок көрүнчү. Менин жүрөгүмдө ал үчүн кымындай орун жок деп, айттым го, бирок мен алыска жол тартууга кам көрүп жаткам, андыктан иттеримди бага турган жана дарыяда узак жол тартканда кайыгымды айдоого жардамдаша турган кимдир-бирөө керек эле. Баары бир эки адам бир төшөккө батат эмеспи, анын эмнеси бар экен — ошентип мен Пассукту тандадым. Ошол кезде өкмөткө кызмат кылганымды силерге айттым беле? Ошондуктан, чаналарым, иттерим жана жол азык, оокаттарым менен мени согуш кемесине салып алышты; жанымда Пассук да бар. Биз түндүктү карай сүзүп отуруп, Берингов деңизинин кышкы музуна келип жеттик, ошорден мени Пассук, иттерим жана аны-мунуларым менен түшүрүп коюшту. Мен өкмөттүн кызматчысы катары акча, ошого чейин адам аттуунун буту тийбеген ошол жердин картасын жана каттарды да алдым. Каттар жакшылап оролгон жана жаан-чачын өтпөгүдөй болуп бекитилген, мен аларды улуу Маккензинин жанындагы музга кысылып турган кит улоочу кемелерге жеткиришим керек эле. Эгерде дүйнө жүзүндөгү дарыялардын эң зору — биздин Юконду эсепке албаганда, Маккензидей чоң дарыя жок.

Бирок булардын баары анчалык маанилүү эмес, анткени менин айтайын деп жатканымдын кит улоочу кемелерге да, Маккензинин жээгиндеги ызгаардуу суукка да эч кандай тиешеси жок. Жазга маал, күн жылуу тартып, узара баштаган ченде, биз Пассук экөөбүз чыгышка, Юкондун жээгин көздөй жөнөдүк. Бул, адамды зарыктыруучу, өтө оор саякат эле, бирок күн бизге дем берип, жол көрсөтүп баратты. Бул жак жанагы мен айткандай, ал кезде таптакыр ээн болчу, биз болсо Кыркынчы Милге жеткенге чейин бирде узун темир илгектин, бирде калактын жардамы менен жогору карай суунун агымын жиреп сүзүп жүрүп отурдук. Ак иреңдерди кайтадан көрүү кандай жагымдуу, ошентип биз жээкке барып түшүп калдык.

Ошол жылы кыш абдан катуу болду. Катуу суук жана караңгы түн чүмбөттөп алды, ага кошулуп ачкачылык да келди. Компаниянын агенти киши башына кырк кадактан ун жана жыйырма кадактан чала туздалган чочконун этин берди. Буурчак болсо түшкө да кирбей калды. Иттер дайыма улуп-уңшуп, ачкалыктан адамдардын кабыргалары кайышып, ичи-ичине жабышып, кабактары карыш түштү. Алдуу-күчтүүлөр алдан тайып, алсыздар өлүп жатты. Кыштакта каражама өкүм сүрдү.

Бир күнү кечинде дүкөнгө келип, аңгырап бош турган текчелерди көргөндө ичибиз андан бетер эңшериле түштү; биз очоктун күнүрт жарыгында отуруп, өзүбүзчө аңгемелештик, анткени шамдарды жазга чейин аман-эсен калгандарга арнап, катып койгон элек. Ошентип, биздин оор абалыбызды кабар кылуу үчүн Шор-Сууга ичибизден бирөөнү жиберүүгө чечим чыгардык. Ошол замат баарынын башы мен жакка бурулуп, мени үмүттөнө тиктеди — анткени алар менин такшалган саякатчы экенимди жакшы билишчү.

— Деңиздин жээгиндеги Хейнстин миссиясына чейин жети жүз миль, — дедим мен, — жолдун көбүн лыжа менен жүрүүгө туура келет. Мага жакшы итиңерден жана жакшы оокатыңардан тандап туруп бергиле, анан барам. Мени менен бирге Пассук барат.

Бардыгы ушуга макул болушту. Бирок, аңгыча болбой москоол, багалчак, күчтүү янки — Узун Джефф ордуна тура калды. Ал мактанып, көтөрүлө сүйлөдү. Ал да мыкты жол жүргүч экенин, лыжада жүрүү үчүн жаралгандыгын жана топоздун

сүтүн ичип чоңойгондугун айтты. Андан ары, мени менен бара тургандыгын, эгерде мен жүрбөй калып, жолдо жастым болсом, ал миссияга жетип, тапшырманы сөзсүз орундатарын айтып өттү. Анда менин жаш кезегим, анын үстүнө янкилердин сырын анча жакшы да билчү эмесмин. Опурула оозду толтура мактанып сүйлөө — начардыктын биринчи белгиси экенин жана колунан иш келе тургандардын сыры ичинде болорун мен каяктан билиптирмин. Ошентип Пассук, Узун Джефф — үчөөбүз жакшы иттерди жана колдо бар оокаттан арбыныраак жол азык алып, жолго чыктык.

Биз үстү каткан карды жиреп, жол салдык, турган жерине тоңуп калган чананы ордунан жылдырып түрттүк жана жол бөгөгөн муздун үйөрүнөн кыйналып-кысталып өттүк, иши кылып далай азапты тарттык, андыктан жолдогу көргөн кыйынчылык жөнүндө көп айтып отурбайын. Бир гана айтарым бул — биз кээде күнүнө он миль жол жүрсөк, кай бир күнү отуз миль — айтор, көбүнчө он милден ашкан жок. Жакшы деген жол азыгыбыз анча деле күчтүү эмес эле, анын үстүнө аны биз биринчи күндөн тартып, үнөмдөй баштаганбыз. Мыкты деген иттерибиз сүйрөлүп, араң эле буттарын шилтейт, зор кыйынчылыктар менен күш-күштөп жатып, чаналарды араң жүргүзөбүз. Ак-Сууга жеткенибизде үч чанабыздан экөө калды, ал эми бар болгону эки жүз миль жол жүрдүк! Чын, биз көп зыян тартканыбыз жок, анткени өлгөн иттердин эти тирүүлөрүнө жем болууга жарады. Пеллиге жеткенибизче биз жолдон адам аттуунун үнүн укпадык да, уюлгуп асманга чыккан түтүндү кезиктире албадык. Мен ал жерден азык-түлүктү толуктап, камдап алууну жана жолдо аябай каржалып, баса албай, ыйлактап келаткан Узун Джеффтн аерге калтырып кетүүнү ойлонуп келаткам. Тилекке каршы, Пеллидеги факториянын складдары таптакыр аңгырап кур экен, Компаниянын агенти болсо дем ала албай ыкшып жөтөлүп, калтырап-титиреп, безгектен көзү жашылданып жаркылдайт... Ал бизге миссионердин аңгыраган үйүн жана табытын иттер казып жеп кетпесин үчүн таш менен корумдалган анын мүрзөсүн көрсөттү. Биз аерден бир топ индеецтерди кезиктирдик, бирок алардын арасында балдар менен карылар калбаптыр: жазга чейин булардын көбү көз жумарына биз ачык түшүндүк.

Ошентип биз андан ары куру кол жана капалуу жөнөдүк. Хейнстин миссиясына чейин түбөлүк кар менен жансыз мейкинди аралап дагы беш жүз миль жүрүү керек. Жылдын абдан караңгы мезгили болчу, жадаса, чак түштө да чыгыш мейкиндигин күндүн нуру каптабайт. Бирок, муздун үйөрү улам азайып, жүрүүгө оңой болуп калды. Мен иттерди үстөккө-босток тынымсыз айдап, көбүнчө өр албастан жүрүп отурдук. Мен болжолдогондой, дайыма лыжа менен жүрүүгө туура келди. Лыжа буттарыбызды аябай оорутуп, буттар сүрүлүп, жооруп, айыкпай турган жаралар пайда болду. Күндөн күнгө бул жаралар бизди көп кыйынчылыктарга дуушар кыла баштады. Акыры бир күнү эртең менен биз лыжаларды тагынып жатканыбызда Узун Джефф зааркангандан ботодой боздоп коё берди. Мен аны кичирээк чаналарга жол салыш үчүн алдыга жибердим, бирок ал өзүнө жеңил болушун көздөп лыжаларын чечип, колуна карман алды. Лыжасыз жүргөндө кар басырылып из түшпөстөн, кайта анын тери чокою кардын ар кайсы жерине терең батып, иттер тыгылып калып жатты. Иттердин арыктаганын айтпа — тим эле териси каркайган сөөктөрүнө жабышып турат, буттары аран эле кыймылдайт. Мен Джеффтн катуу жемеледим эле, ал лыжаларын мындан ары чечпеске убадасын берди, бирок баары бир сөзүнө тура алган жок. Мен акыры чыдай албай аны камчы менен бир тартып калдым, мына ошондон кийин иттер карга тыгылбай калышты. Жолдо аябай каржалуу, анан жанагы сен айткан артык баш май Джеффтн куду эле бала кылып таштады.

Бирок Пассук! Джефф коломтонун жанында ыйлап отурса, Пассук оокат даярдап, эртең менен иттерди чанага кошууга жардамдашат, кечинде болсо чанадан чыгарышат. Чынында биздин иттерибизди аман алып калган Пассук болду. Ал дайыма лыжачан эң алдыда жүрүп, карды таптап, из салып берет. Пассук... кандайча түшүндүрсөм силерге! Ал убакта мен мунун баарын ылайык тапчумун жана оюма эч нерсе кирип чыкчу эмес. Анда менин оюм таптакыр башкада эле, анын үстүнө мен жаш болчумун жана аялдардын сапатын көп жакшы билчү да эмесмин. Кийин гана, кечээ жакында ошол кездерди ойлоп алып, кандай аялга туш келгенимди ошондо билип жүрбөймбү.

Акыры Джефф бизге керексиз жүк боло баштады. Иттер ансыз да араңдан зорго баратса, ал артта келаткан учурларында уурданып чанага жата калат. Чананы башкарууну да Пассук өз колуна алды, Джеффтин кыларга таптакыр иши жок болуп калды, кара жанын гана сүйрөп келатты. Мен ар күнү эртең менен ага тийиштүү оокаттын чыпчылгасын коротпой бөлүп, колуна карматкандан кийин ал эчтекеге каралашпастан жолго түшөт, биз аны-мунуну, эмеректерди жыйыштырып, чаналарга жүктөп, анан иттерди кошобуз. Күн чаңкай түш болуп, адамдын бүткөн боюн балкыткан кезде биз ага жете барабыз, — ал араң эле илкип-калкыйт, ыйлаган, бетинен ылдый карай аккан жаш муз болуп тоңуп калган, биз андан өтүп, ары карай жүрүп кете беребиз. Түн киргенде токтоп, өр алабыз, ага тийиштүү оокатты бөлүп калтырып, төшөнчүсүн салып, даярдап коюп, бизден адашып калбас үчүн отту шоолдотуп чоң жагып таштайбыз. Бир нече сааттан кийин ал аксаңдап келет, ыйлактап, арзы-муңун айтып жатып, оокатын ичет да, жата кетет. Мына ушул окуя күнүгө кайталана берет. Джефф оору эмес, жөнөкөй гана чарчаган, каржалган жана ачкалыктан начарлаган болчу. Бирок, мен да, Пассук да — чарчагандыгыбызга, каржалгандыгыбызга жана ачкалыктан начарлагандыгыбызга карабастан, бардык иштерди аткарып келаттык, ал болсо эчтекеге колун тийгизип койгон жок. Кыязы, бардык балакет жанагы Беттлз айткан артык баш майда болсо керек; болбосо биз ага тийиштүү оокаттын кылына да тийген жокпуз.

Бир күнү биз Ак-Мейкинди кыдырып жүргөн эки сөлөкөттү — бир киши менен баланы кезиктирдик. Алар ак адамдар болчу. Ле-Барж көлүндө муз жарылып, үйөр жүрүп, алардын бардык эмеректерин агызып кетиптир, бар болгону жондорунда көтөргөн бирден төшөк калган. Түн киргенде алар отту доолдото жагып, эртең мененкиге чейин анын жанында ыктап жатышты. Алардын жылуу сууга чалып ичип жүргөн азыраак уну калган экен. Киши, бар болгон оокатыбыз ушул деп мага сегиз чөйчөк унун көрсөттү. Пеллиге чейин болсо али эки жүз миль бар эле, экинчиден аерде да ачкачылык башталып калган. Алар менен бирге бир индеец келаткандыгы жана оокатты бардыгы тең бөлүп жешкендигин, бирок ал жүрбөй, булардан артта калгандыгын жолоочулар бизге айтып беришти. Мен алардын индеец менен оокатты тең бөлүп жешкендигине ишенгеним жок, болбосо эмнеликтен ал жүрбөй артта калды?

Мен аларга эчтеке кайрылыша алган жокмун. Алар биздин эң семиз деген итибизди (бирок анын кайырмакка саяр эти жок болчу) уурдап алууга аракеттеништи, бирок мен тапанчаны көрсөтүп, сыйыңар менен жолго түшкүлө дедим. Ошентип ал эки сөлөкөт Пеллини бет алып мас кишидей теңселип, Ак-Мейкинди аралап жүрүп кетишти.

Менин эми үч итим жана бир чанам гана калган; иттеримдин териси менен сөөгү гана калды. Отун аз болгон күнү от начар күйөт, чатырдын ичи да муздак, курсакта да эчтеке жок. Биз шам-шум этип өзөк жалгайбыз, андыктан суукка да бат жеңдирүүчү болдук; беттерибиз суукка чалдыгып, тууган энебиз тааныгыс болуп карайган. Буттарыбыз зыркырап ооруйт. Эртең менен жолго чыгаарда, лыжа бутумду ооруткудай болсо, боздоп жибере таштап, эрдимди тиштенип, араң

чыдайм. Пассук үн катпастан, алдыга түшүп, жол салып берет. Янки болсо баягысындай эле ыйлактап, кедери кесилип кыңкылдап келатты.

Отуз-Миль суусунун агыны абдан шар эле. Көп жерлеринде музду жеп да кетиптир, андыктан биздин жолубуздан муздун жарылган күдүрү жана андан улам суунун кузгундаганы, кай бир жерлерде тим эле жайпап жаткан суу көп кездеше берди. Күндөрдүн биринде, адаттагыдай, алга кетип, эс алып отурган Джеффке жетип бардык. Ортодо өзөн жатат. Джефф болсо аны бир жеринен муздун үстү менен айланып өтүптүр, чана ал кууш муздун үстүнөн өтө албайт. Биз да бир өткөөл — бир тилке жазы катуу муз таптык. Пассук түшүп кетпес үчүн узун баканды колуна кармап, биринчи өттү. Пассуктун салмагы жеңил, лыжалары жазы болчу. — Аркы жээкке аман-эсен өтүп алып, иттерди чакырды. Бирок иттердин баканы да, лыжалары да жок эмеспи, алар күдүргө күр этип түшүп кетип, суунун агыны аларды тез эле алып жөнөдү. Мен чананын артынан бекем кармап, коё бербей турдум, бирок жан кайыштар чарт үзүлүп кетип, иттер муздун астына кирип, көздөн кайым болду. Иттер аябай арык болчу, ошентсе да мен аларды бир жумалык оокат деп эсептеп жүрчүмүн, эми алардан да кол жуудук! Эртеси эртең менен мен бардык колдо бар жарыбаган азыкты үчкө бөлдүм да Узун Джеффке: мындан ары биз менен барабы же биерде калабы — ал анын иши, биз эми салт болгондуктан, көп буйдалбай шар кетерибизди айттым. Ал өкүрүп-бакырып бутунун оорусуна жана башка ар түрдүү ооруларына даттанып, менин карамсыз жаман жолдош экендигимди айтып, жемелеп баштады. Чын чынына келгенде Пассуктун дале, менин дале бутум ооруйт, ооруганда да анын бутуна караганда катуураак ооруйт, анткени — биз жолдо карай иттерге из салып бердик; биз дале катуу кыйналдык. Узун Джефф мындан ары басса өлө турганын, ошондуктан бир кадам жыла албай турганына карганды. Пассук үндөбөстөн барып тери төшөктү, мен кол чаканы жана балтаны алып, жөнөөгө баш койдук. Пассук Джеффке деп бөлүнгөн азыкка карап туруп: «Колунан эчтеке келбеген немеге мынчалык оокатты калтырып эмне кереги бар. Мунун өлөрү гана калды» — деди. Мен башымды чайкап: «Кой, жолдош ар дайым жолдош бойдон калуу керек», — дедим. Ошондо Пассук мага Кыркынчы-Милде калгандар жөнүндө эскертип — алар анык азаматтар экенин, бирөө эмес, көп экенин жана мага ишенип, менден жардам күтүшкөнүн айтты. Мен «жок» деп кайталап айтканымда Пассук менин белимдеги тапанчаны жулуп алды, ошентип Узун Джефф, жанагы Беттлз тууган айткандай, көзү ачык бойдон ата-бабаларын көздөй жүрүп кетти. Мен Пассукка сүйлөнүп коё бердим, бирок ал бир ооз сөз айтып, ага кымындай да өкүнгөн да, кайгырган да жок. Мен да өз ичимде Пассуктун кылган ишин туура таптым.

Ситка Чарли бир азга унчукпай калды да, муздан дагы кертип, бир нече тогологун мештин үстүндө турган чылапчынга салып койду. Эркектер укмуштуу суукка кабыргалары кайышып, ага даттангансып, аянычтуу улуган иттерге боорлору ачып, үн катпай, тымтырс отурушат.

— Алиги эки сөлөкөттүн жалаң кардын үстүнө түнөп кеткен жерлери жолдон күн сайын учурай берди. Шор-Сууга жеткенибизче мындай түнөктүн далайын башыбыздан өткөрөрүбүзгө менин көзүм алда качан жеткен. Андан кийин биз үчүнчү бир сөлөкөттү — индеецти кезиктирдик. Ал да Пеллиге бет алып бараткан экен. Ал бизге жанагы киши менен бала анын жол азыгын алдап алышкандыгын жана үч күндөн бери уну жок, ар күнү кечинде жалаң кайыш чокоюнан кескилеп, кайнатып жеп келатканын айтып берди. Кайыш чокоюн кескилеп таптакыр бүткөн. Индеец жээктик болгондуктан, Пассук анын тилин толук түшүнө турган болуп чыкты жана мен аны менен Пасаук аркылуу аңгемелештим. Ал Юкондо эч качан болуп көрбөптүр жана ага баруучу жолду билбейт да экен, бирок эмне үчүндүр аякка көшөрүп бет алган. Кандай алыс? Эки түнбү? Онбу? Жүзбү? Аны

ачык билген жок, бирок Пеллини карай баратты. Кайта кетейин десе, жолдун көбүн басып өттү, андыктан алга гана жүрүүгө туура келди.

Ал батынып, бизден оокат сурай алган жок, анткени өзүбүз тамак-аш жагынан так-тук экенибизди сезип турат. Пассук балапандары кырсыкка дуушар болгон чилге окшоп, эмне кыларын билбей, бирде индеекти, бирде мени жал-жал карайт. Мен ага бурулуп мындай дедим:

— Бу кишини сызга отургузуп кетишиптир. Азыраак бирдеме кайрылышсак кантет?

Пассуктун көзү жайнап, иреңинде кубанычтын белгиси пайда боло түшкөнү апачык сезилди, бирок индеекти жана мени көпкө үңүлө тиктеп турду, андан кийин эрдин каардуу жана чечкиндүү тиштенди да акыры:

— Жок. Шор-Сууга чейин али көп бар, өлүм болсо жол бою бизди утурлап, аңдып жүрөт. Андан көрө, ал мынабу бөтөн кишини алса алып кетсин, бирок менин күйөөм Чарлини тирүү калтырсын, — деди.

Ошентип, индеец Пеллини карай бет алып, Ак-Мейкинди аралап, жөнөп кетти. Ал эми түн ичинде Пассук эмнегедир ыйлады. Мындан мурда мен эч качан анын бир тамчы көз жашын көргөн эмес элем. Түтүндөн улам ыйлады го деп ойлоого да болбойт, анткени отун купкуркак болчу. Анын кайгысы мени өтө таң калтырды, азап менен кайгы акыры анын кайратынын мизин майтарган экен го деген ойго келдим.

Өмүр — кызык нерсе! Өмүр жөнүндө мен көп ой жүгүртүп, көп ойлондум, бирок барган сайын ал мага түүшүнүксүз болуп көрүнөт. Биз эмне үчүн өмүрдү мынчалык эңсейбиз? Турмуш деген адам баласы эч качан жеңишке ээ боло албай турган оюн, жашоо — демек карылык карпа-курпа келип, колубузду өчүп калган оттун муздаган күлүнө аргасыз матырганча оор эмгектенүү жана азап тартуу. Жашоо кыйын. Бала азапка туулат, кары адам азаптан башы арылбай жүрүп тиги жайга жол тартат, иши кылып биздин күнүбүз кайгы менен түйшүктө өтөт. Ошондо да адам баласы чалынып, жыгылып, кылчактап арт жагына бурулуп, өлүмдүн кучагына кыйылып араң барат. Өлүм — жакшылык да. Турмуш гана адамды азап чектирет. Бирок, биз өмүрдү сүйөбүз, өлүмдү жек көрөбүз. Бул эң кызык!

Биз, Пассук экөөбүз эң аз сүйлөшөбүз. Түн ичинде өлүктөй солдоюп кардын үстүнө жатабыз, эртең менен өлүктөй үн катпастан, сүйрөлүп жолго чыгабыз. Айлана-тегеректегибиздин баары жылан сыйпагандай өлүк сыяктуу. Кекилик, чил да, тыйын чычкандар да, коёндор да жок. Ак чүмбөт жамынган өзөндөр мелтиреп жымжырт жатат. Бардыгы катып калгандай токой ичи кыймылсыз. Суук да мына ушул азыркыдай болчу. Караңгыда жылдыздар жакын жана чоң көрүнгөнсүп, секирип ойноп бийлегенсишет; күндүзү күндүн көзү бирде көрүнүп, бирде булутка жашынып, бизге бир нече күн сыяктуу сезилип, кыжырды келтирет, аба жаркылдап жылт-жылт этет; кар болсо каухардын тозоңундай жылтылдайт. Айланада жагылган от да, чыккан табыш да Жок, бар болгону — суук аяз менен Ак-Мейкин. Биз күндү, убакытты эсептөөнү коюп, кудум өлүк сыяктуу баса бердик. Биздин көзүбүз Шор-Суу жакка тигилип, эс-дартыбыз Шор-Сууда болуп, буттарыбыз өздөрү эле бизди Шор-сууну көздөй алып кетип баратты. Биз так эле Тахкинанын өзүнө барып токтодук, бирок аны тааныганыбыз жок. Биздин көзүбүз Ак-Ат жакты тиктеп турганы менен, аны көрбөдү. Биздин бутубуз Каньон жерин тепсеп турганы менен, аны сезген жок. Биз эчтеке сезбедик. Барган сайын көбүрөөк жыгыла бердик, бирок жыгылып бараткан кезде да көзүбүз Шор-Сууда болду.

Дайыма тепе-тең бөлүшүп, жеп жүргөн оокатыбыз түгүнө баштады, бирок эмне үчүндүр мага караганда Пассук көбүрөөк жыгылчу болду. Бугу-Ашуунун этегине жеткенде ал таптакыр күчтөн тайыды. Ошентип бир күнү эртең менен биз жолго

чыкпастан жападан жалгыз төшөгүбүзгө оронуп, кардын үстүндө жаттык. Мен да ошоерде Пассук менен коюндашып жатып, өлүмгө бирге моюн сунгум келди, анткени — мен көптү билип, аялдын сүйүүсү эмне экенине түшүнө баштагам. Хейнстин миссиясына чейин дагы сексен миль бар, бирок тетиги алыста, токойдун жогору жагында, бороон чалды-куйду кылган чокусун заңкыйтып улуу Чилкут жатат.

Пассук эриндерин кулагыма тийгизип, мен уккудай кылып шыбырап акырын сүйлөй баштады. Ал эми менден чочуркабай, каарыман коркпой калгандыктан, көкүрөгүндөгү бардык сырын ачып, өзүнүн сүйүүсү жөнүндө жана мен мурун түшүнбөгөн кеп нерселер жөнүндө айтып берди.

— Сен, Чарли, менин күйөөмсүң, мен сенин жакшы аялың элем. Мен дайыма сенин отунду жагып, оокатыңды бышырып, иттериңди багып, кайыгыңды эшип, жолунду салдым, бирок эч качан кабагым-кашым деп, кыңк этип, үн чыгарып даттанбадым. Менин атамдын үйү жылуу же биздин Чилкутта тамак-аш көп эле — деп эч качан арман кылганым жок. Сен сүйлөгөндө угуп гана отурчумун. Сен буюрганда, кыңк этпей аткарчумун. Ушундай эмес беле, Чарли? — деди ал.

— Ооба, ошондой болчу, — деп жооп бердим.

— Сен биринчи жолу, — деп сөзүн улантты Пассук, — биздин Чилкутка келип, мени бир карап койбостон ит сыяктуу мени сатып алып ээрчитип кеткениңде, сени ичимен абдан жаман көрүп, жүрөгүм ызага толуп, бүткөн боюмду коркунуч баскан. Бирок, андан бери арадан көп убакыт өттү. Сен Чарли, ак көңүл адам өзүнүн итин кандай аяса так ошондой мени аядың. Жүрөгүң мени каалоочу эмес, жүрөгүңдө мен үчүн кымындай да орун жок болчу; бирок сен ар дайым мага адилет элең жана ошондой мамиле кылчусуң. Сен чоң кооптуу иштерге бет алып, кыйынчылыкты башыңан өткөргөн убактарыңда мен дайыма жаныңда бирге болдум. Сени башка эркектер менен салыштырып көрүп, сен алардын көбүнөн мыктыраак экениңди, өзүңдүн ар-намысыңды сактай биле тургандыгыңды жана сенин сөздөрүң ажайып, тилин чынчыл экенин билдим Мен сага сыймыктана баштадым. Мына ошентип, менин жүрөгүмдү бүт бойдон бийлеп алган мезгил да жетти. Мына ошондон бери эс-дартым сен гана болуп калдың. Сен мен үчүн алтындай адырларды аралап жылып, бир саатка асмандан ажырабаган жайкы күндөй болуп калдың. Каякка көз чаптырбайын, ар дайым өзүмдүн гана күнүм көзүмө көрүнчү. Бирок сенин жүрөгүң, Чарли, мурункусундай эле каймана, аерде мен үчүн кымындай да орун жок болчу.

— Ооба, ошондой болгон, — деп жооп бердим. — Жүрөгүм каймана экени чын жана аерде сен үчүн орун жок эле. Бирок, бул мурда болгон. Азыр менин жүрөгүм күнгө эриген жазгы кардай элжиреп турат. Жүрөгүмдөгүнүн баары эрип, булактар шылдырап, бардыгы көгөрүп жана гүлдөп жатат. Кекиликтер менен торгойлордун сайраганы, музыканын шыңгыраганы угулат, анткени жүрөгүмдөгү муз эриди, Пассук, аялдын сүйүүсү эмне экенин мен эми түшүндүм.

Ал жылмайып, мага дагы жакыныраак ыкталды. Андан кийин:

— Мен ыраазымын, — деди.

Анан башын көкүрөгүмө коюп, жай дем алып, көпкө унчукпай жатты.

Бир оокумда:

— Менин жолум ушуерден токтолот, чарчадым, — деди үнүн акырын чыгарып. — Бирок, мен сага дагы бир нерселерди айтып бергим келди. Илгери-илгери мен кичинекей кыз кезимде, Чилкуттагы атамдын үйүндө жалгыз калар элем, анткени эркектер аң уулоого кетчү да, аялдар менен балдар болсо токойдон өлтүрүлгөн аңдын этин ташышчу. Бир күнү жазында мен үйдө жалгыз калып, терилердин үстүндө ойноп отурган элем. Кайдан-жайдан экени белгисиз, кышкы чээнден жаңы эле чыгып, арып жана ачыккан бир чоң күрөң аюу үйгө кирип келип: «Ө-өх! — ден күркүрөп коё берди. Дал ошол кезде менин бир тууганым аңдын эти

салынган биринчи чананы айдап үйгө келип калган экен. Ал, очокто күйүп жаткан устундун чычаласын ала коюп, аюуну качырып сала берди, чанада чегилүү турган иттер да чананы сүйрөгөн бойдон аюуга жармашып калышты. Аябагандай салгылашуу, оңбогондой карса-курс болду. Күйүп турган отко барып жыгылышты, терилердин тымтыракайын чыгарып чачышты жана үйдү да аласалдырып жиберешти. Акыры, аюу чалкасынан түшүп, сулк жатты, бирок менин бир тууганымдын бетинде аюунун тырмагынын тагы, бир бармагы аюунун оозунда калды.

Баягы Пеллини карай бараткан индеец колун отко жылытканда баш бармагы жок экенин байкаган жоксуңбу?.. Ошол менин бир тууганым болчу. Бирок, мен ага оокат бергеним жок, ошентип ал Ак-Мейкинге оокатсыз кетти.

Мына, достор, Бугу-Ашууда кардын үстүндө каза тапкан Пассуктун сүйүүсү кандай экенин. Бул накта таза сүйүү эле! Болбосо, өзүн далай кыйын азапка салып, кысталыш жолдо, кайгы менен муңга алып бараткан адам үчүн өзүнүн бир тууганынан кечеби! Анын сүйүүсү ушунчалык күчтүү эле, жадаса, ал үчүн өз өмүрүн да курман кылды. Көзү түбөлүккө жумулуудан мурда, ал өзүнүн тыйын чычкандын терисинен жасалган чыптамасынын ич жагына менин колумду алып барды. Белиндеги чымчып буулган баштык колума урунганда — бардыгына түшүндүм. Биз жол азыкты акыркы кыпынына чейин күнүгө тепетең бөлүшүп жечү элек, бирок Пассук өзүнө тийген бөлүктүн жартысын жеп, жартысын ушул баштыкка салып, мага сактачу экен.

— Мына эми Пассуктун иче турган суусу, көрө турган күнү, баса турган жолу ушуерден түгөндү, — деди Пассук, — сенин жолуң болсо, Чарли, түгөнбөйт, ал мындан ары улуу Чилкутту басып өтүп, деңиздин жээгиндеги Хейнстин миссиясына алып барат. Ал жол андан да ары, ары жактагы күндүн жарыгы көп тийген жерлерге жеткизет, башка жерлерди жана адам көрбөгөн белгисиз сууларды басып өтөт; мына ушул жолдо сен узакка өмүр сүрөсүн, атак жана даңкка ээ болосуң. Ал жол сени толуп жаткан жакшы аялдардын үйүнө алып барат, бирок сен Пассуктун сүйүүсүндөй таза жана чын сүйүүнү эч качан кезиктире албайсың.

Чындыкты айтып жатканын мен жакшы түшүндүм. Делдиреп, эсим оой түштү. Чымчып буулган баштыкты ыргытып жиберип, менин жолум да түгөнгөнүн жана аны менен бирге кала тургандыгымды айтып каргандым. Бирок, Пассуктун чарчаган көздөрү кылгырып, жашка толуп, мындай деди:

— Эл ичинде Ситка Чарли ар дайым ак ниет адам катары эсептелип, анын ар бир сөзү текке кетчү эмес. Ушул керексиз сөздөрдү Бугу-Ашууда айткыдай, ырас эле, өз уят-сыйытын унутуп калыптырбы? Ага жакшы тамак-ашын, жакшы иттерин берген Кыркынчы-Милдеги адамдарды ал чын эле эстен чыгарабы? Пассук өзүнүн күйөөсү менен дайыма сыймыктанчу. Кана эмесе, күйөөсү туруп лыжасын тагынып жолго чыксын, Пассук да мурдагысындай эле ага сыймыктангандай болсун.

Анын денеси менин кучагымда муздагандан кийин, мен ордуман туруп, чымчып буулган баштыкты таап алдым да, лыжамды тагынып, теңселип жолго чыктым. Буттарым шилтөөгө келбей шалдайып, башым тегеренип, кулактарым чуулдап, көзүмөн от чагылышты. Унутулган балалык чак көз алдымдан тизилип өтүп жатты.

Той-тамашада булоологон казандын жанында отуруп, көңүл ачам, жигиттер, кыздар менен бирге морждун терисинен жасалган барабанга кошулуп ырдап жана бийлейм — ушул мезгилдердин баарында Пассук мени менен кол кармашып, жанымда бирге жүргөнсүйт. Уктап калсам, ал ойготот. Чалынып жыгылып калсам, ал өйдө тургузат. Терең карда адашып жүрсөм, ал даңгыр жолго жетелеп чыгарат.

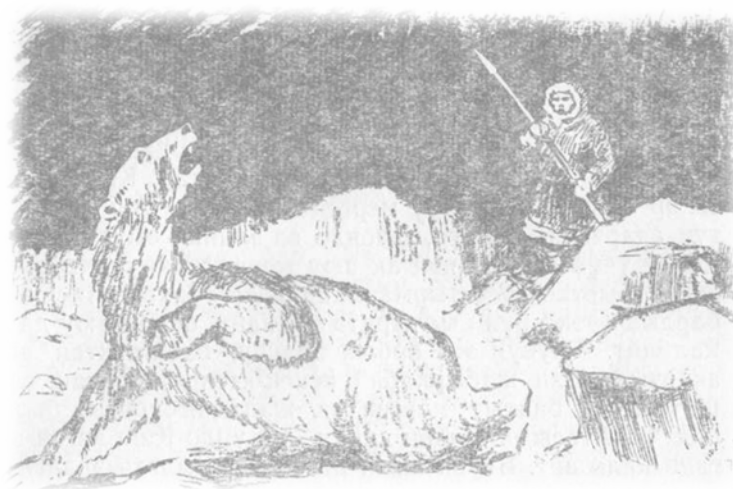
Ошентип, мен эстен танып, көзүмө укмуштуу нерселер көрүнүп отуруп, акыры деңиздин жээгиндеги Хейнстин миссиясына жеттим.

Ситка Чарли ордунан туруп, чатырдын капшыт эшигин ачып, сыртка чыкты. Күн чак түш. Чыгыш жакта, Гендерсон адырларынын нак төбөсүндө мунарыктаган суук күндүн көзү көрүнөт. Көздү чагылыштырган боз кыроодон улам аба жөргөмүштүн желесиндей кабат-кабат түрүлгөнсүйт. Алды жактагы жолдун жанында, жүнүнө боз кыроо турган, карышкырга окшош ит тумшугун жогору көтөрүп, аянычтуу улуйт.

1900

КИШ ЖӨНҮНДӨ АҢЫЗ

Илгери-илгери бир заманда дал Түндүк Уюл деңизинин жээгинде Киш деген бала жашаган экен. Ал өз элинин көсөмү катары айлында атак-даңкка ээ болуп, көп жылдар бою бактылуу турмушта өмүр сүргөн. Аны эли, көзү өткөндөн кийин да зор урматтап, Кишти ооздорунан түшүрүшкөн эмес. Андан бери бир топ жыл, бир топ ай, нечен кыш, нечен жай өттү, бирок Кишти унутпай, анын иштеген иштери жөнүндөгү аңызды абышкалар жаш кездеринде өздөрүнүн ата-бабаларынан кулагы чалган, эми алар бала-бакырасына айтып берип жатышат, ал эми жаштар болсо өз кезегинде картайган кезде өзүлөрүнүн балдарына, небере-чөбөрөлөрүнө аңыз кылышмак. Ошентип, Киш жөнүндөгү аңгеме ооздон-оозго учу-кыйры жок айтылып кете бермек. Түндүктүн ооздогон каардуу бороону муздун бетине кар жугузбай үйлөп, тирүү жанды сыртка баш бактырбаган Түндүк Уюлдун түнөргөн узак кышкы түнүндө эл чогулуп, кедейдин үй-бүлөсүнөн чыккан Киштин эл арасында кадыр-баркка кантип ээ болгондугу жөнүндө аңгемени үйдө отуруп угуу кандай жакшы.

Аңгеме айтылганга караганда Киш акылдуу, чымыр, кайраттуу, күчтүү жана күндүн көзүн он үч жолу көргөн бала болот. Түндүктө жылды ушундай эсептешет, анткени — жыл сайын кышында күндүн көзү көрүнбөй жоголуп, жердин бети түнөрүп, караңгы тартып турат. Андан кийин келерки жылда гана жаңыдан күндүн көзү көрүнүп, жердин бетин жылытып, адамдар бири-биринин иреңин ошондо тактап көрүшө турган. Киштин атасы эр жүрөк кайраттуу мергенчи болгон. Бир жылы катуу ачарчылык болуп, ошондо өз элинин өмүрүн сактап калуу үчүн ал бир чоң ак аюу менен жекеме-жеке алышып, жырткычтын тырмагынан каза тапкан. Аюу анын бардык сөөктөрүн былчырата чайнайт, бирок аюу да соо калбайт. Аюунун эти арбын болучу, ошондуктан айыл ачарчылыктан жабыркабай кенен-кесири кыштан чыгышат. Киш баатыр мергендин жападан-жалгыз баласы болучу. Атасы өлгөндөн кийин бир үйдө Киш энеси экөө гана калышат. Бирок анын атасынын кылган эрдиги элдин эсинен бат эле чыгып кетет. Киш болсо бала эле бойдон, энеси болсо — аял да. Ошондуктан буларды да эл аяң кылбайт, алар жардылыкка учурап, өздөрүнүн жыртык айбаалысында эптеп жан сакташат.

Бир күнү кечинде айыл башчысы Клош-Квандын кең-кесири үйүндө болгон жыйылышта күтүлбөгөн жерден Киш өзүнүн кызуу кандуулугун жана эч кимге

баш ийбей турган эр жүрөктүүлүгүн көрсөттү. Ал ордуна кадимки чоң киши сыяктуу салабаттуу турду да, уу-чуунун басылышын күттү.

— Мен чындыкты айтамын, — деп сөзүн баштады ал, — Апам экөөбүзгө тийиштүү эт берилип турат. Бирок, көбүнчө эски жана таштай катуу, этинен сөөгү көп.

Бул сөзгө жыйылышта отурушкан аңчылардын баары — аксакал, көк ала сакал карыялар, кара муруттуу жигиттер жана жаштар — баары айраң таң калышты. Эч качан каргадай баланын теңсиздикке каршы чыгып, улуудан уялбай, кичүүнү кичүү дебей бетке чаап сүйлөгөнүн угушкан эмес!

Бирок, Киш сөзүн тайманбастан мостоюп каардана сөзүн улантты:

— Менин мындай деп жатканымдын себеби; атам Боктун атактуу аңчы болгонун мен жакшы билем. Элдин айтымына караганда, ал аңдын этин эң мыкты эки мергенчиден көп алып келчү экен, алып келген этин өз колу менен бөлүп, айылдагы өбөктөгөн кары-картаңга, абышка-кемпирлерге тийиштүү энчилери адилеттүү бөлүндүбү, жокпу, ошол жагын байкачу экен.

— Эшикке кууп чыккыла! — деп ачууланды мергенчилер. — Алып кеткиле, бул оңбогурду! Ары алып барып, уктатып койгула, аксакалдар менен сөз талашууга, каршы сүйлөөгө али жетиле элек дешти.

Бирок Киш салмактуу гана ызы-чуунун басылышын күтүп турду.

— Сенин аялың бар, Уг-Глук, — деди ал, — демек, сен аялыңдын таламын талашып сүйлөйсүң. Массук, сенин да аялын, энең бар, сен да алардын камын көрүп, оокаты жөнүндө сүйлөйсүң. Апамдын менден башка эч кими жок, андыктан мен да энем үчүн сүйлөймүн. Менин айтарым: Бок баатыр мергенчи болгондуктан, өзүнүн эли үчүн курман болду, ошондуктан анын баласы — мен, жана Боктун аялы, энем — Айкига айылда эт боло калганда, оокаттан тарыбагандай болуп, тийиштүү бөлүгүбүздү алып турсак дурус болор эле. Мен, Боктун уулу Киштин айтары ушул. Ал ордуна отурду, бирок өзүнүн сөзүнөн улам чыккан уу-дууну, кыжырланган, ачуулуу нааразылыктарды кунт коюп тыңшады.

— Кенедей балдар жыйылышта бети-башы чымырабай кантип дити барат? — деп булдурады карыя Уг-Глук.

— Оозунан эне сүтү кете элек балдар качантан бери бизди, эркектерди үйрөтчү болушкан? — деп сурады дорулдаган Массук.

— Же эт керек болгондо эле көрүнгөн шок бала мени шылдың кыла бергидей менин колуман эчтеке келбей калган бекен?

Кыжырлануу көбөйө берди. Азыр үйүңө барып укта деп, отургандар Кишке буйрук беришти, мындай кылыгын койбосо мындан ары эттен кур калат деп коркутуп, тентектик иши үчүн аны жакшылап туруп «домдоп» коюуну да эскертишти. Киштин көзү жайнап, каны кызып, бети кыпкызыл болуп албырып кетти. Жеме сөздөр сөөгүнө абдан баткан окшойт. Киш ордуна ыргып туруп:

— Силер, эркектер, угуп койгула! — деп үнүн көтөрүңкү чыгарды ал. — Качан гана өзүңөр мага келип: «Киш, сен бизге өз пикириңди айтып бер, сенин сөзүңдү уккубуз келет» деп сурамайынча силердин жыйылышыңарга келбеймин жама эч качан бир ооз сөз сүйлөбөйм. Менин акыркы сөзүмдү баарыңар уккула жана эсиңерден чыгарбагыла. Менин атам Бок атактуу мергенчи болгон. Анын уулу, Киш, мен да аңчылык кыламын жана мындан ары этти өзүм таап келем. Мындан ары эсиңерде болсун, менин алып келген табылгам калыстык менен бөлүнөт. Бир да жетим-жесир, бир да мусапыр кары эми мындан ары азыркыдай жокчулуктун азабынан түн бою кыңылдап, көз жашын көлдөтүп ыйлабайт; ал эми алдуу-күчтүү эркектер болсо этти чегинен ашыра жеп, күптүү болуп ичи ооруп кыңкыстайт. Мына ошондо этти көп жеп жиберген алдуу-күчтүү эркектер үчүн бетке чиркөө болот. Мен, Киш баарын айтып бүттүм .

Эшикке чыгып баратканда Кишти үйдөгүлөр мыскылдап, келеке кылып, күлкү менен узатышты. Киш тиштенген бойдон, ачуусу аябай келип, эч жакты карабастан түз үйүнө келди.

Киш эртеси жер менен муз кошулган жээкти бойлоп жолго чыкты. Чоң жаа жана учуна шишкей учтуу темир кийгизилген жаанын көп огун, ийinine атасынын чоң ак сойгогун асынып бара жатканын көрүптүр. Бул жөнүндө ар түрлүү ой жоруулар жана толгон мыскыл, күлкүлөр болду. Чынында да мындай окуя мурда болгон эмес. Бул жакта кичинекей бала жападан жалгыз аңга чыкмак түгүл, ал жөнүндө сөз да угулган эмес. Эркектер баштарын чайкашып, «мунун акыры жакшы болбос» дешип, алдын ала болжоп кобурашты, аялдар болсо Айкиганын түнөргөн, кайгылуу жүзүнө аянычтуу карашты.

— Ал көп кечикпей эле кайтып келет деп, — аялдар кайрат айтымыш болушту.

— Келсе келе берсин. Бул ага абдан жакшы сабак болот, — дешти мергенчилер. — Ал жакында, жоош жана тилин тартып сүйлөй турган болуп, илбериңки кайтып келет.

Бирок бир күн, экинчи күн өттү, үчүнчү күнү алай-дүлөй катуу бороон болду, Киштен кабар болгон жок. Айкига өз чачын жулуп, оор кайгынын белгиси катары бетине көө шыбады. Аялдар болсо, жаш балага эрегишип, аны көз көрүнө өлүмгө жибердиңер деп эркектерди катуу жемелешти. Эркектер кыңк эте албай, бороон басылар менен баланын сөөгүн издөөгө даярданышты. Бирок, эртеси таң эртең менен Киш айылга өзү келип калды. Ал жүзү жарык болуп кайтты. Аңдын этинен анча-мынча көтөрүп алган болчу. Киш кандайдыр менменсинип, үнүн көтөрүңкү чыгарып:

— Силер, эркектер чананы айдап менин изим менен жөнөгүлө — деди ал. — Мындан ары бир күн жол жүргөндөн кийин муздун үстүнөн бир ургаачы аюунун жана анын эки мамалагынын этин табасыңар.

Айкига кубанганынан жер үстүнө батпай жүрдү. Киш энесинин кубанычына кошулуп, кадимки чоң кишидей: — Жүр, Айкига, оокаттаныш керек. Андан кийин мен жатып уктайын, абдан чарчадым, — деди.

Ошентип, ал үйүнө келди да, тамакка мыктап тоюп алып, баш көтөрбөстөн жыйырма саат катары менен уктады.

Эл арасында оболу бир топ ишенбөөлөр жана толуп жаткан талаш-тартыш болду. Түндүк Уюлдун аюусун уулоо оңой иш эмес, ал эми мамалагы менен аюуга кол салуу үч эсе коркунучтуу. Каргадай жалгыз баланын колунан ушунчалык чоң иштин келгенине эркектер ишенишкен жок. Бирок аялдар Киш алып келген эт жаңы эле союлган аңдын жаш эти экендигин айтышканда, алардын күмөнү солгундай түштү. Акыры эркектер убал-чубашып этти алып келүүгө кетишти. Эгер ал чын эле бул ишти иштегенде да, баланын иши чала да, терисин сыйрып, этти жакшылап жайгаштырды дейсиңби дешип кобурашып баратышты. Түндүктө болсо аңды өлтүрөр менен терисин сыйрып, этин жилик-жилик кылып коюу керек, болбосо ошол замат эт суукка тоңуп калат да жалаңдаган курч бычак менен кесип болбойт. Ал эми үч жүз кадактай зыңкыйып тоңгон аюунун этин чанага салып алып, өңгүл-дөңгүл муздун үстү менен сүйрөө оңой-олтоң иш эмес. Бирок, чынбы, калппы дешип эки ойлуу болуп келатышкан мергенчилер айтылган жерге жеткенде, Киш аюуну жана анын эки мамалагын өлтүрүп гана тим койбостон, тажрыйбалуу мергенчилердей этти төрткө бөлүп, ичек-кардын алып тазалап таштаганын көрүштү.

Ушинтип Киштин сырдуу аңчылыгы башталат. Күндөр закымдап өтүп жатты, бирок бул сырдын түйүнү чечилген жок. Киш экинчи сапар барып бир жаш чоң аюуну сулатты, андан кийинки жолу — бир чоң эркек аюуну, бир ургаачы аюуну сүйрөттүрүп келди. Ал дайыма айылдан үч-төрт күндүк алыс кетчү, кээде муздуу

мейкиндикте бир жума жоголгон кездери да болду. Жанына жолдош албай жалгыз кетип жүргөнүнө эл аябай таң калышчу. «Капырай, колунан мынча зор иш кантип келет? — дешип аңчылар бир-биринен сураша турган. — Жадаса, жанына ит да албайт, ал эми иттин аңчылыкка чоң жардамы тиери баарыга белгилүү».

— Эмне үчүн сен жалаң гана аюуга аңчылык кыласың? — деп сурап калды бир күнү Клош-Кван.

— Аюунун эти бардык аңдын этинен арбын боло турганын ким билбейт! — деп Киш ага тийиштүү жооп кайырды.

Ага карабастан айыл арасында сыйкырчылык жөнүндө сөздөр жүрө баштады.

— Буга жин-перилер даарып, жардамдашып жүрөт, — деп далилдешти кээ бирөөлөр. — Мына ошондуктан анын ар дайым жолу болот. Жин-перилердин дубасы болбосо, ал мындай ишти өмүрүндө жалгыз иштей алмак эмес!

— Ким билсин! Мүмкүн, жин-перилер эмес эле, арбактар колдоп жүргөн чыгар? — дешти башкалар. — Атасы атактуу аңчы эмес беле, мүмкүн азыр уулу менен ууга кошо чыгып, аны чыдамкайлыкка, шамдагайлыкка жана эрдикке үйрөтүп жүргөндүр. Ким билсин аны!

Айтор, эмнеси болсо да Киштин жолу боло берди. Чеберчилиги аз аңчылар көп убактарда айылга Киштин аюусун гана ташуу менен алек болуп калышты. Киш этти да адилет, калыс бөлүштүрдү. Өзүнүн атасы сыяктуу ал чабал-чубал, кары-картаңдарга түрдүүлөп тийиштүү бөлүктүн берилишине ар дайым көз салды. Өзүнө оокаттанууга жеткидей гана эт алып калчу. Мына, ошондуктан жаш мергенчини көпчүлүк эл зор урматтап, кээ бир мурунку күнөм санап жүргөндөр ооз ачууга даашпады. Карт Клош-Квандын көзү жумулгандан кийик Кишти сөзсүз айылдын башчылыгына коюуну ыйгаштырышты. Ошентип, Киш атак-даңкка ээ болгондон кийин эми ал жыйылышка келетко деп күтүштү. Бирок, өз бетинче барган жок, эркектер болсо өздөрү чакырыштан уялып, батынышпады.

— Мен өзүмө жаңы үй тургузуп алсамбы дейм, — деди Киш Клош-Кванга жана башка аңчыларга. — Ал үй Айкига экөөбүз турууга ыңгайлуу жана кенен-чонон болуу керек.

— Мейли, — деп алар акыл салганына сыймыктанышып, баштарын ийкешти.

— Жаман жери, менин бул иш менен илешүүгө убактым жок. Менин ишим — аңчылык, убактымдын баары ошого кетет. Ошондуктан, мен алып келген этти жеген айылдын эркектери менен аялдары мага үй тургузуп беришсе, абдан адилет жана туура болгон турат — деди ал.

Көп узабай эле чоңдугу жана кеңдиги жагынан айылдагы эң чоң деп эсептелген Клош-Квандын үйүнөн да ашып түшкөн заңгыраган жарык үй тургузуп беришти. Киш энеси экөө жаңы үйгө көчүп барышты. Күйөөсү Бок өлгөндөн кийин Айкига биринчи жолу жаны жай таап, капарсыз жыргап жашай баштады. Оокаттуу жана жетиштүү жашоо гана эмес, Айкига эң мыкты мергенчинин энеси болгондуктан, айыл арасында кадыр-баркка ээ болду. Күйөөлөрү менен чатакташып, же өз ара талаш-тартыш боло калганда айылдын башка аялдары ага кеңеш салып, акыл сурап, акылдуу сөздөрүн угуп, анын айтканы менен болушту.

Бирок Киштин шумдуктуу аңчылыгынын сыры көп кишилерди ойлонтту. Бир күнү Уг-Глук сыйкырчылык менен иштеп, оокат кылып жүргөндүгү жөнүндө Киштин өзүнө бетке айтты.

— Эл-журттун айтканына караганда, сени жин-перилер даарып, ошондон улам жолдуу болуп жүргөн экенсиң, — деди Уг-Глук мыскылдай күлүңдөп.

— Эмне, мен алып келген эт жаман бекен? — деп сурады Киш. Ошол эттерди жеп ушул айылда кимдир бирөө ооруп калдыбы? Мага сыйкырчылык көмөктөшүп жүргөнүн кайдан билдиң сен? Же көрө албастык менен эле болжоп айтып жатасыңбы?

Уг-Глук катуу уялып, эшикке чыгып баратканда, аялдар күлүп калышты. Бир күнү кечки жыйылышта узакка созулган талаш-тартыштан кийин, Киш эмки жолу аюу уулоого чыкканда анын сырын билүү үчүн артынан тыңчылар жиберели дешти.

Акыры бир күнү Киш камданып ууга чыкты. Айылдагы эң мыкты деген жаш мергенчилер — Бим менен Боун анын көзүнө чалдыкпастан, акмалап артынан калбай аңдып жөнөштү. Беш күндөн кийин алар кайтып келишти. Көргөндөрүн тез айтып берүүгө шашып чыдабай аптыгып турушту. Клош-Квандын үйүндөгү чукул чакырылган жыйылышта Бим, таң калгандыктан көзүн чакчайтып, сөзүн баштады:

— Агайындар! Силердин айтууңар боюнча биз Киштин соңунан түштүк. Абдан кылдат, абайлап жүргөндүгүбүздөн, өзүбүздү ага эч сездирген жокпуз. Чыккан эле күнү түш ченде ал аябагандай чоң эркек аюуга жолукту... — дей бергенде:

— Андан чоң аюу да болбойт, — деп Боун Бимдин сөзүн жулуп, андан ары улантты. — Бирок, аюу күрөшкүсү келбей артка бурулуп, муздун үстү менен жайбаракат кете берди. Биз жээктеги жарташка чыгып, карап турдук. Анткени аюу түз эле бизди карай келаткан. Киш болсо кымындай да коркуп койбостон аюунун артынан такай ээрчип алды. А түгүл Киш аюуга колун булгалап, бирдеме деп сөгүнүп, катуу кыйкырып жатты. Акырында аюу ачууланып, арткы буттары менен тик туруп айкырды, Киш жазганбастан түз эле аюуну көздөй басты...

— Ооба, ооба, — деп илип алды Бим, — Киш түз эле аюуга жакындап басып барганда, аюу аны качырып сала берди. Киш качып жөнөдү. Качып баратып муздун үстүнө кичинекей тоголок нерсени таштап кетти. Аюу токтоп томолочкону жыттагылап туруп, жеп жиберди. Киш чуркап баратып, кичинекей томолочкорду таштап кете берди, аюу болсо аларды терип жеди.

Бардыгы күмөн санашып, чуулдап жибершти. Уг-Глук болсо мындай жомокко ишенбей тургандыгын ачык айтты.

— Биз, муну өз көзүбүз менен көрдүк, — деп Бим эркектерди ынандырууга аракеттенди.

— Чын эле өз көзүбүз менен көрдүк — деп Боун да тигинин сөзүн ырастады. — Бир топ убакыттан кийин аюу тык токтоп, катуу айкырып улуп-уңшуп кутургандай алдыңкы тамандары менен музду чапчылай баштады. Киш муздун үстү менен жүгүрүп отуруп, коркунучсуз алыстыкка барып токтоду. Аюунун аны менен эч кандай иши болбоду, анткени жанагы жутуп жиберген томолочкор жанын көзүнө көрсөттү окшойт, аябай катуу кыйналды.

— Чын эле катуу кыйналды, — деп сөздү бөлдү Бим. — Анткени аюу өзүн-өзү тырмалап, оюн салып жүргөн аюунун баласындай мөңкүп, муздун үстүндө ийиктей чимирилди. Бирок, ал ойногон жок, тек гана ичи ооруганынан айкырып улуп-уңшуду. Өмүрүмдө мындай шумдукту түк көргөн эмесмин.

— Мен да көргөн эмесмин, — деди кайрадан сөзгө аралашып Боун. — Аюунун чоңдугун айтпа эми!

— Сыйкырчылык, — деп жиберди Уг-Глук.

— Ал жагын билбейм, — деп жооп берди Боун. Өз көзүм менен көргөндөрүмдү гана айтып жатам. Лүкүйүп оор болгондуктан аюу катуу секире берип, бат эле чарчап алсырай баштады. Андан кийин ал башын теңселе чайкап, жээкти бойлоп жөнөдү, шоңшоюп отура калып өгүздөй өкүрүп-улуп, анан кайра майпаңдап басып кетти. Киш аюунун артынан, биз Киштин соңунан бир күнү жүрүп отурдук, анан дагы үч күн аларды ээрчип сандалдык. Аюу улам алсырап, өкүрө берди.

— Бул сыйкырчылык, сөзсүз сыйкырчылык! — деп кыйкырды Уг-Глук.

— Андай болуу этимал.

Бим Боундун сөзүн кайта бөлүп, өз сөзүн улантты:

— Аюу айланпадай чарык айланып, оңго, солго, алга, артка же дайынсыз тегеренип, бир баскан жерин улам-улам кезип өтүп, акыры эң алгачкы Киш менен жолугушкан жерге келип токтоду. Мына ушул жерге келгенде аюу таптакыр алдан тайып бутун шилтөөгө дарманы келбей калды. Ошондо гана Киш ага жакын барды да, сойгок менен сайгылап өлтүрдү.

— Андан кийин? — деп сурады Клош-Кван.

— Андан кийин Киш аюуну соё баштады, биз Киштин аңды кандай улай турганын көргөндөрүбүздү силерге дароо жеткириш үчүн быякка чуркадык, — деди Бим.

Эркектер жыйылышта отурган күнү аялдар аюунун этин айылга алып келишти. Киш келер менен эркектер аны жыйылышка чакыртып чабарман жиберисти. Бирок, Киш ачка экендигин, чарчап-чаалыгып келгендигин жана анын үйүнө канча адам болсо да кенен бата тургандыгын жыйылышка айтып барууну чабарманга тапшырды.

Киштин аңчылык сырын билүүгө ынтызар болгондор көп эле, ошондуктан, Клош-Кван баш болуп, түп көтөрө Киштин үйүн карай чубашты. Алар келгенде Киш оокаттанып жаткан болчу. Бирок, ордунан ыргып туруп, аларды ызааттуулук менен урматтап тосуп алып, улуулата жайлаштырып отургузду. Айкига бир туруп уулуна сыймыктанып көкүрөгүн керип кекирейсе, бир туруп оңтойсузданып уялды. Киш болсо өзүн жай баракат, салабаттуу тутту. Бим менен Боундун айтып келген сөздөрүн Клош-Кван баштан-аяк кайталап чыгып, сөзүнүн акырында үнүн катуурак чыгарып:

— Киш, бизге түшүндүрүшүң керек. Чыныңды айтчы, сен аңды кандайча уулап жүрөсүң? Бул иште сыйкырчылык барбы, жокпу? — деп сурады.

Киш башын көтөрүп, Клош-Кван жакка бурулуп, күлүмсүрөдү да:

— О, Клош-Кван! — деди ал. — Кичинекей бала сыйкырчылык дегенди кайдан билсин жана сыйкырчылык эмне экенин да өзүм билбеймин. Мен бар болгону, Түндүк Уюлда жашаган аюуну кантип оңой өлтүрүүнүн жолун гана ойлоп таптым. Ал сыйкырчылык эмес, жөн эле ойлоп табылган амал.

— Ал бардык адамдын колунан келе турган ишпи, же кандай?

— Ооба, кимдин да болсо колунан келет.

Үйдүн ичинде жымжырттык өкүм сүрдү.

Эркектер унчугушпай аң-таң болуп бири-бирин карашты. Киш тамагын жей берди.

— Ээ, Киш, сен... сен аны бизге айтып бересиңби? — деп сурады акыры Клош-Кван мукактаган үнү менен.

— Жакшы болот, айтса айтып берейин, — деп Киш колунда кемирип отурган жиликтин чучугун соруп бүтүп, ордунан турду. — Бул өтө эле жөнөкөй. Мына карап тургула!

Ал киттин ичке узун мурутун колуна алып, баарына көрсөттү. Анын эки жагы тең ийнедей учтуу болчу. Киш аны ийип ороп тоголоктогондо, ал кипкичинекей болуп калды, кайта коё бергенде, жазылып мурункусундай түптүз боло түштү. Андан кийин Киш бир кесим тюлендин майын колуна алды.

— Мына, — деди ал, бир кичинекей кесим тюлендин майын алып, — анын так ортосун оюп, мына мындай оюк жасоо керек. Анан киттин мурутун моминтип бапестеп түрүп ороп, аны оюкка салып, үстүн башка бир кесим май менен жаап, бекитип коёсуң. Анан аны суукка алып чыгып тоңдурганда кичинекей тоголок нерсе болуп калат. Аюу ошол кичинекей тоголок майды жутат, анын ичине барганда май эрип, киттин муруту жазылып кетет да, ичек-кардын оорута сайгылайт. Аюу жанталашып айкыра баштайт. Ичек-карды абдан катуу ооруп, шайманы кеткен кезде, сойгок менен өлтүрөсүң. Мына, бар болгону ушу.

— О-о! — деп жиберди абдан таң калган Уг-Глук.

— А-а!— деди Клош-Кван да.

Мына ошентип ар ким ез билгендерин айтып, Киштин аңчылык сырына түшүнүштү.

Илгери-илгери Түндүк Уюл деңизинин жээгинде жашаган Киш жөнүндөгү аңгеме ушундайча бүтөт. Себеби, ал сыйкырлык менен эмес, акыл менен аракеттенип, өтө жарды кедейдин үй-бүлөсүнөн чыгып, кадыр-баркка ээ болуп, өз элинин башчысы болгон. Уламага караганда, ал тирүү кезде эл куунак жашап, бир да жетим-жесир, бир да бөкчөйгөн кары жеп-ичкенге этибиз жок деп түн ичинде зарлап ыйлаган эмес экен.

1904-ж.

САКРАМЕНТОНУН ЖЭЭГИНДЕ

*Ышкырып жел зуулдайт,
Сакраменто — бай өлкө,
Калифорнияга согуучу.
Сакраменто — бай өлкө,
Алтындын күрөп алуучу.*

Фруско¹³ портуна жөнөө үчүн якордун төңөлүгүн айландырып жатып бардык жердеги матростордун баары созолонтуп айтуучу мына ушул деңиз ырын — арык чырай, жаш өспүрүм бала чаңылдаган ичке үнү менен ырдап отурду. Эгерде өзүнөн эки жүз фут алыстыкта, аскадан түшө калган жердеги киргилденип аккан Сакраменто дарыясын эсепке албаганда, бул өмүрүндө өз көзү менен деңизди көрбөгөн карапайым бала эле. Аны — бала Джерри деп аташа турган, анткени — андан башка да анын атасы кары Джерри бар эле; мына ушул ырды да атасынан үйрөнгөн, анын сапсары тармал чачы, күлмүндөгөн көк көздөрү жана сепкилдүү ак куба иреңи атасына түспөлдөштүрүп жиберет.

Кары Джерри моряк болуп, өмүрүнүн жартысынан көбүрөөгүн деңизде сүзүп жүрүп өткөргөн, ал эми ыр болсо матростун оозуна өзүнөн-өзү келе берет эмеспи. Бирок, бир күнү Азия портторунун биринде жыйырма чакты матрос менен бирге каргыш тийген дөңгөлүктү айландыра албай жатып, ушул ырды ырдаганда биринчи жолу чындап анын маанисине көңүл буруп, ойлонуп калды. Сан-Франциско келер замат, өзүнүн кемеси жана деңиз менен кол үзүшүп, Сакраментонун жээгин өз көзү менен көрүүгө жөнөйт.

Мына ушул жерден биринчи жолу алтынды көрдү. «Алтын Кыял» кенине жалданып ишке орношту жана дарыянын үстүнөн эки жүз фут бийиктикте тартылган асма жол курууда абдан пайдалуу адам экендигин көрсөттү.

Андан кийин бул жол анын көзөмөлүндө калды. Ал болот сымдан өрүлүп жасалган темир аркандардын үзүлгөн-үзүлбөгөнүн байкап, аларды дайыма жанындай көрүп, тыкандык менен көз салып, көп кечикпей «Алтын Кыял» кенинде эң мыкты кызматчы болуп калды. Андан соң ал жакшынакай Маргарет Келлини сүйүп калып, ага үйлөнөт, бирок көп узабай ал күйөөсүн, жаңы тамтуң баскан Джеррини калтырып түнөргөн калың карагайдын арасындагы кичинекей бейитте экинчи ойгонбос болуп түбөлүк уйкуга кетти.

¹³ Фриско — Сан-Франциско портунун кыскартылып алынган аты.

Карт Джерри, ошентип, деңизге кайрылып барган жок. Дарыя үстүндөгү өзүнүн асма жолунун маңдайында өмүр сүрүп, болот зымдан өрүлүп жасалган жоон керме аркан менен кичинекей Джерриге жүрөгүндө болгон бардык сүйүүсүн берди. «Алтын Кыял» кенинин иши оңунан чыкпай, башына карантүн түштү, бирок карыя эч кайда кетпестен чачылып калган мүлктү күзөтүүгө калды.

Бирок ал бүгүн эртеден бери эмне үчүндүр тегеректе көрүнбөйт. Бала Джерри матростун эски ырын созолонтуп, эшиктин алдында жалгыз отурат. Ал өзү эртең мененки оокатты даярдап, курсагын тойгузуп алып, жарык дүйнөнү көрүү үчүн тышка чыккан. Андан алыс эмес, жыйырма кадам жерде учу-кайры жок темир аркан оролгон күрсүйгөн болот барабан¹⁴ заңкыят. Барабандын жанында кен ташуу үчүн жасалган, зым арканга мыктап бекитилген вагонетка турат. Өзөндүн үстүндө өтө бийиктеги башты айландырып кайкыган болот арканга ээрчин көз жиберип, бала аркы жээктеги вагонетка менен барабанды бири-биринен ажырата баамдады.

Бул курулуш тек гана оор салмактын күчү менен кыймылга келип турчу: жүктүү вагонетка өзүнүн салмагы аркылуу жыла баштайт, ошол эле мезгилде тиги жээктен экинчи бир бош вагонетка да жолго чыгат. Жүктүү вагонетка бошотулуп жатканда, бош вагонеткага жүк жүктөлөт — ошентип алар улам айырбашталып, учу-кыйры жок кайталана берет. Карт Джерри асма жолдун күзөтчүсү болгондон бери бул бир нече жүздөп, миңдеп кайталанды.

Бала Джерри жакындап келе жаткан табышты угуп, ырдап жаткан ырын дароо токтотту. Көк көйнөкчөн, жонунда беш атар мылтыгы бар узун бойлуу адам кызыл карагайлуу токойдон чыга келди. Бул «Сары-Ажыдаар» кенинин күзөтчүсү Холл болчу. Ал кен Сакраменто дарыясынын агымынын жогору жагында, мындан бир милдей алысыраак жерде эле, анын да аркы өйүзүнө чейин тартылган асма жолу бар.

— Саламатпы, иничек! — деди ал добушун көтөрүңкү чыгарып. — Жападан жалгыз биерде эмне иш бүтүрүп жатасың?

— Эми бул жердеги кожоюн менмин, — деп камырабай сестене жооп берди Джерри, мындан мурун да бир нече ирет жалгыз калып жүргөн адам сыяктанып, — Атам, билсеңиз, алыска кеткен.

— Кайда кетти? — деп сурады Холл.

— Сан-Франциского. Кечээ кечинде эле кеткен. Кайдадыр Эски Дүйнөнүн¹⁵ бир жеринде бир тууганы өлүптүр. Ошо жөнүндө адвокат менен сүйлөшүүгө кетти. Эр тең кечинде келет.

Джерри өзүнө бир чоң жооптуу иштин калгандыгын — «Алтын Кыял» кенин күзөтүү жалгыз өзүнө жүктөлгөнүн сезгенсип, бир түрдүү сыймыктангандай сүйлөп жатты. Ошондой эле бул сонун окуяга — өзөндүн жээгиндеги бийик асканын жонунда жападан жалгыз өзү жашап турганына жана үч маал оокат жасап ичкенге жараганына абдан ыраазы экендиги көрүнүп турду.

— Болуптур, сак бол, — деди Холл акыл айтып, — темир аркандар менен ойноймун дечү болбо. Мен, мынабу, «Аксак Уйдагы» жардуу коктудан бугу-мугу учурап калабы, байкап көрөйүн деп баратамын.

— Жамгыр жаап жибербес бекен, — деп Джерри улгайган адамдай, компоюп койду.

— Мага баары бир! Суу боломун деп коркомунбу? — деп күлдү да, Холл бурулуп бак-дарактардын арасына кирип, көздөн кайым болду.

Джерринин жамгыр жөнүндө айтканы дал үстүнөн түштү. Саат он ченде карагайлардын баштары ыргалып, чайпалып качырады, терезенин айнектерин

¹⁴ Барабан — бул жерде айлануучу көндөй цилиндрдин маанисинде.

¹⁵ Эски Дүйнө (Старый Свет) — Америкада Эски Дүйнө деп Европаны айтышат.

шыңгыратып ургулап, созолонгон узун, кыйгач жамгыр төгүп жиберди. Он экиге жарым саат калганда Джерри мешке от жакты да, саат он эки болор-болбосто оокаттанууга отурду.

— «Бүгүн, албетте, сайрандап келүүгө болбой калды» — деген корутундуга келди, ал түштөнүп бүткөндөн кийин, идиш-аяктарды таза жууп жана жыйыштырып жатып. Анан дагы: «Кантсе да, Холл суу болду го, бугу атып ала алды бекен?»— деп ойлоду.

Күндүзгү саат бир ченде эшик тыкылдады. Джерри барып ачар замат кандайдыр катуу шамал күч менен түртүп киргизген сыяктуу бир аял менен эркек энтигишип, шашкалактап үйгө кирип келишти. Булар, өзөндөн он эки миль алыс, обочо түнт өрөөндө туруучу эрди-катын Спиллен деген фермерлер болчу.

— Холл кайда? — деп сурады Спиллен энтигип, демиге сүйлөп.

Джерри фермердин эмнегедир тынчсызданып, бир жакка ашыгып турганын сизди. Миссис Спиллен катуу кабарып турган сыяктанат.

Бул өмүрүнүн көпчүлүгүн оор жумуш менен өткөрүп, түйшүктүү, үзүрсүз эмгек иреңине тамга салган; куу чүпүрөктөй бозоруп, жүдөө тартып, жүүнү бош, арык аял эле. Ошол азаптуу оор турмуш анын күйөөсүнүн белин бүкчүйтүп, кабыргасын кайыштырып, колунун тамырларын соолтуп, бетине кабат-кабат бырыш түшүрүп, чачына убагынан мурда эртерээк ак киргизген болчу.

— Ал «Аксак Уйдагы» жардуу коодон аң уулоого кетти. Сиздерге, тиги маңдайга өтүү керек беле?

Аял акырын солкулдап ыйлай баштады. Спиллен болсо абдан катуу өкүнгөндүктүн белгиси катарында үшкүрүп койду. Чыдай албай терезеге барды, Джерри да, анын жанына басып барып, өзөн үстүндөгү асма жол жакты терезеден карады; куюп турган жамгырдан темир аркандар көрүнөр-көрүнбөс болуп, араң бүлбүлдөйт.

Адатта бул тегеректеги кыштактын кишилери Сакраменто дарыясынан «Сары Ажыдаардагы» асма жол аркылуу өтүшө турган. Ал үчүн өткөндөр азын-оолак акы төлөшчү. Андан түшкөн акчадан «Сары Ажыдаар» компаниясы Холлго маяна төлөөчү.

— Биз тиги маңдайга өтүүбүз керек эле, Джерри — деди Спиллен. Сөөмөйү менен ыйлап турган аялды жаңсап көрсөтүп, сөзүн улантты: — Мунун атасын «Беде Жалбырак» шахтасындагы кендин ичинде уранды басып калыптыр. Ал жерде жарылуу болгон экен. Адам болбойт дешет. Бизге кабар эми эле жетти.

Джерри өзүнүн жүрөгүнүн шуу дей түшкөнүн сизди. Анткени, ал Спиллендин «Алтын Кыял» арканы аркылуу өтүүнү суранып жатканын толук түшүндү, бирок карт Джеррисиз мындай ишке батына албады, себеби бул жол менен жүргүнчүлөрдү эч качан ташуучу эмес, экинчиден бул жол өзү да көптөн бери иштен чыгып, пайдаланбай калган.

— Мүмкүн, көп кечикпей Холл да келип калар! — деди бала.

Спиллен ал келбейтко дегенсип башын чайкады.

— Атаң кайда? — деп сурады.

— Сан-Франциского кеткен, — деп кыска жооп берди Джерри.

Спиллен кырылдаган онтоо аралаштыра каарданып, муштуму менен экинчи колунун алаканын шап бир койду. Аял ого бетер катуураак бышактай баштады. Аялдын: «Ай, үлгүрө албайбыз, үлгүрө албайбыз, өлүп калат го...» — деп өзүнчө күбүрөп жатканын Джерри укту.

Бала эми бир аздан кийин өзү да ыйлап жиберерин сизди да, эмне айла кыларын билбей, дал болуп туруп калды. Бирок, маселени Спиллен өзү чече салды.

— Бала, сөздү укчу, — деди каршы сөз айтпай тургандай үн менен жай сүйлөп. — Аялым экөөбүз кандай гана болбосун сенин жолуң менен өтүшүбүз керек.

Тээтиги немеңди жүргүзүп көрүп, ушундай кысталышта бизге жардам кыла аласыңбы?

Кандайдыр бир кол тийгизбей турган нерсени карматканы жаткансып бүткөн бою дүрүлдөп, Джерри кетенчиктеди.

— Андан көрө мен Холл келди бекен барып карап келейин, — деди коомайланып.

— Эгер ал келбесечи?

Джерри жооп таба албай, такала түштү.

— Эгерде жазатайып кокустук болсо, бардыгына мен өзүм жооп берем. Көрүп турасың го, Джерри, өлсөк-тирилсек да биз тигил маңдайга барышыбыз керек.

— Джерри башын бошоң ийкеди. — Ал эми Холлду күтүүнүн кереги да жок, — деди сөзүн улантып Спиллен, — сен өзүң түшүнөсүң, ал «Аксак Уйдагы» жардуу коодон тез эле кайтып келе койбойт. Андан көрө жүрү, тиги барабанды жүргүз.

«Вагонеткага отургузууга жардамдашып жатканыбызда миссис Спиллендин үрөйүнүн учканы ушул турбайбы» деп таң калып ойлонду Джерри такыр түпсүз болуп көрүнгөн төмөн жактагы туңгуюкту карап. Жети жүз фут аралыктагы тигил жээк, катуу жаап турган жамгырдан, жаалдуу шамалдын куюнуна чыдабай безилдеген булуттун түйдөк-түйдөк үзүндүлөрүнөн, булкунуп асманды карай атырылган толкундун көбүгүнөн жана чачырандысынан таптакыр көзгө илинбейт. Алар чокусунда турган бийик зоока тик ылдый керегеси менен төмөндө буркан-шаркан түшкөн боз мунарыкка кирип жок болуп жатты. Анын болот аркандан төмөн карай дарыяга чейинки эки жүз футча аралыгы кеминде бир милдей болуп көрүнөт.

— Кана, даярсыздарбы? — деп сурады Джерри.

— Кеттик! — деп үнүнүн баарынча кыйкырды Спиллен, зуулдаган шамалдан угулбай калбасын дегенсип.

Ал вагонетканын ичиндеги аялынын жанына отуруп, аны колунан кармап алды.

Анын бул жоругу Джерриге жаккан жок.

— Вагонетканын кырын эки колуңуз менен тең кармаңыз, болбосо жел катуу согуп турат, ыргып кетесиз, — деп кыйкырды ал.

Эрди-катын экөө дароо колдорун бир-биринен ажыратып, вагонетканын кырын бекем кармап алышты, а Джерри болсо кыймылды жөнгө салып туруучу тетикти (тормоз рычагын) акырын бошотту. Барабан жай айланып, учсуз темир аркандын түрмөгү жазыла баштады да, жогору жактагы жылбай турган темир арканча кичинекей чимирик дөңгөлөкчөлөр аркылуу бекитилген вагонетка аба мейкининде жай жылып жөнөдү.

Джерри бул вагонетканы биринчи гана жолу жүргүзүп жаткан жок. Бирок, күнү бүгүнгө чейин ал муну атасынын байкоосу астында гана иштетчү. Ал кыймылдын ылдамдыгын тормоз рычагы аркылуу жөнгө салып турду. Минтип кыймылды тынымсыз жөнгө салып туруу сөзсүз керек болчу, анткени уюлгуп соккон долу шамалдын катуу эпкиненин вагонетка укмуштуудай катуу чайкалып жатты, ал эми куюп турган бопбоз жаанга кирип таптакыр көрүнбөй калуудан мурун вагонетка бир жагына ушунчалык жантайып кыйшайды дейсиз, ичиндеги тирүү жүктөрдү туңгуюкка аз-аз жерден төгүп кете жаздады.

Андан кийин Джерри вагонеткалардын кыймылын темир аркандардын жылышы боюнча гана ой жоруп билди. Барабандан темир аркандардын чубалып жазылып жатканына назарын салып байкап турду.

— Үч жүз фут... — деп күбүрөдү ал, кабелдеги жылып өтүп жаткан белгиге карап. — Үч жүз элүү... төрт жүз... төрт жүз...

Темир аркан тырс токтоду. Джерри тормоз рычагын булкуп алды, бирок темир аркан кыймылдаган жок. Бала темир арканды кош колдоп кармап туруп, ордунан

козголтуу үчүн аракеттенип, өзүн карай катуу ычкынып туруп тартты. Жок! Чыны менен бир жерде тоскоол бар болуш керек. Бирок, ал тоскоолдун кайсы жерде экенин бала биле алган жок. Вагонеткалар да көрүнбөйт. Ал жогору жакты теше тиктеп жатып араңдан зорго дегенде абада турган бош вагонетканы көрдү. Жүктүү вагонетка кандай ылдамдык менен тыякка кетсе, канча жол басса, бул вагонетка да ошондой ылдамдык менен аны карай быякка ошончолук жол басуу керек эле. Бош вагонетка андан эки жүз элүү футтай алыстыкта турган. Демек бууракандап агып жаткан өзөндүн үстүндө, эки жүз фут бийиктикте, аркы жээктен эки жүз элүү футтай берирээк — караңгы мунарыктын бир жеринде Спиллен аялы менен орто жолдо абада асылып турат деген сөз эле.

Джерри аларга үнүнүн бардыгынча үч жолу катуу кыйкырды, бирок анын добушу тигилерге жетпестен, дуулдаган жаан-чачын менен күркүрөк-шаркыракка сиңип, жок болуп жатты. Ал эмне кылсам деп, карбаластап турган кезде, зымырылган булуттар дал өзөндүн үстүнө келгенде суюла түшүп, эки жакка уюлгуп бөлүнүп кетти. Ошол замат төмөндө буркан-шаркан түшүп, көбүктөнүп агып жаткан Сакраментону жана абада салбырап асылып турган адамдар отурган вагонетканы Джерринин көзү чалды. Андан кийин көз ирмегенче болбой булуттар кайтадан топтолуп өзөндүн (үстү мурдагысынан бетер түнөрүп, караңгыланып кетти.

Бала барабанды абдан кадалып карап чыкты, бирок андан эч кандай кынтык таба албады. Кебетеси, тигил жээктеги барабандын бир балаасы бар болсо керек. Эмнеге токтоп калышканын билишпей алай-дүлөй зуулдаган жамгырдуу шамалдын ортосунда жана учу-кыйры жок күбүрдүн үстүндөгү чалдыбары чыккан эски вагонетканын ичинде ары-бери теңселип, асылып турган алиги экөөнү эске түшүрүүнүн өзү эле аябагандай коркунучтуу болчу. Анын үстүнө «Сары Ажыдаардагы» асма жол менен ар жаккы жээкке өтүп, ушунун бардыгына кесири тийген кара жолтой барабанга жеткенинче, тигил экөө ара жолдо асылып турганы турган!

Бирок, темир-тезек, шаймандар сакталуучу бөлмөдөгү учу илмек чыгырык менен жип кылт эсине түшүп, Джерри буту-бутуна тийбей ошоякты карай тызылдап жөнөдү. Темир арканга чыгырыкты дароо иле салып, ийнинен колдору үзүлүп, булчуң эттери аз эле жерден жарылып кете жаздагыча, жан-алы калбай, бардык күчүн салып, ычкына тартты. Бирок, темир аркан кыймылдап да койгон жок. Эми аркы жээкке өтүүдөн башка эч ылаажы калбады.

Жаан ийне-жибине чейин суу кылып, сөөгүнө жетти, бирок Джерри куюп турган жамгырды сезбей шыйрагы үзүлгөнчө зымырылып «Сары Ажыдаарды» карай жүгүрдү. Аркадан соккон шамалдын оңун карай бараткандыктан, чуркоого жеңил болду, бирок Холл жок, вагонетканы ким жүргүзүп, ким токтотот деген ой жүрөктү өйүп баратты. Оңтой берди болуп — ал чыйрак жиптен тузак жасап, жылбас темир арканга кийгизди да, токтотууга жарактуу өзү аспап жасады.

Жин ургандай зуулдаган долу шамалдын ышкырып, улуп-уңшуганы анын кулагын тундуруп, вагонетканы теңселтип, ары-бери катуу ыргытты. Джерри алиге экөөнүн — Спиллен жана анын аялынын — ушул кездеги абалына дагы толугураак түшүндү. Бул аны ого бетер кайраттандырды. Аман-эсен өтүп алып, шамалдын булкканына араңдан зорго туруштук берип, улам алга умтулуп, боордо тырмышып, «Алтын Кыялдагы» барабанды карай бет алды.

Бирок, барабандын эч жеринде кынтыгы жок экендигин көрүп, анын үрөйү уча түштү. Тыяктагысы да, быяктагысы да толук өз жайында. Анда мунун кынтыгы кайсы жеринде болду? Болду болбоду ортосунда!

Эрди-катын Спиллендер отурган вагонетка Джерриден бар болгону эки жүз элүү фут алыстыкта асылып турган. Бала жыш жаап турган жамгырдын арасынан табийгаттын тилсиз, катаал балесинин кыйноосуна туш болуп, ага моюн

сунгансып вагонеткада бүрүшүп-чүрүшүп отурган эркек менен аялды араңдан зорго байкады. Уюлгуган катуу шамал басаңдай калган учурда ал Спилленге: — жүрүүчү чимирик дөңгөлөкчөлөр жайында бекен, текшерип көрчү деп кыйкырды.

Сыягы Спиллен уккан окшойт, анткени Джерри анын акырын тизелеп туруп, вагонетканын дөңгөлөкчөлөрүн эки колу менен кармалап жатканын көрдү. Андан кийин Спиллен жээкти карай бурулуп:

— Быякта эч бале жок, бардыгы жайында, Джерри! — деп кыйкырды.

Джерри бул сөздөрдү араң-араң эле укту, бирок маанисине толук түшүнгөнсүдү. Капырай, эмне болду, кынтык каеринде? — Баленин баары бош вагонеткада экендигине эми күмөн санаган жок. Бош вагонетка бул жерден көрүнбөйт, бирок Джерри анын мынабу жүрөктү опколжуткан кара түнөк туңгуюктун арасында, Спиллендин вагонеткасынын ар жагында эки жүз футтай жерде салбырап асылып турганын айкын билди.

Эмне кылуу керек экенин ал көпкө ойлонуп отурбастан, дароо биле койду. Бул — арык чырай, эти тирүү, чыйрак баланын жашы он төрттө гана болчу. Бирок ал тоодо өскөн, анын үстүнө атасы аны матрос өнөрүнүн ар түрлүү сырларын билүүгө тарбиялаган, ошондуктан ал бийиктиктен түк коркчу эмес.

Барабандын жанындагы шайман, темир-тезек салынган үкөктүн ичинен дат баскан бурама ачкычты, анчалык узун эмес, ичке темир жана бир түрмөк жаны маниль шпагатын¹⁶ таап алды. Матрос люлькасын жасап алгысы келип, жука тактайча издеп бекер убара болду, — килейген тактайдан башка эчтеме таппады: аны араалай турган да эч нерсе жок, ошентип, ал ыңгайлуу ээрсиз эле иш жүргүзүүгө мажбур болду.

Джерри өзүнө жасап алган ээр жөнөкөй эле бир нерсе болчу: ал бош вагонетка бекитилген жылбай турган темир арканга жоон арканды арта салып, учтарын кошуп, түйүштүрүп, илмек жасады: мына ушул илмек-селкинчекке минип алып, опоңой темир арканга жетүүгө, ал турмак кармалоого да болот. Илмектин жогорку темир арканга сүрүлүп, жешилип кете турган жерине жаман-жуман чүпөрөк же эски кап-баштык издеп таппагандыктан, өзүнүн күрмөсүн төшөп койду.

Бардыгын шапа-шупа дайындап бүткөндөн кийин, Джерри илмекке минип алып, колу менен арканды кармалап, туңгуюкту карай жылып жөнөдү. Ал өзү менен бирге бурама ачкыч, анчалык узун эмес, ичке темир жана бир нече кулач аркан алды. Бара турган жолу түз эмес болчу, бир канча өрүрөөк эле, бирок аны өр кыйнаган жок, уюлгуп соккон шамалдан гана ашкере жапа чекти. Улуп-уңшуган катуу шамал төңкөрүп кете жаздап, бирде бери чайпалтып, ыргыткан кезде, Джерри коркконунан жүрөгү кабынан чыгып кете жаздаганын сезгенсиди. Анткени темир аркандын ышпалдасы чыккан эски эле... Кокус баланын салмагына жана шамалдын булкканына туруштук бербей үзүлүп кетсе эмне болмок?

Бул барып турган көз көрүнөө ачык коркунуч эле. Джерри жүрөгүнүн солгун согуп жатканын сезди: темир арканды жакшылап кармоого чамасы келбей, тизелери калчылдап кетти.

Бирок, Джерри кайраттуулук менен алга жыла берүүдө. Чалдыбары чыккан эски аркан жышылып, ар кайсы жери үзүлүп, зымдын бардык жагына ийнедей тикийип чыгып турган учтары баланын эки колун канга боёду. Биринчи жолу токтоп, Спиллендерге кыйкырмакчы болгондо гана Джерри муну байкады. Алар түшкөн вагонетка дал анын төмөнкү тушунда, бир нече фут алыстыкта асылып

¹⁶ Шпагат — ичке ийрилген кендир жип.

тургандыктан, бала аларга эмне кырсык болгонун жана өзүнүн ушинтип сапарга чыкканын баяндай алды.

— Колуман келишинче жардамдашсам жакшы болот эле, — деп кыйкырды Спиллен, — бирок, аялымдын таптакыр үрөйү учуп кетти! Байка, Джерри сак бол! Бул балээни өзүм сурап алдым, бирок эми сенден башка бизди куткарып ала турган эч ким жок.

— Ошондой болгон соң мен сиздерди бул бойдон калтырбаймын! — деп кыйкырып жооп берди Джерри. — Бир минутка жетпей тиги жээкте болорун миссис Спилленге айтып коюңуз.

Көз ачырбай куюп турган жамгырда сааттын маятниги сыяктуу ары-бери чайпалып турганына, зымга тытылып кызыл жошо болгон алаканынын чыдатпай ооруганына карабай Джерри катуу кыймылдан жана тумчуктурган шамалдан тез-тез оор дем алып, акырында, зорго бош вагонеткага жетти.

Бул коркунучтуу сапарга бекеринен чыкпагандыгына бала адегенде эле көзү чалганда ынанды. Вагонетка эки кичинекей дөңгөлөкчөлөргө илинип турган: ошол дөңгөлөкчөлөрдүн бирөө узак убакыттан бери ары-бери жүргөндүктөн кажып, жешилип, темир аркандан тайып кетиптир. Темир аркан дөңгөлөкчө менен анын кутусунун ортосуна бекем кысылып калыптыр.

Оболу дөңгөлөкчөнү кутудан ажыратуу керек экендиги балага айкын-ачык түшүнүктүү болду. Бул жумушту иштеп жаткан кезде вагонетканы жылбай турган темир арканга жип менен бекем тартып байлап коюу керек эле.

Джерри он беш минутча алышып жатып, акырында, вагонетканы байлады. Дөңгөлөкчөнү октон чыгарбай бириктирип кармап туруу үчүн сайылган чыбыктай ичке шиш дат басып, кыймылдабас болуп, катып калыптыр. Джерри күчүнүн бардыгынча бир колу менен чыбык шишти койгулады, а экинчи колу менен тырмышып арканга жармашты, бирок шамал туш-туштан уюлгуп тийип, терметип, урган сайын колу шишке жаза тийип жатты. Анын бардык аракетинин ондон тогузу өзүн бир жерде кармап турууга кетти. Бурама ачкычты түшүрүп жибербөөдөн сактанып, аны жүз аарчысы менен колуна байлап алды.

Жарым саат убакыт өттү. Джерри чыбык шишти ордуна козголтуу, бирок сууруп ала албай койду. Ончакты жолу теригип-айныды, күдөр үзүүгө аргасыз да болду, анткени — өзүн ушунчалык опурталдуу ишке кириптер кылып, кылган бардык аракети куру убара сыяктуу сезилди. Мына ушул учурда кокустан бир ой кылт дей түштү. Шашкалактап чөнтөктөрүн аңтара баштады. Ошентип өзүнө керектүү нерсени — узун, жоон мыкты таап алып чыкты.

Эгерде чөнтөгүнө качан жана кандайча түшкөн белгисиз бул мык болбогондо, Джерриге кайрадан жээкке барууга туура келмек. Чыбык шиштин көзөнөгүнөн мыкты өткөзүп, бекем мыкчый кармап, акыры бир минуттан кийин шишти огуна сууруп чыкты.

Андан кийин ал темир аркан менен кутунун ортосуна кыстырылып, жылбай калган дөңгөлөкчөнү бошотууга киришип, ичке темир менен алыша баштады. Муну иштеп болгондон кийин Джерри дөңгөлөкчөнү мурунку эски ордуна койду да, вагонетканы жип менен тартып келип жеткирип, акыры дөңгөлөкчөнү темир арканга отургузду.

Бирок мунун баары аз убакытта эле бүтө койгон жок, Джерри бул жерге келгенден бери бир жарым саат өттү. Мына эми ал акыры өзүнүн жиптен жасап алган «ээринен» чыгып, вагонеткага секирип түшүүгө бел байлады. Вагонетканы кармап турган жипти чечкенден кийин, кичинекей дөңгөлөкчөлөр темир аркандын нугу менен акырын жыла баштады. Вагонетка алга жылды. Бала көрбөсө да, айтор кайдадыр төмөнтөдөн Спиллендер түшкөн вагонетка да кайчы өтүп баратканын билди.

Эми ага кыймылды жөнгө салып туруучу тетиктин кереги жок эле, анткени бул вагонеткага өз денесинин салмагы кошулганда тигил вагонетканын салмагына толук барабар болчу. Ошентип көп узабай коюу тумандын арасынан бийик аска жана кадимкисиндей айланып жаткан эски, тааныш барабан көрүнө түштү.

Джерри жерге секирип түшүп, өз вагонеткасын бекитип байлады. Муну ал жайбаракат жана кылдат иштеди. Андан кийин ал күтпөгөн жерден эле мурунку кайратын жоготуп нөшөр менен шамалга карабастан, барабандын такай жанына жерге отура калып, озондоп коё берди.

Ыйлоонун көп себептери бар эле: тытылган колунун чыдатпай ооруганы, шайы кетип, аябай чарчаганы жана бир нече саат бою чымырканып отурган коркунучтан акыры кутулдум го деп эреркегени, баарынан мурда — эми Спиллен аялы экөө аман-эсен коопсуз жайга жетти деп кубанганы муун-жүүнүн бошотуп жиберсе керек.

Алар алыста болчу, демек, балага оозмо-ооз алкыш айта алышпай тургандары белгилүү. Бирок, мынабу жин ургандай долуланган өзөндүн ар жагында жалгыз аяк жол менен «Беде Жалбырак» шахтасын карай ашыга кетип бара жатышканын билип турду.

Джерри чарчагандан далдырап үйүн карай жөнөдү. Ал кармаган эшиктин ак туткасы кызыл канга боёлду, бирок аны байкоого анын чамасы келген жок.

Баланын көңүлү куунак эле, сыймыктана өзүнө-өзү ыраазы болуп, жакшы иш кылгандыгына түшүндү, анткени ал мындай жагдайда жалтактаганды, куулук-шумдукту билбей турган, ошондуктан жакшы иш кылгандыгын мойнуна алгандан да коркпой турган кебетеси бар. Бирок, бир гана кичинекей өкүнүч баланын жүрөгүн өйүдү: аттигиниң, атасы биерде болуп, анын иштегенин көрүп турсачы!

1904-ж.

ӨМҮР КЫЗЫК

Алар эңкейиш ылдый өзөндү карай илең-салаң басып келе жатышты. Алдыда баратканы баш-аламан жаткан кой таштарга мүдүрүлүп, бир ирет жыгылып да кете жаздады. Күчтөн тайып, ашкере чаалыгышкандыктан, узакка созулган мусапырчылыктан кийин алардын иреңдеринде тобокелдик менен кыйынчылыкка моюн сунуунун түрү бар эле: Аркаларындагы арчындаган оор жүктүн салмагы артка карай тарткандыктан, алар көөдөндөрүн жүткүнтө алга таштап, белдерин бүкчүйтүп, моюндарын созуп, көздөрүн жерден албастан келе жатышты. Экөөнүн тең мылтыгы бар.

— Алиги жашыруун жайга катылган биздин патрондордон ушул азыр кур дегенде экөө болсо эмне? — деди бирөө.

Анын үнү камырабастыктай үлдүрөп чыкты. Анда эч кандай санаркоонун белгиси жок, жай сүйлөдү. Алдыңкы бара жаткан жолоочу кой таштарга урунуп, көбүктөнгөн киргилт ташкынга бутун сала сүрдүгө түшүп, жооп кайтарбастан кечип кете берди.

Экинчи адам да анын соңунан сууга кирди. Бут кийимдерин чечишкен жок. Ага карабастан мээге чыккан муздак суу кызыл ашыгын сыздатып, чучукка жетип, буттун баштарын жансыздай селейтти. Суунун кайсы бир жерлери тизеге чейин жаба берет. Жолоочулар теңселип, суунун түбүн буттары менен сыйпалап, кылдаттык менен зорго басып келатышты.

Артта келе жаткан адам жылмакай тегиз ташты басып алганда жыгыла жаздап барып, кыйынчылык менен жер такандап оңоло түшүп, ооруксунгандан катуу кыйкырып жиберди. Көзү ымыр-чымыр боло түшүп, жер көчүп, башы айланып, денесин токтото албай эки колун алга сунуп, абадан таяныч издегендей тамтаңдап кайсалады. Боюн токтотуп, алга карай жылууга умтулду эле, бирок кайрадан теңселип жыгылып кете жаздады. Андан кийин ал кайра токтоп туруп, башын өйдө көтөрүп, артка кылчайып көз кырын салбай кетип бара жаткан алдыдагы жолдошуна карады.

Өзү менен өзү алпурушкандай бир минутча кыймылсыз турду да:

— Ой, Билл, мен бутумду кокустатып алдым! — деп кыйкырды. Билл болсо көбүктөнгөн агымды жиреп, артына кылчайбастан кете берди. Экинчи адам болсо андан көзүн албай карап турду; ажарында эч кандай өзгөрүш болбогон менен эки көзү жарадар бугунун көзүндөй жалооруп жашылданды.

Билл аркы өйүзгө чыкты да, кылчайып карабастан илгери карай жүрүшүн уланта берди; суунун так ортосундагы тиги киши Биллден көзүн албай карап турду. Эриндери бир аз кемшиндей түшүп, тикирейген саргыч мурутун калтырак басып, тилинин учу менен эрдин жаланып:

— Билл! — деп аянычтуу үн чыгарды.

Бул — кыйынчылыкка дуушар болгон, бирок кайраттуу адамдын көшөргөн жан соогасы эле. Бирок, Билл кылчайбады. Артта калган жолдошу эки жагына теңселе мүдүрүлүп, темтеңдеп басып бараткан Биллди, кичинекей дөңдү капталдап, кырдан ары ашып, көздөн кайым болгонго чейин карап турду. Билл кеткенден кийинки өзү жалгыз калган айланасына башын буруп көз чаптырып чыкты.

Айлананы учу-кыйыры жок жыш чулгаган коюу тумандан жана бозомук тарткан мунарыктан күндүн болор-болбос күңүрт шооласы көрүндү. Жолоочу бардык салмагын соо бутуна салып, саатын алып чыгып, карады. Убакыт төрт болчу. Акыркы эки жумада ал өткөн күндөрдү эсептөөдөн жанылып калган: бирок июлдун аяк чени жана августтун баш чени болгондуктан, күн ушул мезгилде түндүк батыш жакта турарын болжоп билчү. Тээтиги түнөргөн адырлардын ары жагында Чоң Аюу көлү бар экендигин жана ошол тарапта Канада түздүгүн как жарып өткөн коркунучтуу Түндүк уюл жолунун жаткандыгын божомолдоп, түштүк жакка назарын тикти. Өзү ортосунда кечип турган суу Коппермайн дарыясына келип куя турган; Коппермайн болсо түндүктү карай агып Түндүк Муз деңизине, Коронация кысыгына коюучу. Ал аякта эч качан болуп көргөн эмес, тек гана Гудзон кысыгындагы Компаниянын картасы аркылуу билчү.

Өзү жалгыз калган жаратылыштын аймагына дагы бир жолу көз жүгүртүп чыкты. Көрүнүш өтө эле көңүлсүз. Бир-бирине жылчыксыз учкашкан жапыс адырлар ийри-буйру сызыктар менен курчап турат. Учу-кыйры жок мемиреген коркунучтуу ээн талаадан башка көзгө илинер бир да дарак, бир да тал чөп, бир да бутак жок. Анын көз карашында коркунуч пайда боло баштады.

— Билл! — деди ал акырын күбүрөп — Билл! — деп дагы бир кайталады-

Айлананы курчаган көз жеткис мелмилдеген ээн талаа эрме чөл өзүнүн күчү менен анын маанайын басып, мээримсиз тынчтыгы менен кыйнап жибергенсип ал ылай суунун так ортосуна чөк түшүп олтура калды. Безгек болгондой калчылдады, мылтыгы колунан чулп этип сууга түшүп кетти. Бул анын эсин жыюуга мажбур кылды. Коркунучун басып, акылын токтотту да колун сууга салып, сыйпалап жатып мылтыгын издеп, таап алды. Андан кийин мертинген бутуна оордук аз келсин үчүн, көтөргөн таңылчагын сол ийинине күйшөп, чокураңдап, ылдый карай акырын илкип жөнөдү. Суудан чыккандан кийин ал токтогон жок. Бутунун ооруганына карабастан, өзүнүн шериги ашып кеткен дөбөчөгө жетүүгө жанталашты. Буттарын илең-салаң шилтеп, аксаңдап кырдан ары ашып кеткен Биллиге караганда, мунун көрүнүшү андан да олдоксон жана адамдын күлкүсүн келтиргендей эле. Кырга чыкса анчалык терең эмес кичине коктудан эч ким көрүнгөн жок. Кайтадан коркунуч басып, анан кайраттана түшүп таңылчагын дагы сол ийинине карай копшоп, аксаңдап дөбөдөн ылдый карай басты.

Калың эңилчек баскан өрөөн саздак болчу. Саздак балчык бут шилтеген сайын туш-тушка атылып, чачырап бутту күч менен араңдан зорго тартып алган сайын корулдап турду. Жолоочу эңилчектин арасындагы кичинекей арал сыяктуу чыгып турган кой таштарды басып, көлчүктөрдөн көлчүктөрдү айланып өтүп, өзүнүн жолдошунун изи менен келе жатты.

Жалгыз келе жатса да жолдон адашкан жок. Анын эсеби боюнча мындан алыс эмес жерде, кыска жана куураган пихта¹⁷ менен майда карагай тегерегин курчаган кичинекей көл болуу керек. Ал Титчинничили, же жергиликтүү тилде «Кичинекей Таякчалардын Өлкөсү» деп аталчу. Жылга ылдый аккан мөлтүрөгөн таза суу көлгө куюучу. Суунун жээгин бойлото камыш өсө турган — ал муну унуткан эмес, бирок бак-дарак жок. Ушу жылганы өрдөп, суунун агымын бойлоп жүрүп отуруп, суунун бөлүнгөн жерине дейре барып андан батышты карай кеткен экинчи сууну ылдый бойлоп, Диз дарыясына жетип, ал жерден көмкөрүлүп, таш менен корумдалган кичинекей кайыкчанын астындагы жашыруун көрбөй-шөрбөйүн таап алмак. Кайыкчанын астына: патрон, кайырмак, анын жиби жана тырмактай тору катылган — мунун баары оокат таап жеш үчүн керектүү нерселер. Андан башка, аз да болсо биртике ун, буурчак жана бир кесим төш эт бар болчу.

Билл ал жерде аны күтүп турат. Ошондон ары экөө кичинекей кайыкчага олтуруп Диз дарыясы аркылуу Чоң Аюу көлүнө жетип андан өтүп алышып, түз гана түштүктү карай бет алып, Маккензи дарыясына жетмейинче тынымсыз жүрүп отурушат. Суунун агымы басаңдап тоңот, күн суук боло баштайт, алар чыгышты карай, буйдалбай жүрүп отурушуп, кыш кууп жеткенче бутактуу бийик жыгачтар өсө турган, оокат да жетиштүү Гудзон кысыгындагы соода-сатык кылуучу бир жылуу жайга барып калышат.

Оор кыйынчылык менен илкип араң басып келаткан жолоочу ушуларды ойлоп баратты. Канчалык кыйналып келатса да, Билл аны таштап кетпестигине, ырастан эле жашыруун жердин жанында күтүп тура тургандыгына өзүн өзү ишендирүү андан да кыйын болду. Анын мындай ойлошу мүмкүн эле, болбосо жашоо үчүн күрөшүүнүн эч кандай кажаты жок — ушу жерге жата калып өлүү гана керек. Ошол мезгилде түндүк-батыш жактагы күңүрт күндүн шар сыяктуу тегерек көзү калкамандап төмөндөй берди. Жолоочу болсо кууп келе жаткан кыштан тартып Билл экөөнүн түштүктү карай баса турган жолунун ар бир кадамына чейин бир нече жолу эсептеп чыкты. Кайыкчанын астындагы жашыруун жердеги жана Гудзон кысыгындагы Компаниянын складындагы белең азыктарды кайта-кайта эстеди. Мына, ал эки күн бою наар ала элек, ал эми тамакты тоё жебегеничи. Улам. улам эңкейип саздак жерге чыккан бүлдүркөн сыяктуу, боз жемиштерди жулуп оозуна салып, шимип чайнап келе жатты. Суулуу бүлдүркөн ооздо бат эрип, тек ачуу катуу данектери гана калат. Ал бүлдүркөндүн оокат болбой турганын түшүндү, бирок, айла канча аз да болсо аралжы болор деген ишеним менен кажылай берди.

Саат тогузда бутунун баш бармагын ташка катуу уруп алды, көзүнөн от чагылып теңселе түшүп, ачкалыктан алсырап жана каржалгандыктан жыгылып кетти. Бир жак кырынан далайга кыймылсыз жатты. Анан жүктүн арчындамаларын чечип, бошонуп зорго башын көтөрүп, коомай отурду. Али көз байлана элек, иңир талашта таштардын арасынан эңилчектин кургак термечиктерин эңкейип тере баштады. Бир кучак отунду терип алып, быкшытып от жакты да, челекке суу куюп асып койдү.

Андан кийин жүгүн чечип, алды менен ширеңкесинин баштарын санады. Алтымыш жети тал экен. Аныгына жетүү үчүн дагы үч ирет саноого туура келди. Андан кийин аны үчкө бөлүп, ар бирөөнү пергамент¹⁸ кагазына ороду да, түйүнчөгүнүн бирөөнү бош чөнтөгүнө, экинчисин тарпы чыккан баш кийиминин кырына, үчүнчүсүн койнуна катты. Ошонун баарын иштеп бүткөндөн кийин, кандайдыр бир коркунуч пайда боло калып, түйүнчөктөрдү чечип ширеңкелерди

¹⁷ Пихта — түндүк жакта өсүүчү жыгач.

¹⁸ Пергамент — ным кармабай турган жалтырак кагаз.

кайтадан санады. Алардын саны мурунку калыбында алтымыш жети болуп чыкты.

Эскилиги жетип, чалдыбары чыккан, суу болгон бут кийимин отко кургатты. Чарыктары, одеялдан тигилген байпактары баштан аяк тамтыгы кеткен, буттары канталаганча сүрүлүп өйкөлгөн. Кызыл ашыгы сыздап ооругандыктан караса: тизеге теңелип шишип кетиптир. Бир одеялынын четинен айрып алып кызыл ашыгын бекемдеп таңды, узатасынан дагы айрып алып байпактарынын жана чарыктарынын ордуна буттарын ороду да, кайнак суудан ичип, саатын бурап, одеялга оронуп жатты.

Таң атканча бут серппей уктады. Түн ортосунда айлана бир аз караңгыланды, бирок кайтадан жарык боло баштады. Күн түндүк-чыгыш жактан, тагыраак айтканда, жарык мурда аяң берген жактан чыкты, анткени боз булуттардын ары жагына жашынып калган болчу.

Жолоочу саат алты ченде чалкасынан жаткан калыбында ойгонду. Ал бозоргон асманга карап туруп, ошол замат курсагынын ачканын сизди. Көмкөрөсүнөн оодарылып чыканактап жатканда бышкырык угула калды, бет маңдайында өзүн таңыркап адырайып карап турган бир чоң бугуну көрдү. Бугу эң эле жакын; кырк кадам чамасындай алыстыкта турган. Ошол замат көмөч казанда куурулуп жаткан бугу этинин жыты жана даамы келе түштү. Аргасыздан жанында жаткан огу жок мылтыгын ала коюп, шыкаалап туруп машааны басып жиберди. Бугу чочуп кетти да таштан-ташка секирип көздөн кайым болду.

Жолоочу өз алдынча сөгүнүп, мылтыгын ыргытып жиберип, онтолоп өйдө турууга аракеттенди. Көпкө кыйналып жатып, араңдан зорго тикесинен турду. Муундары катып калган немедей селейип, бүгүлүп же өйдө болгон сайын зыркырап, тикесинен турууга бардык күчүн жумшоого туура келди. Акыры өйдө тургандан кийин да боюн токтотуп, адам сыяктуу түз туруу үчүн көп убакыт жумшады.

Жапысыраак дөбөгө чыгып, төрт тарабын ынтаасын коюп карап чыкты. Айлананы жыш курчаган түнөргөн боз эңилчек деңизинен башка бир да жыгач, бир да бутак жок. Анда-санда гана бозомук тарткан жар таштар менен көлчүктөр, булактар көрүнөт. Асманда боз бүркөк. Күндүн көзү түгүл, кымындай шооласы да көрүнбөйт. Жолоочу бардык болжоолорунан адашты; түндүктүн кайсы жакта экенин, кечээ кечинде кайсы тараптан келгенин эстей албады. Канткен менен азыр бараткан жолунан адашпаганын сизди. Чукул арада Кичинекей Таякчалардын Өлкөсүнө келиши керек. Кебетеси, ал сол жакта алыс эмес; мүмкүн, келерки айдөшүнүн ары жагында чыгаар деп ойлоду.

Кайтып келип, жүгүн оңтойлото тууралап бууп таңды, түйүнчөктөгү ширеңкелерин түгөлдөдү, бирок санаган жок. Бугу терисинен жасалган, шыкап чымчып буулган капчыттуу жалпак тулупту тиктеп бир аз ойго батты. Тулуп анчалык деле чоң эмес — кочушка гана баткандай. Анын оордугу бардык башка буюмдарынын оордугу менен барабар — он беш кадак эле. Бул жүрөктү өйүдү. Акыр аягында тулупту четке алып коюп, таңылчагын таңды; анан тулупту карай салып, тез ала койду да ээн талаа анын алтынына озбодорчулук кылып жаткансып, жан жагына алактап каранды. Акыры жолоочу өйдө туруп, алга жөнөгөндө анын аркасындагы таңылчактын ичинде алиги тулубу да бар болчу.

Ал кайта-кайта эңкейип саздактагы бүлдүркөндөн үзүп оозуна салып, солго карай бет алып жөнөдү. Кокустан буту жыгачтай зыңкыйып катуу ооруксунуп, аксаганы күчөдү, бирок курсагын «оорусуна» караганда буттун оорусу эч нерсе эмес эле. Ачкалык чыдатпай баратты. Анын азабынан Кичинекей Таякчалар Өлкөсүнө жетүү үчүн каякты карай басуу керек экенин да сезбей калды. Терип жеген жемиштери карынга жугун болбогону мындай турсун, кайта таңдай менен тилди кууруп ачыштырды.

Кичирээк коого келгенде, алдынан бир топ ак чил учуп чыкты. Таш менен уруп бир да бирөөнө тийгизе албады. Андан кийин жонундагы таңылчагын жерге коё коюп, чымчык аңдыган мышык сыяктуу, боору менен жылып, чилди аңдый баштады. Арсайган курч таштарга шымы тытылып, тизеси тилинип канады, бирок ачкалыктын каары барына баш ийдирди. Чылпылдаган нымдуу эңилчектин үстүндө боору менен жылып жүрүп, кийими суу болуп, бүткөн бою кайыгып, тиши-тишине тийбей калчылдады. Мында да ачкачылыктын жапасы эчтекени сездирген жок. Ак чилдер болсо улам-улам тегерегинен бырп этип, чыркылдап учуп-конуп жатты, акыры алар аны мазактап жаткандай көрүндү: чилдерге сөгүндү да, аларды туурап үн чыгарып эликтеди.

Бир жолу аз жерден тепсеп ала жаздады, кыясы уктап жаткан чил болуу керек. Чил карпа-курпа учуп, бырпырап келип бетине бир тийгенге чейин ал көргөн эмес. Чил канчалык тез учса да, ушунчалык ылдам кыймыл менен серпкендиктен үч тал куйрук жүнү анын колунда калды. Өзүнө жамандык кылгансып, учуп бараткан чилдин артынан акырайып карап турду. Андан кийин таңылчагына кайтып келип, аны аркасына көтөрүп, жолуна түштү.

Куштары, аңдары арбын саздак жерге түш ченде келип жетти. Жөн эле көздүн жоосун алып бута атым жерден жыйырма чакты бугу жандап өттү. Бугуларды кууп жөнөөгө, эгерде антсе, кууп жетерине ишенген сокур сезим бийлеп, азгырылып турган мезгилде оозуна чил тиштеген калтар түлкүнү көрө коюп, катуу кыйкырып жиберди. Ачуу кыйкырыктан үрөйү учкан түлкү чоочуп кетип мант берди, бирок оозундагы тиштеген жемин таштай качкан жок.

Кечке жуук жээктерине сейрек камыш чыккан чополуу сууга туш келди. Суунун ичиндеги майда камыштын сабагын мыкчый кармап, койдун кумалагындай камыштын түбүн сууруп алып, жумшак тамырын чайнаган сайын кырс-кырс этет. Бирок анын сөңгөгү өтө катуу экен, ошондуктан бүлдүркөн сыяктууну канчалык көп жесе да курсагы компойбоду. Ага карабастан жүгүн жерге таштап коюп, ар бир камыштын түбүнө төрт аяктап жылып барып, жулкуп алып, кепшөөчү жаныбар сыяктуу карсылдатып чайнап жүрдү.

Абдан каржалды, жаны жер тартып бут серппестен уктагысы келди; бирок Кичинекей Таякчалар Өлкөсүнө жетүү далалаты, ачкалыктын зарпы түйшүккө салды. Алыскы түндүктө курт-кумурскалар жана бакалардын болбоосун билсе да, көлчүктөрдөн бака издеди, курт-кумурска табылар бекен деп колу менен жерди тырмалады.

Ар бир чөөткө тигиле карап жүрүп, акырында, иңир талаш бир чөөттөн жападан жалгыз кичинекей чабакты көзү чалды. Оң колун ийнине чейин сууга матырып, кармайын деди эле чабак башка жакка жылт берип кетти. Андан кийин эки колу менен кармоого киришти, чапчылай берип сууну ылайлап да жиберди. Кандай гана болбосун кармаш үчүн жан талашып жатып балыкты жаза басып, жүткүнө берип өзү да көмкөрөсүнөн сууга барып түштү. Бел курчоосуна чейин суу болду. Балык көрүнбөгөндөй болуп суу ылайланып кеткендиктен, тунганча күтүүгө туура келди.

Кайтадан балык улоого киришип, сууну дагы ылайлап жиберди. Эми суунун тунуусун күтүүгө чыдабады. Челегин чечип алып, сууну челип ыргытып кирди. Адегенде ачуусу келип баш-аламан сузуп төккөндүктөн суу өзүнүн үстү-башына чачырап жана чөөткө кайта келип куюлду. Андан кийин жүрөгү дүрсүлдөп колу калтыраса да сабырдуу болууга тырышып, кылдаттык менен жай сузуп төктү. Жарым саатча чөөттөгү суу түгөндү. Түбүндө бир тамчы суу калган жок, бирок, балык кайдадыр житип кетти. Таштардын арасында байкалбаган кичинекей жылчык жар экен, балык ошол жылчык аркылуу экинчи чоң чөөткө өтүп кетсе керек, аны керели кечке сузуп төксө да түгөнбөй турган. Эгерде ал жылчыкты мурда көргөн болсо, сөзсүз аны таш менен кептеп бекитип балыкты алмак экен.

Ызасы келип, балыктан үмүтүн үзүп, ным жерге отура калып ыйлап жиберди. Адегенде акырын бышактап, андан кийин айлананы курчаган мээримсиз ээн чөлдү жаңыртып катуу үңүлдөп, өпкө-өпкөсүнө батпай бир топко чейин басыла албай шолоктоду.

От жагып, суу кайнатып ичип, бүткөн боюн жылытты да өткөн түндөгүдөй таштын үстүнө уктоого жай камдады. Жатар алдында нымданып калбады бекен деп ширеңкелерин көрүп-багып саатын бурады. Одеяды суу жана муздак болчу. Буту чыдатпай ооруп, ысып-күйүп чыкты. Бирок жалгыз гана ачкалык сезими кыйнап, таң атканча оюн-той, ар түрдүү даамдуу оокаттар коюлган столдор түшүнө кирип чыкты.

Эртең менен анын бүткөн бою оор тартып, чыйрыгып оорулуу ойгонду. Күндүн көзү көрүнбөйт. Жер менен асмандын түнөргөн иреңи бозомук тартып, катуу жел согуп, биринчи аппак карга адырлар бөлөндү. Жолоочу от жагып, суу кайнатканча аба коюулана түшкөнсүп аппак болуп кетти. Жамгыр аралаш нымдуу кар лапылдата жаап кирди. Адегенде жерге түшөр менен эрип жатты, бирок уламдан-улам калыңдап, эңилчек суу болуп, от өчүп калды.

Бул жагдай кайтадан жүгүн таңып, кайдадыр белгисиз, айтор илгери карай жылышына жолоочуга себеп болду. Эми анын оюна Кичинекей Таякчалар Өлкөсү да, Билл да, Диздин жээгиндеги кайыкчанын астында катылган эмеректер да келбеди. Эси-дарты жалаң тамакта болду. Ачкалыктын азабынан акылга жеңдирди. Түзөң жер гана болсо башы ооган жакка кете берет эле. Ным кардын астынан сыйпалап бүлдүркөн издеп терип, камышты тамыры менен кошо жулуп шамшум этип жүрүп отурду. Бирок даамсыз неме тойгуза алган жок. Бир жерден даамы кычкыл бир чөп кездешти. Ал чөптү тапканынча жеди, бирок бул өтө аз болчу, себеби, жапырылган чөптү кар басып калгандыктан, арбыта издеп табуу мүмкүн болбой калды.

Бу түнү от жага албай ысык суусуз одеялга чулганды да бүктүшүп, ачкалыктан тынчы кетип, эптеп көз илдирген болду. Кар суук жамгырга айланды. Куюп турган жамгырдан ичиркенип, бир маалда айласыз ойгонду. Таң атты, бирок күндүн көзү көрүнбөйт, айлана тегерек түнөрүңкү. Жамгыр басылды. Ачкалыктын азабы анчалык сезилбестен, ичек-карды гана зыркырап ооруп, кыңырылгансыйт. Бирок ага анчалык кыйналган жок. Кайта эсине келип, Кичинекей Таякчалар Өлкөсү жана Диздин жээгиндеги эмеректер жөнүндө ой жүгүртө баштады.

Бир одеялынын калдыгын бөлүп-бөлүп айрып, сүрүлүп-өйкөлгөн, канаган бутун ороп, оорулуу бутун оңдоп таңып, жолго чыгууга камданды. Таңылчагына келгенде бугунун терисинен жасалган тулубун көпкө тиктеп турду, канткен менен кыя албады, таштоого дити барбай ала кетти.

Жамгыр карды эритип, жер бети бүт карайды. Дөбөчөлөрдүн гана чокуларында аз-аз кыламык кар калды. Күндүн көзү кылтыйып көрүндү. Жолоочу эми жолдон чыгып адашып кеткенин түшүнсө да, төрт тарапты териштирип тактагансыды. Болжолу, кийинки күндөрдө ал адашып жүрүп сол жакка итапкан бурулуп кеткен окшойт. Эми туура жолго чыгыш үчүн, оң жакты карай бет алып жөнөдү.

Ачкалыктын кыйноосу басаңдаганы менен, күндөн-күнгө алсырап баратканын сезди. Камыштын түбүн жана бүлдүркөндү таап жеп, көбүрөөк токтоп, кайта-кайта дем алууга туура келди. Тили кургап күрмөөгө келбей, түк баскандай куудурап оозуна батпай көөп шишип, оозунун ичи эрмен даамданды. Баарынан да жүрөгүнүн ооруганы өттү. Бир аз жол жүргөндөн кийин эле, тынымсыз дикилдеп, анан сайгылашып, булкуп-булкуп, дирилдегенде деми кысылып, көңүлү караңгылап, эси оой жаздайт.

Түш ченде бир чоң көлчүктөн эки чабак көрдү. Көлчүктү каңылтыр кичинекей челеги менен соолтуу жөнүндө сөз болууга мүмкүн эмес эле, бирок бу жолу

чабактарды акырын андып туруп, челегине түшүрүп алды. Кармаган чабактары чыпалактай болгону менен аны азыр жеөөгө көңүлү чаппады. Ичеги-кардынын зыркырап ооруганы басаңдап, эчтекени сезбегендей мемиреди. Өз акылы боюнча ушинтүү керекко деп, чабактарды чийки бойдон көпкө чайнап шимип отуруп жеди. Оокатка табыты чаппаса да, тирүү калыш үчүн канткен менен жеш керек экенин билди.

Кечке жуук дагы үч чабак кармап алып, экөөнү жеп, үчүнчүсүн эртең мененкиге калтырды. Күндүн табына кургаган сейрек эңилчекти терип, от жагып, суу кайнатып ичип жылынды. Бул күнү ал он милден ашпаган жерди басты, экинчи күнү жүрөгү оорубаган кезде гана жүрүп отуруп беш милден алыс кетпеди. Аш казаны оорубай таптакыр уктап калгандай тынчып, мемиреди. Өзүнө тааныш эмес бир жерге келди. Бугулар, карышкырлар көбүрөөк кездеше баштады. Бир күнү үч карышкыр үңүй басып, желе-жорто анын жолун кесип өтүп, көздөн кайым болду.

Дагы бир күн өттү. Эртең менен акыры акылына келип бугу тулубунун оозун чечти. Тулуптун ичинен алтындын томолоктошкон куму, уюган таза алтын жерге төгүлдү. Жолоочу алтынды экиге тең бөлүп, бир бөлүгүн одеялдын жартысына ороп, уркуйган зооканын астына, көрүнөө жерге катты да, экинчи бөлүгүн кайта салып алды. Одеялынын акыркы калдыгын бутуна ороду. Бирок Диздин жээгиндеги патрондорун эстеп мылтыгын таштагысы келбеди.

Күн бүркөк, тумандуу. Бул күнү ачкалыктын кыйноосу кайта башталды. Ал катуу алсырады; башы айланып, кезек-кезеги менен көңүлү караңгылап, көзү эчтемени көрбөй калат. Кайта-кайта мүдүрүлүп, жыгылып туруп, бир ирет так эле чилдин уясынын үстүнө барып жыгылат. Уяда жумурткадан жаңы эле чыккан кызыл эт кичинекей төрт балапан бар болчу. Мунун ар бирин эки чайнап бир жутуп жиберүүгө болот. Ал балапандарды тирүүлөй бойдон аптыга оозуна шыкап, жумуртканын кабыгындай кычыратып чайнап жатты. Балапандардын энеси чыркылдап чаркелек айланып, учуп-конуп чебеленди. Чилди мылтыктын кундагы менен жаңсады эле, чил буйтап тийгизбей кетти. Андан кийин чилдин бир канатын таш менен сыйый урду. Чил бырпырап учумуш болуп жарадар канатын сүйрөп жер менен жөргөлөп жөнөдү, тигил да соңунан калган жок.

Балапандар жолоочунун араанын ачканы болбосо, жумуруна жук да болгон жок. Оорулуу бутун олдоксон кыңыраңдап бирде чилди таш менен жаңсап, бирде кырылдап үн чыгарып, бирде өзү менен өзү алп урушуп жыгылып туруп, ар бир жыгылып тура калган сайын караңгылаган көңүлүн жубатып, колу менен көздөрүн укалап эсин жыят.

Чилди кубалап жүрүп, баткактуу ойдуңга келгенде, бул жерден ымкыл тарткан эңилчекти жапшыра баскан адамдын изи көзүнө чалдыкты. Бул өзүнүн изи эместигине толук түшүндү. Кыясы, Билдин изи болуу керек. Бирок чил узап кетип бараткандыктан, аялдай алган жок. Адегенде чилди колго түшүрүп, анан кайра келип изди териштирейин деди.

Жолоочу, чил чарчап жыгылганча кууп жүрүп отуруп өзү да аябай чаалыгып, эт-бетинен кетти. Чил канатын жайып акактап оор дем алып, бир жак кырынан жатат. Андан ончакты кадам алыс жерде жаткан чилге жакын жылып барууга шайманы келбеди, дембе-дем энтиге узунунан түшүп жолоочу жатты. Бир топтон кийин адамдын умтулган суук колунан чочуп качып жөнөдү. Ошентип экөө тең эс алып алгандан кийин кайрадан кууш башталды. Бирок иңир кирип кетип чил көзгө илинбей калып кутулуп кетти. Алсыраган адам сүрдүгүп барып, жонундагы жүк-мүгү менен көмкөрөсүнөн түштү эле бети ташка тийип, кан жайыла берди. Көпкө кыймылсыз жатып, андан соң бир капталына оодарылып, саатын бурап, ошол калыбында таң атырды.

Күн дагы бүркөк болчу. Акыркы одеялынын жартысын бутуна ороду. Биллдин изин кездештире алган жок, эми аны кездештирүүнүн да кажаты жок эле. Ачкалык аны алга жүткүнтө берди. Чыны менен... Чыны менен эле Билл да адашып кеттиби? — деген ойго келди. Түшкө жакын ал такыр эле алдан тайыды. Алтынды дагы бөлүштүрдү. Бу жолу жартысын түз эле жерге төгүп таштады. Кечке жуук одеялынын айрыгын, каңылтыр челегин жана мылтыгын гана алып калып, алтындын калганынан да таптакыр кол жууду. Кайдагы-жайдагы бир жок нерселер көзүнө элестеп, мазасын алды. Эмне үчүндүр мылтыгы дүрмөттөлгөн — бир ок болуу керек, мурун аны байкабаган сыяктуу ой жоруду. Бир жагынан ошол эле мезгилде мылтыгынын жатынында ок жок экенин жакшы түшүнүп турду. Канткен менен үмүтүн үзбөдү. Бир нече саат элес менен алпурушуп акыры аягында мылтыгын карап көрүп, октун жоктугуна көзү жетти. Чыны менен эле ок таап алууга үмүттөнгөнбү, катуу кайгырып, ичи ачышып, шалдая түштү.

Жарым саат өткөндөн кийин баягы уйгактай жабышкан элес кайта пайда болду. Канчалык алпурушса да, андан кутула алгыдай эмес. Кайта-кайта элестей берген соң, көңүлүн тындыруу үчүн, мылтыгын дагы кароого туура келди. Анда-санда акылынан айнып, башы оогон жакка каңгырактап укмуштуу ой жана ыгы жок элестер мээсинде курттай быжыды. Бирок ачкалыктын аёосуз соккусу эсин тез жыюуга ага уламдан-улам түрткү берип турду. Бир күнү кокусунан кездешкен бир көрүнүш анын эсин эриксиз жыйгызды. Көрүнүш көзүнө чалдыгар замат, кубанганынан анталап, көзү алачакмактап, мас адамдай теңселди. Бет маңдайында бир ат турат. Кадимки эле ат! Өз көзүнө өзү ишенбеди, көз алдына коюу кара тумандын арасынан жылтыраган кичинекей гана шоола көрүнөт. Көздөрүн кайта-кайта сүртүп, тунарганы тараганда караса, теке маңдайында ат эмес, чоң күрөң аюу аны таң калып, шектүү карап туруптур.

Жолоочу мылтыгын шапа-шупа бетине кармай бергенде дүрмөтүнүн жоктугун ошол замат эстей койду. Мылтыгын таштай салып кынынан бычагын суурду. Бет алдында эт жана өмүр экөө тең элестеди. Бармагы менен бычактын мизин жанып көрдү. Бычактын мизи да, учу да жалаңдап курч экен. Азыр аюуну качырып сала берип, жарып салуу гана калды. Бирок бир нерсени алдын ала сезгенсиген жүрөк түк-түк-түк согуп кабынан чыгып кетчүдөй лакылдады. Кыпчуур менен кыскансып, чекеси куушурулду, кулактары чуулдап, көзү тунард.

Өтө ыгы жок эрдикке, коркунучтун толкуну үстөмдүк кылып кетти. Ушундай алсырап турган кезде аюу качырып кол салса эмне болмокчу? Ал боюн керип кайраттангансыды, бычагын кармаган бойдон аюуну теше тиктеди. Аюу маймаңдап илгери басты, арткы буту менен туруп, бирок батына албай, тек гана ырылдады. Эгерде качып жөнөсө, айбан сөзсүз артынан кууп жөнөйт болчу. Бирок, бардык жазмышка бел байлап, ордуна кыймылдаган жок. Кайта өмүрдүн тамыры менен терең байланыштуу коркунучтан жан соогалап айбанча жаалдуу ырылдады.

Аюу эч нерседен тайманбай какыйып карап турган бул эки аяктуу жаныбардан айбыгып, батына албай айбаттуу ырылдап четке чыга берди. Коркунуч өтүп кетмейинче ордунан козголбой тикийип карап турду да андан кийин безгек кармагандай калчылдап, ымкыл эңилчектин үстүнө эт-бетинен кетти.

Азыраак өс алгандан кийин, дагы ар түрдүү жаңы коркунучтардан жапа чегип, илгери карай илкип жөнөдү. Эми ал ачкалыктан өлгөнүнөн коркпостон, зордук-зомбулук менен айбан колдуу болуп өлүү коркунучунан кооптонду. Тегеректе толгон карышкыр. Мейкин чөлдүн ар тарабынан алардын улуп-уңшугандары угулат. Желге дирилдеген чатырдын өңүрүндөй, калтылдаган колун өйдө көтөрүп, ушунчалык зор коркунучтуу сезимди тоскон сыяктанат.

Карышкырлар экиден-үчтөн топ-топ болуп, анын жолун тороп, кесип өтүп жатышты. Бирок жакындап келүүгө батынышпады — себеби, алар анчалык көп

эмес болчу; экинчиден каршылык көрсөтө алышпаган бугуларга гана кол салууга үйрөнүшкөндүктөн, эки буттуу жаныбарлардын чапчып же тиштеп алууга жөндөмдүүлүгүнөн күдүктөнгөндөй чочулашып, кол ката алышкан жок.

Кечке жуук карышкырлар мүлжүп кеткен бир тарптын үстүнөн чыкты. Бул, мындан бир саат мурун оюн салып чуркап жүргөн бугунун музоосу болчу. Таптакыр кашкайта мүлжүлгөн, бирок али да болсо, каны кача элек мала кызгылт сөөктөргө суктанып карады. Мүмкүн, кечке чейин анын да шалдыраган гана сөөктөрү калабы, ким билсин? Өмүр деген түйшүктүү жана оомалуу-төкмөлүү болот эмеспи. Жалгыз гана өмүр убаралантууга накта себепкер. Өлүү анчалык кыйын эмес. Ал уктоо менен тең. Өмүр деген кыйналуунун акыры, тынчтык. Анда эмне үчүн ал өз жанын кыйгысы келбейт?

Бул ойго ал көп берилип отурган жок. Көп узабай жүйүртө баса чөк түшүп, али да болсо кызгылттанып турган сөөктөрдүн канын шимий баштады. Болор-болбос мала даамы калган таттуу эт анын напсисин ачып, өзөгүнө түшүп кетти окшойт, акылынан адаштырды. Сөөктөрдү азуу тиштерине салып, чымырканып кемирип кирди. Бирде сөөк, бирде өзүнүн тиши сынып жатты. Андан кийин сөөктөрдү таш менен жанчып үбөлөп, оозуна талкандай куюп, кээ бирин бүкүлү бойдон ирмеди. Шашкалактап өзүнүн манчаларын да былчыйта коюп алып жатты. Эмне үчүндүр манчаларынын ооругандыгын сезбегендигине өзү айран таң калат.

Укмуштуудай жаан-чачындуу күндөр да болуп өттү. Бирок ал кайсы жерде күн кеч киргенин, каерге токтогондугунун жана кайсы күнү жолго чыкканын баамдаган жок. Убакытты тандабай күндүр-түндүр жүрө берди, жыгылган жеринде жатып дем алып, басууга дарманы келгенде жолго чыгат. Акыл-эси ордундагы адам сыяктуу өмүр үчүн күрөшүүнү койду. Эми өмүр өзү өлгүсү келбей, аны алга карай сүйрөй баштады. Эми азап тартып, жапа чеккенин элес алган жок. Сезимдери абдан жансерек тартып мокоп, зээни жалаң гана укмуштуудай көрүнүштөр менен таттуу кыялга жык толду.

Сөөктөрдү таш менен талкандай жанчып, кылдай кыпынын калтырбай жыйнап алып жолго чыкты. Ал эми дөбөчөлөргө да чыккан жок, суу кечип жылгалардан да өткөн жок, тек гана кең өрөөндү жарып аккан бир чоң өзөндү бойлоп, эңкейиштеп-капталдап жүрүп олтурду. Көз алдынан чоочун элес кетпеди.

Бир күнү эртең менен жалпак таштын үстүндө кадимкидей акыл-эсине келди. Күн чайыттай ачык жана мемиреп ысык. Алыстан бугунун музоолорунун мөөрөгөндөрү угулат. Ал жаан-чачындуу күндөрдү эсине түшүрүүгө аракеттенди эле, бирок эки күнбү, же эки жумабы, айтор канча убакытка созулганын эсептеп чыгара албады.

Узакка кыймылсыз жатты. Мээримдүү күн жаркыраган нурун төгүп мээлүүн шооласы менен аянычтуу денесин мемиретип жылытты. «Күн жакшынакай, ачык болсо керек» деп ойлоду өз ичинен. Мүмкүн күндүн жылыганы боюнча өзүнүн кайсы жерде жатканын билүүгө болор. Өтө кыйналып жатып бир жак кырына оонады. Алды жакта мелмилдеген акырын аккан чоң өзөн жатат. Суу ага тааныш эмес. Бул аны таңдандырды. Сууну жай баракат көпкө карап туруп, анын тунжураган жапыс дөбөчөлөрүн аралап, буралып агып жатканын байкады. Дөбөчөлөр да мурунку көргөн дөбөчөлөргө караганда, андан да сүрдүү жана өтө жапыс. Өзүнө тааныш эмес суунун агымын көшүүн, эч кандай ыклассыз таңыркап, көзү жеткен жерге чейин ээрчип карап барып, анан жаркыраган тунук деңизде куюп жатканын көзү чалды. Буга адегенде алеп-желеп болуп кубанган жок. «Кызык! Бул күүсүнөн жанган элестин закымы же көрүнүшү чыгар» — деп ойлоду. Жалтыраган деңиздин ортосундагы якордо турган кемени көрүп, өзүнүн бул жалган оюна ишеними дагы күчөй түштү. Бир аз көзүн жумуп туруп, кайра ачты. Укмуш көрүнүш көз алдынан кеткен жок, баягы эле ордунда турду. Таң

каларлык эч нерсе жок. Баягыда мылтыгынын дүрмөттөлбөгөнү кандай айкын болсо, деңиздин да, кеменин да жок экендиги ошондой айкын аны жакшы билет.

Ал арт жагынан, же онтоо эмес, же жөтөл эмес, айтор бир кышылдаган добушту укту. Чегине жетип калган алсыздыкты жеңип, араңдан зорго экинчи капталына оодарылды. Жакын жерде эчтеке көрүнбөйт, бирок чыдамдуулук менен добушту дагы күттү. Онтоо жана жөтөл дагы угулду. Өзүнөн жыйырма чакты кадам алыстыкта, эки арсак таштын ортосуна арта салынган боз карышкырдын башы көрүндү. Башка карышкырдын кулагындай кулагы тикчийбейт, көздөрү күңүрт канталап турат, башын жерге салып, үлдүрөйт. Дайыма бышкырып жөтөлгөнүнө караганда, ылаңдаган карышкыр болуу керек.

«Мына бу анчейин көрүнүш болбоо керек — деп ойлоду да, мурда ага күңүрт тартып, көшөгөлөп турган жарык дүйнөнү көрүү үчүн кайтадан экинчи капталына оодарылды. Деңиз мурдагы калыбында эле жаркырайт, кеме да айкын-ачык көрүндү. Мүмкүн, чынында эле ушундай болуп жүрбөсүн? Көзүн жуумп алып, көпкө ойлонду, акыры кайсы жерге келгенин түшүндү. Ал Диз дарыясынан алыстап, түндүк-чыгышты карай жүрүп олтуруп, Коппермайн дарыясына туш келген. Мына бу мелмилдеп жылып аккан жайык өзөн Коппермайн дарыясы экен. Ал эми тигил жаркыраган деңиз — Муз океаны болчу. Кеме болсо Маккензинин куймасынан алыс чыгышка сүзүп келип Коронация булуңунда турган кит улоочу кеме. Бир убактардагы Гудзон булуңундагы Компаниянын картасын эсине түшүрдү. Ошондо гана бардыгы айкын-ачык жана түшүнүктүү болду.

Ал башын көтөрдү, эң зарыл иштер жөнүндө ой жүгүрттү. Одеал-чулгоолорунун тамтыгы чыгып, буттары ташка айрылып, тилинип — кызыл жошо. Одеалдан бир айрык да калган эмес. Мылтыгы менен бычагы дайынсыз жоголгон. Баш кийминин кырындагы ширенкелери менен кошо каергедир түшүп калган. Жакшы жери койнундагы пергамент кагазга оролгон ширенкелер түгөл жана кургак бойдон сакталган болчу. Саатына караса, убакыт он бир экен. Кыязы, саатты унутпай кез-кезде бурап жүргөн окшойт.

Анын акылы өз жайында жана санаасы тынч эле. Аябай алсыраса да, эч бир ооруган жерин сезген жок. Оокаттангысы такыр келбейт. Ал турмак аны эстегенде жипкирип да жиберет. Өзү иштебегендин бардыгын акылы менен жайгаштырды. Шымынын багалектерин тизесине чейин айрып алып, бутунун баштарын жана таманын ороду. Эмне үчүндүр кичинекей челегин таштабай ала жүрүптүр. Кемеге карай оор жолго чыгуудан мурда ысык суу кайнатып ичүү керектигин ойлоду.

Бардык кыймылы өтө эле жай. Шал болгонсуп бүт денеси өзүнүкү эместей шалдаят. Кургак эңилчекти жыйнамакчы болуп, турууга узак убараланды, бирок тура албасына көзү жетип, эмгектеп жылды. Бир күнү ылаңдаган карышкырдын жанына жакындап жылып, барып калган экен. Айбан тилин алсыз жалмаңдатып тумшугун жаланып аргасыздан кетенчиктей берди. Карышкырдын тили кадимкидей кызыл эмес, эмнегедир саргыч-күрөң тартып, бүдүр-бүдүр, коңур кургак шилекей менен чапталышкансып турганын көзү чалды.

Суу кайнатып ичкенден кийин, обдулууга кымындай күчү калбаса да, эптеп-септеп өйдө туруп, илкип-калкып басууга жарады. Ар бир минут сайын токтоп, дем алууга туура келди. Жолоочу алсыз тамтаңдап буттарын араңдан зорго сүйрөсө, карышкыр да үлдүрөп, анын соңунан ээрчий басты.

Күүгүм кирип, жаркыраган деңизди караңгылык курчаган кезде жолоочу ага бүгүн төрт милдей жакындаганын божомолдоду.

Түн бою ылаңдаган карышкырдын жөтөлү, бугунун музоолорунун мөөрөгөнү ага угулуп жатты. Айлана тиричиликке толгон өз күчүндө, таза өмүргө толтура. Ал эми тигил оорулуу карышкыр адам андан мурунураак мерт болот деген үмүт

менен анын соңунан калбай, ээрчип келетканын жолоочу толук түшүндү. Таң эртең менен көзүн ачар замат өзүн теше тиктеп жалмаңдап турган карышкырды көрдү. Жырткыч аябай жабыркаган, шилтиси түгөнгөн иттей башын шылкыйтып, куйругун шөпөйтүп сөлдүрөп турган. Жолоочу каргылданып угулар-угулмаксан кобураганда, карышкыр таңкы суук желге үшүп калтыраган кебетесинде тишин ырсайтып, ырылдамыш болуп, айбат көрсөткөнүдү.

Жаркырап күндүн көзү көтөрүлөр замат, жолоочу мүдүрүлүп-жыгылып туруп, жаркыраган деңиздеги кемени көздөй жылып жөнөдү. Аба ырайы эң эле сонун, Түндүк кеңдиктин, байчечекейдин өмүрүндөй кыска жайы келген мезгил. Бул бир жумага созулат, же болбосо эртең же бүрсүгүнү жай өтүп кетиши ыктымал.

Түштөн кийин ал бир изге кездешти. Бул төрт аяктап эмгектеп жылган башка бир адамдын изи болчу. Мүмкүн бул Биллдин изи болуп жүрбөсүн деп, ой жүгүрттү. Бирок аны суз кайдыгер гана ойлонду. Эми ага акыры бир нерсени ойлоо жана кайгылануу деген сезими чыны менен эле жат болуп калган. Эч бир ооруган жерин сезген жок. Сезим мүчөлөрү жана карды бейкут уктагандай мемирейт. Бирок жанталашкан өмүр дале болсо алга сүйрөдү. Өтө каржалса да өмүрдү кыйган жок. Ошондуктан саздак жердин бүлдүркөнү жана чабактар менен өзөк жалгап, суу кайнатып ичип карышкырдан көзүн албай, өлүм менен алпурушуп жүрүп отурду.

Ал жанагы төрт аяктап жылган башка адамдын изи менен келе жатып, көп узабай анын түгөнгөнүн — ымкыл эңилчектин үстүндө али сакталган карышкырлардын издерин жана мүлжүлгөн сөөктөрдү көрдү. Бул жерде дал өзүнүн тулубуна окшош чымчып буулган бугу терисинен жасалган тулуптун тиш тийбеген жери жок, тамтыгы калбай тытылып жаткан болчу. Мындай салмактуу нерсени өйдө көтөрүүгө анын манжаларынын кубаты жок болсо да, аны колуна алып ары-бери ала салдырып карады. Билл муну өмүрүнүн акырына чейин таштаган эмес экен, ха-ха! — деп Биллди табалап күлдү. Бул жолоочу тирүү калат жана тулупту тигил жаркыраган деңиздин ортосунда турган кемеге алып кетет. Карганын каркылдаганы сыяктуу тири укмуштуу күлкү менен ыксыз кырылдап күлгөндө, ылаңдаган карышкыр да ага кошулуп, алсыз үнүн чыгарып улумуш болду. Жолоочу күлкүсүн тып токтотту. Эгерде бул Билл болуп, андан калган тигил кызгылтым сөөктөр болсо кантип ал Биллди табалап күлөт?

Бул көрүнүштү карап тура албай, тескери бурулуп кетти. Чын, Билл аны таштап кеткен болчу. Бирок ал анын алтынын да албайт, сөөгүн да шимибейт. Эгерде Билл тирүү болуп, мен өлүп жатсам, анда ал баарынан тартынбайт эле — деп ойлоду сүйрөлүп жылып баратып.

Кичинекей бир көлчүккө кез келип, чабак балыктар бар болду бекен деп сууга эңкейе берип, суудан өзүнүн сөлөкөтүн көрүп, бир нерсе чагып алгандай кетенчиктеди. Өзүнүн эң эле укмуштуудай коркунучтуу кебетесин көргөндө, анын эч нерсени сезбей уктап калган сезими ойгоно түштү. Көлчүктө үч чабак балык жүргөн, бирок көлчүк аймактуу жана терең болгондуктан аны чакалап соолтууга мүмкүн эмес эле. Кичинекей челеги менен бир аз тосмолоп кармамыш болду, акыры колунан келбей турганын билип, ал аракетинен күдөр үздү. Алсыз неме сууга жыгылып кетип чөгүп кетемин го деп кооптонду. Мына ошол себеп менен суунун жээгинде ар түркүн жыгач устундарды сууга түшүрүп үстүнө отуруп, агым менен ылдый кете берүүдөн да баш тартты.

Бул күнү кемеге чейинки аралыкты дагы үч милге, эртеси араң эки милге кыскартты. Анткени ал Биллге окшоп эмгектеп жылып калган. Бешинчи күндүн акырында кеме али да жети милдей алыстыкта турду, эми күнүнө бир да миль алга жылууга кудурети келбеди. Кыска жай азырынча аярдап турат. Жолоочу бирде эс-учунан танып, бирде эптеп боортоктоп жылат. Ылаңдаган карышкыр баягысындай бышкырып-жөтөлүп адамды акмалап ээрчигенин койбоду.

Адамдын тизелери жана тамандары кызыл жошо болуп ташка сүрүлгөн. Көйнөгүнөн айрып алып таңымыш болгону менен, жылып өткөн жерге таштардын жана эңилчектин үстүндө созулган кызыл чийим так калтырып келе жатты. Кокусунан артына карай салып, кандуу изди жабыша калып жалап келе жаткан карышкырды көрдү да, эгерде ал өзү мурда жырткычтын көзүн тазалабаса, иш эмне болуп бүтөрүн ачык түшүндү. Мына ушундан баштап өмүр үчүн турмушта боло турган катуу күрөш башталды. Ээн талаада араң эмгектеген алсыз адам менен анын соңунан калбай сүйрөлүп келе жаткан ылаңдаган карышкыр бирин-бири аңдып, жекеме жеке арбашты.

Ким билет эгерде бул дени сак, кара жанды карч урган карышкыр болсо, анда адам мүмкүн каяша кылбай анын талабына моюн сунат беле! Бирок адам өзүнөн өзү жыгылганы турган өлмөсөк эмеге бекеринен жем болгусу келбей, катуу намыстанды. Ал кайта дагы эсинен танып, көзүнө кайдагы-жайдагы жок нерселер элестеп, жөөлүдү.

Бир маалда так кулагынын тушунан энтиккен демди сезип, эсине келип, селт көзүн ача койду. Карышкыр артка секире берем деп чөп-чарга чалынып, алсыздыгынан боюн токтото албай чалкасынан кетти. Бул адамдын күлкүсү келе турган иш болду, бирок тигил жылмайып да койгон жок. Жадаса чочуп кеткен да жок. Анткени коркуу дегенди такыр билбей калган. Анткени менен саал эсине келип, акылын жыйып, ой жүгүртө баштады. Кемеге төрт милден кем эмес жер калды. Тунарып караңгылаган көзүн сүртүп, кемени анык көрдү, ал гана эмес жаркыраган деңизди жиреп келаткан кайыктын далдайып тартылган парусу да даана көрүндү. Бирок бул төрт милдей аралыкты жылып өтүүгө анын чамасы такыр калган эмес. Буга жакшы түшүнүп турса да, эч бир камыраган жок. Төрт миль түгүл жарым миль жерге жыла албай тургандыгын жакшы билет. Ошондой болсо да жашагысы келди. Ушунчалык кыйналууну, азап-тозокторду баштан өткөргөндөн кийин өлүү — акылга сыйбай турган иш эмеспи! Тагдыр андан көптү талап кылды. Өлүм оозунда жатса да, ага багынган жок. Мүмкүн бул барып турган акылсыздыктыр, бирок өлүмдүн тырмагында жатып, кайта аны менен аябай көпкө күрөштү.

Эки көзүн жумуп, бардык күч-кубатын боюна жыюуга көпкө аракеттенди. Бүт боюн ташкындаган киргил суудай каптап алган алсыздыкка берилгиси келбей, чымырканды. Бул сезим толкундай көтөрүлүп, өзүнүн эс учун каптап кетип жатты. Кээде ал толкунга чөгүп, эстен танса, кээде белгисиз бир кайрат, акыркы күчү жардам берип толкундун бетине калкып чыгат.

Кыймылдабай чалкасынан жатып, акырын жакындап келе жаткан карышкырдын кырылдаган дабышын укту. Убакыт созулуп дабыш улам-улам жакындады. Адам кыймылсыз сулк жатты. Мына эми карышкырдын деми анын кулагынын тушуна келди. Датты сүрө турган кум кагаздай карышкырдын бодур катуу, кургак тили анын бетин тикендей тырмады. Аны кармагысы келип эки колун өйдө сунуп, имергенде, алсыз манжалары тарбайып араң бүгүлүп, абаны мыкчып тим болду. Так жана тез кыймылдоо үчүн күч керек го, мындай күч анда жок болчу.

Карышкыр жакшы эле чыдамкай экен, адам андан кем калышкан жок. Эсинен танып, эңгирөө менен кармашып көзү жумулса, канына тоюуга даяр турган тигил карышкырды, ыгы келсе аны өлтүрүп жеөгө ниеттенип түшкө чейин жатты. Кээ кезде аны эстен тануунун толкуну жаба коюп, узак түш көрөт. Бирок дайыма түшүндө да, өңүндө да кырылдаган демди угуп жана түктүү бодуракай тилдин сайгылаганын күтүп жатты.

Адам демди укпастан, тек гана колун жалап жаткан бодуракай тилден кытыгысы келип ойгонду. Бирок былк эткен жок.

Карышкыр көптөн бери кайтарып жүргөн жемине тиштерин тереңирээк батыруу үчүн күчүнүн бардыгынча тырышып азуулары менен уламдан-улам катуу кабыштырды. Бирок адам да аны көп күттү. Мына эми акыры анын колу карышкырдын жаак сөөктөрүнө жабышты. Карышкыр бошонуу үчүн дармансыз тырбалаңдады. Бирок адамдын алсыз манжалары жаакты коё берген жок, экинчи колу айбандын мойнуна арта салынды. Беш минуттай убакыттан кийин адам бардык салмагы менен карышкырдын үстүндө жатты. Муунтуп өлтүрүүгө колунун күчү жете албады, бирок адамдан амал качып кутулган жок, — карышкырдын тамагына тиштери жабыша түшүп, кылга оозун толтуруп, аткып-аткып алды. Жарым сааттан кийин ал тамагына куюлуп жаткан жылымчы нерсени сизди. Бул анын ичине коргошундун эритмесин зордуктап куюп жаткансып кыйналды. Бирок кантсе да чыдоого туура келди. Андан кийин адам чалкасынан оодарылып катуу уйкуга кетти.

Кит улоочу «Бедфорд» аттуу кемеде илимий экспедиция менен бир топ адам бар болчу. Алар палубада¹⁹ турушуп жээкте кандайдыр бир укмуштуу кыймылдаган жаныбарды байкашты. Ал кумдун үстү менен араң кыбырап, деңизди карай жылып келаткан. Окумуштуулар айран таң калышты жана өтө эле кызыгышкандыктан, өз көздөрү менен көрүү үчүн кайыкка отуруп жээкти карай сүзүп жөнөштү. Жээкке келип бир тирүү жанды көрүштү, бирок аны адам деп айтууга болбойт. Ал сүйлөмөк түгүл, эч нерсе укпайт жана түшүнбөйт, тек гана зор куртка окшоп бүрүшүп-жыйрылат, кумдун үстүндө сулк жатыптыр. Тырп этүүгө алы болбосо да, далбас уруп, ийрилип-жыйрылып саатына жыйырма кадам алга жылымыш болгон экен.

Үч жума өткөндөн кийин адам кит улоочу «Бедфорд» кемесинин койкасында жатып, көзүнүн жашын көлдөтүп, өзүнүн ким экендигин, башынан кандай окуяларды өткөргөндүгүн айтып берди. Ал аңгемесинде энеси жөнүндө, түштүк Калифорния жөнүндө, апельсин дарактарынын арасында гүлгө бөлөнгөн үйү жөнүндө сөзүнүн баш-аягы жок дайынсыз кобурады.

Бир нече күн өткөндөн кийин окумуштуулар, кеменин капитаны менен бирге столдо оокаттанып отурду. Бир чети тамак-аштын көптүгүнө сүйүнсө, бир чети башка бирөөлөрдүн жеген-ичкен тамактарын ээрчий карап, ичинен кейип капаланат. Кадимкидей толук акылында болсо да, столдо оокаттанып жаткандардын бардыгын кыртышы сүйбөй алардан оокатты кызганып, тамак-аш жетпей калуу коркунучу ар дайым көкөйүн кесет. Ашмачыдан, юнгадан²⁰ жадаса капитандын өзүнөн кемедеги тамак-аштын жетиштүүлүгү жөнүндө үзбөй сураштыра жүрдү. Ал турмак, алардын бир нече ирет айткандарына ишенбей өз көзү менен көрүү үчүн, урданып азык-түлүк сакталуучу жайды текшерип да чыкты.

Анын эпсиз семирп бара жаткандыгы билине баштады. Күндөн күнгө семире берди. Окумуштуулар таңданып, башын чайкашып, ал жөнүндө ар кимиси ар кандай пикир айтышты, ой жорушту. Оокатты ченем менен беришти, ошентсе да барган сайын туурасы өскөндөн өсүп, ичи чыкты.

Матростор өз ара күлкү кылышчу болду, анткени алар бул эмнеликтен экенин билише турган. Окумуштууларга, качан гана өздөрү тымызын байкоо жүргүзүшкөндөн кийин бардыгы дайын болду. Күндөрдүн биринде эртең мененки оокаттан кийинки бакка²¹ барып матростордун бирине кайырчыга окшоп колун сунуп бирдеме сурап жатканын көрүштү. Матрос күлүмсүрөп туруп, бир сындырым сухарын карматты. Тигил ач көз адам алтынга умтулгандай шап

¹⁹ Палуба — кеменин үстү.

²⁰ Юнга — кемеде матростукка даярдануучу жаш өспүрүм бала.

²¹ Бак — кеме палубасынын түмшүк жак бөлүгү

илип алып, суктана карап туруп, койнуна катты. Ушундай «сыйды» башка матростордон да алган болчу.

Окумуштуулар унчугушпай, өз жайына коюшту. Бирок тымызын барып, койкасын карашты. Койканын асты-үстү, матрац сухарга жык толгон, бурчтарга сухарь жыйнап койгон. Бирок ошентсе да, толук өз акылында болчу. Анын бүт аракети эгерде экинчи ачкачылык боло калса, кор болбоодон сактанганы. Окумуштуулар муну бара-бара өзүнөн-өзү жоголо тургандыгын айтышты. Чынында эле, «Бедфорд» Сан-Франциского барып якорго тургуча, ал кадимкидей акылына келип, убактылуу оорусунан айыкты.

1905.

ЖАЛГАН КҮНДӨРДҮН ШООЛАСЫН ЭЭРЧИП²²

Ситка Чарли оозуна канжасын тиштеген бойдон «Полис-газеттин» дубалга чапталган бир сүрөтүн көпкө үңүлө тиктеп турду. Андан жарым саатча көз айырган жок, бирок улам алдыртан тымызын ага көз жиберип байкап турдум. Анын башына кандайдыр бир ой түшкөнсүдү — кандай ой экенин кудай билсинби, иши кылып кызык болуу керек. Ал өз өмүрүндө көптү көрүп, далайды башынан өткөрдү жана укмуштуудай өзгөрүп кетүү да колунан келди: ал өз элинен четтеп, колунан келишинче бүт дити менен ак адам болуп кетти. Биздин ортобуздагы жылуу жайга келип, отко жылынып биздин өз кишибиздей болуп калганын өзү да айткан болчу. Канткен менен ал окуганды, жазганды үйрөнө алган жок, бирок сүйлөөгө келгенде сөз берчү эмес, тилди эң сонун билчү, сүйлөшүүдөгү ак адамдын ой-пикирин, акылын, кыял-жоругун майын чыгара үйрөнгөн.

Биз керели-кечке оор жол жүргөндөн кийин, ээн алачыкка туш келдик. Иттерге болсо оокат берилген, кечки тамактан кийин казан-аяк да жуулду, эми биз бутту-колду керип, Аляскада жол жүргөндөр үчүн суткасында бир эле жолу келүүчү жыргалчылыкка батып — жатаардын алдында канжа тартып, ыракаттанып отурдук. Бизден мурда конуп кеткендердин бирөө алачыктын дубалдарына журнал менен газеталардын сүрөттөрүнөн чаптап коюптур, мындан эки саат мурда — биз биерге келгенден бери Ситка Чарлинин көңүлүн бурган мына ошол сүрөттөр болду.

Ал улам бирөөнө көз жиберип, сүрөттөрдү кунт коюп териштирип жатты; мен анын эмнегедир таң калып, түшүнбөй, кыйналып жатканын байкадым.

— Эмне экен? — дедим акыры жымжырттыкты бузуп.

Ал оозунан канжасын алды да, жай гана

— Түшүнбөй жатам, — деди.

Кайта канжасын оозуна салып сорду да, кайта колуна алып, анын мүштөк жагы менен «Полис-газеттин» сүрөттөрүн жаңсап көрсөтүп:

— Мынабу сүрөт. Бул эмне деген сүрөт? Түшүнбөй койдум, — деди.

²² 1 Жалган күндөр — асмандагы оптикалык кубулуш: күн ылдый жерге жакын турганда, аны менен бирдей бийиктикте кээде пайда боло калган ачык шоола.

Мен көз чаптырдым. Укмуштай түрү суук бир адам жүрөгүн мыкчыган бойдон жерди карай эт-бетинен кулап баратат. Адонис иреңденген жазалоочу периште сыяктуу бирөө оозунан түтүнү тарай элек тапанчасын кармаган бойдон анын бет мандайында турат.

— Кандайдыр бир адам бирөөнү өлтүрүп жатат окшойт, — демиш болдум. Себеби — ал сүрөттүн маанисине өзүм да так түшүнө албай, деңдароо болуп, тийиштүү жооп издеп таба албасымды сездим.

— Эмне үчүн? — деп сурады Ситка Чарли.

— Билбейм, — деп чынымды айттым.

— Бул сүрөттө окуянын аягы гана көрсөтүлгөн — деди ал. — Башталышы болсо жок.

— Бул турмуш да, — дедим.

— Турмуштун башталышы болот, — деди ал макул болбогонсуп.

Мен унчукпай калдым, ал болсо дагы бир башка — эркек ак куу жана ургаачы ак куу деген сүрөткө бурулду.

— Мына бу сүрөттө башталышы жок, — деди ал, — Аягы да жок.

Мен сүрөткө таптакыр түшүнбөйт окшойм.

— Мына муну карап көрчү, - дедим үчүнчү сүрөттү көрсөтүп. — Мунун өзүнчө бир белгилүү мааниси бар экен. Сен ага кандайча түшүнөсүң?

Ал аны бир нече мүнөт тиктеп турду.

— Кыз оору экен, — деди бир топтон кийин. — Тиги доктор, аны көрүп жатат. Алар түн бою уктабай чыгышыптыр: көрдүңбү, чыракта май аз калыптыр, терезеден таңдын шооласы байкалып турат. Оорусу катуу экен, кыздын өлүп калышы да мүмкүн, анткени доктордун кабагы салыңкы. Бул болсо кыздын энеси. Оорусу катуу болгондуктан кыздын энеси башын столго коюп, ыйлап жатат.

— Иреңи көрүнбөйт, ыйлап жатканын кайдан билдиң? — дедим анын сөзүн бөлүп. — Мүмкүн уктап жаткандыр?

Ситка Чарли таң калгандай мен жакты жалт карап алды да, кайра сүрөттү карады. Анын түшүнүгү так эмес экендиги ачык байкалып турду.

— Мүмкүн, уктаса уктап жаткандыр, — деди ал макул болгонсуп. Андан кийин назарын салып, үңүлө тиктеп турду да: — Жок, уктаган жок. Уктабаганы ийнинен билинип турат. Мен аялдардын ыйлаганын көп көргөм — ийиндери ушинтип солкулдай түшөт. Энеси ыйлап жатат. Оорусу абдан катуу экен.

— Мынакей, сүрөттүн маанисине түшүнүпсүң — дедим.

Ал кайгырып, башын чайкап:

— Кыз өлөбү? — деп сурады.

Бул суроого мен жооп бере алганым жок.

— Ал өлүп калабы? — деди Ситка Чарли суроосун кайталап. — Сен сүрөтчү эмессиңби. Мүмкүн, билээрсиң?

— Жок, билбейм, — деп чынымды айттым.

— Бул турмуш эмес, — деп ал акыл-насаат айта баштады. — Турмушта же кыз өлөт эле, же айыгат эле. Турмушта кандайдыр бир өзгөрүү болот. Сүрөттө болсо эч кандай өзгөрүү жок. Жок, бул сүрөттөргө түшүнбөйм.

Ал абдан ыза болгонсуду. Ак адамдар билгендин баарына түшүнгүсү келди, бирок азыр ал ою ордуна чыкпай калды. Анын сөзүнөн да ошондой чакырык сезилип турду: бул сүрөттөрдүн бардык маанисин ийне: жибине чейин далилдеп ага түшүндүрүп берүүм керек эле. Анын үстүнө анын көз карашында кандайдыр бир эң күчтүү кыял бар болчу, — мен аны көптөн бери сезип жүргөм. Ал бардык нерсени өз көзү менен даана көргөндө гана элестетчү, турмушту да үстүртөн элестетчү, үстүртөн сезүүчү жана ал жөнүндө образдуу ой жүгүртчү. Бирок, башкалар жасап боёк менен чийимдердин жардамы аркылуу полотнойго түшүрүлгөн элестерге түшүнчү эмес.

— Сүрөт — турмуштун бир гана бөлүкчөсү, — дедим. — Биз турмушту көргөнүбүздөй сүрөттөйбүз. Мисалы, Чарли, сен, жалгыз аяк жол менен кетип баратасың дейли. Түн. Бет алдыңдан кичинекей кепе кездешти. Терезеси жарык. Сен бир-эки секунд терезеге көз чаптырдың. Көзүңө бирдеме урунду, андан ары кете бердиң. Мисалы, сен үйдөн киши көрдүң дейли, ал кат жазып отурат. Башы да, аягы да жок бирдеме көрдүң. Эч кандай өзгөрүш кыймыл болгон жок. Баары бир сен турмуштун бир кичинекей бөлүкчөсүн көрдүң. Аны кийин эстейсиң. Сенин эсиңде бир сүрөт калат. Ал, баягы терезенин алкагындагы сүрөт.

Ал абдан таң калды. Менин айткандарымды кызыгып угуп жатып, дал ошол учурда терезени карап, кат жазып жаткан кишини көргөнсүп жатканын мен билип турдум.

— Сен бир сүрөт тартыпсың, мына ошонун мага абдан түшүнүктүү, — деди ал. — Чындык. Мааниси да терең. Бир топ киши Доусондогу алачыгыңа чогулушуп, столду тегеректей отурушуп, кумар ойноп жаткан экен. Акчаны ченемсиз көп сайган экен.

— Ченемсиз акчаны көп сайганын кантип билдиң? — деп сурадым толкунданып, себеби — менин чыгармачылыгымды калыс сот баалап жаткан эле, ал сот турмушту гана билет, искусство менен тааныш эмес, ал эми чындык жагын болсо эч кимден сурабайт. Чынын айтсам, дал ушул сүрөтүмдү өзүм да жогору баалачумун. Ага мен «Акыркы саам» деген ат койгом жана мыкты чыгармаларымдын бирөө деп эсептечүмүн.

— Столдо акча жок, — деп түшүндүрдү Ситка Чарли. — Акча ордуна жүрө турган кагаздар менен ойноп жатышат. Демек банкадагынын баарына доо коюп жатышат. Бирөөнүн колунда ар бирөө бир миң же эки миң доллардык сары кагаз. Экинчисинде — бирөө беш жүз же бир миң доллардык кызыл кагаз. Эң эле чоң оюн. Акчаны көп сайып, банкага бүт доо коюп жатышат. Муну мен кайдан билдим? Сенин карта берип жаткан кишинин чекеси ымшып, бети кыпкызыл болуп, албырып турат. (Мен таң калдым). Сенин карта алып жаткан кишиң отургучта алга жүткүнүп отурат. Ал эмнеликтен алга жүткүнүп отурат? Эмне үчүн анын иреңи сустайып, тиштенип, көзү тикирейип, чанагынан чыгып кете жаздап турат? Эмне үчүн карта берип жаткан кишинин бети кыпкызыл болуп, албырып турат? Эмнеликтен отургандардын баары катып калгандай мисиреет? Сары кагаз кармаган киши да? Ак кагазчан киши да? Кызыл кагазчан киши да? Эмне үчүн баары тең үн катпай отурушат? Себеби, абдан чоң оюн болуп жатат, себеби — оюндун акыркы саамы жүрүп жатат.

— Акыркы экенин кантип билдиң? — деп сурадым.

— Банк найзада, жетилик ачылып жерде жатат, — деп жооп берди ал. — Өз карталарына ойногон эч ким жок. Өз карталарын мындай таштап коюшкан. Баарынын тең көздөгөнү бирөө. Баары тең жетиликке ойноп жатышат. Банк же, жыйырма миңден ажырайт, же утат. Мына, бул сүрөткө мен түшүнөм!

— Баары бир оюн кандай аяктаганын сен билбейсиң да! — дедим шаңданып.

— Бул оюндун акыркы саамы, бирок карталар алиге ачыла элек. Сүрөттө алар ачылбаган бойдон кала берет. Ким утуп, ким уттурганы да дайынсыз бойдон кала берет.

— Алар ушинтип унчукпаган бойдон отура беришеби? — деди ал таң калгансып жана үрөйү учуп. — Карта алып жаткан адам да алга жүткүнгөн бойдон отура береби? Карта берип жаткан кишинин бетиндеги кызылы тарабаган бойдон калабы? Кызык экен! Алар орундарында түбөлүккө отуруп калышат турбайбы. Карталар да ачылбаган бойдон калат экен да.

— Бул сүрөт, — дедим. — Бул турмуш. Мындай окуяны сен өзүң да көргөнсүң жана кезиктиргенсиң.

Ал мени карап, ойлонуп туруп, андан кийин жай гана:

— Ооба, сен чын айтасың... Мунун аягы жок. Аны эч ким билбейт. Бирок, бул чындык. Мен көргөм. Бул турмуш, — деди.

Ал өз ичинде ак адамдын чыгармачылык эмгегин баалап жана аны турмуштук кубулуштарга салыштырып, канжасын тартып, көпкө унчукпай турду. Кээде башын чайкайт, бир эки жолу угулар-угулмаксан өзүнчө күң-

күлдөп койду. Андан кийин канжасынын күлүн кагып түшүрүп, ага дагы шашпай тамеки толтурду да, бир аз ойлонуп туруп, тутандырып, тарта баштады.

— Ооба, мен да турмуштун сүрөттөрүн көп көрдүм, — деди ал акыры. — Ал сүрөт тартылган эмес, өз көзүң менен көргөндөрүң. Мен аны жанагы кат жазып отурган кишини көргөнсүп, өзүнчө бир терезеден көрдүм. Турмуштун аягы-башы жок, ачык мааниси жок бөлүкчөлөрүн эң көп көрдүм.

Ал мага жалт бурулуп, ойлоно теше тиктеп туруп:

— Угуп турчу. Сен сүрөтчү эмессиңби. Бир кезде турмуштун баш-аягы түшүнүксүз бир сүрөтүн көргөм. Түндүктүн шооласы жарык кылган жана Алясканын алкагына коюлган бул турмуштун бир бөлүгүн сен кандайча тартар элең? — деди.

— Чоң сүрөт экен, — дедим.

Бирок ал менин сөзүмө көңүл бурган жок. анткени анын көзүнө эстеликтен калган качанкы бир сүрөт элестеп жаткан болчу.

— Ага ар кандай ат коюуга болот, — деди ал сөзүн улантып. — Бирок аякта жалган күндөр көп болгондуктан, мен ага: «Жалган күндөрдүн шооласын ээрчип» деген ат ойлоп таптым. Бул алда качан болгон окуя эле. Мен ал аялды биринчи жолу мындан жети жыл мурун, бир миң сегиз жүз токсон жетинчи жылы күзүндө кезиктирдим. Менин Линдерман көлүндө питерборустук жакшынакай кайыгым бар болчу. Доусонго алып бараткан эки миң катты көтөрүп Чилкутту ашып түштүм — анда мен почточу болчумун. Анда жан-жаныбардын баары Клондайканы көздөй жулкунуп жаткан кез. Жолдо эл көп. Көбү бакты жыгып алып, кайык жасап жаткан. Аз күндө суулар токтойт; абада да, жерде да карды, көлдү да, агын өзөндөрдү да булун-бурчу менен муз каптайт. Күн өткөн сайын кар да, муз да калыңдай берет. Же бир күндөн кийинби же үч күндөн кийинби, же бир жумадан кийинби суук түшүп, аяз кармаса, суу жоголуп, жалаң гана муз калат, мына ошондо жөө жүрүүгө туура келет. Доусонго чейин алты жүз миль — узак жол. Кайык болсо тез жүрөт. Баарынын тең кайыкка түшкүлөрү келишет: Баары: «Чарли, кайыгыңа сала кет, эки жүз доллар берем», «Чарли үч жүз доллар», «Чарли, төрт жүз» дешет. Бирок мен: «Жок» дейм. Бардыгына тең: «жок», почточумун дейм.

Бир күнү эртең менен Линдерман көлүнө келдим. Түн бою жөө жүрүп, абдан чарчагам. Оокат даярдап ичип, жээкке жатып, үч саат уктадым. Ойгонсом саат он. Кар жаап жатат. Катуу шамал, болгондо да бороон-чапкын. Мындай карасам — маңдайымда кардын үстүндө бир аял отурат. Ак аял, укмуштай сулуу, жаш, — же жыйырма, же жыйырма бештер чамасында. Ал, мени тиктейт, мен аны тиктейм. Аябай чарчаган. Шайкелең аялга окшобойт, дурус неме экени сырткы кебетесинен эле көрүнүп турат. Аябай чарчаганы да байкалып турат.

— Ситка Чарли сенсиңби? — деп сурады.

Мен өйдө туруп, жууркандын ичине кар кирбесин үчүн аны оңдоп, кагып күбүдүм.

Мен сенин кайыгыңа түшүп, Доусонго барам, — деди ал. — Канча аласың?

Мен кайыгыма эч кимди алчу эмесмин, бирок «жок» деп айткым келбеди. Мен ага:

— Бир миң доллар, — дедим.

Мен бул сөздү, аял мени менен кете албагандай болсун дегенсип тамаша катары айта салдым; «жок» дегенден көрө ошенткеним жакшы эмеспи деп ойлодум. Аял мени көпкө тиктеп туруп, андан кийин:

— Качан жолго чыгасың? — деп сурады.

— Азыр.

Андан кийин ал:

— Болуптур, — деди.

Аял мага бир миң доллар берет.

Эмне айла кылыш керек? Аялды ала кетүүгө көңүлүм чапкан жок, бирок бир миң долларга жеткирүүгө өзүм сөз берип койбодумбу. Айран-таң калдым.

Мүмкүн, ал да тамаша кылып жаткандыр?

— Көрсөт бир миң долларыңды, — дедим.

Мына ошол аял, чүмкөгөн адырлардын арасында жападан жалгыз жаш аял бир миң доллардык кагаз акчаларды сууруп чыгып, колума карматты. Бир акчаны, бир аны карайм. Эмне десем?

— Жок, кайыгым эң эле кичинекей. Жүк бата турган орун жок, — дедим.

Ал күлүп:

— Мен — таасыган саякатчымын. Мына менин бар болгон жүгүм деп, кардын үстүндөгү түйүнчөктү буту менен тээп койду. Анда: кендир кездемеге оролгон экн жылуу жамынчы жана аялдын азыраак кийим-кечеги бар экен. Таңылчакты колума алып, салмактап көрсөм — отуз беш кадактан аша турган эмес. Айран-таң калдым. Аял колуман таңылчакты жулуп алды да:

— Кеттик, — деди.

Ал таңылчакты кайыкка алып барып, отурду. Эмне дейсиң? Өзүмдүн төшөгүмдү кайыкка алып барып салдым. Жөнөдүк. Шамал катуу согуп турат. Кичине парусту кердим. Кайык тоодой түрмөктөлгөн толкундардын үстүнөн тим эле куштай сызып жөнөдү. Аял аябай коркуп кетти.

— Корко турган болгондон кийин Клондайкага эмнеге келдиң? — деп сурадым.

Аял жооп катары каткырып күлүмүш болгону менен, катуу корккону көрүнүп турат. Аял абдан чарчады окшойт. Суунун күрүлдөп, шар аккан жеринен кезип, Беннет көлүн көздөй кайыкты бурдум. Суу долуланып буркан-шаркан түшүп агып жатат, аял коркконунан чаңырып жиберди. Беннет көлү менен сүзүп жөнөдүк. Кар, муз аркырап беттен урган шамал, бирок аял аябай чарчагандыктан уктап кетти.

Кечинде Уинди-Армга түнөдүк. Аял коломтонун жээгинде отуруп, тамак ичип жатты. Мен андан көз айырбай тиктеп отурам. Ал абдан сулуу. Чачын таранды. Коюу, кара коңур чачы оттун жарыгына чагылышып алтынга окшойт, кокус башын мына мындай бурса, тим эле алтындай жалтылдайт. Чоң кара көздөрү кээде көшөгөнүн ары жагындагы шамдын жарыгындай моймолжуп ыймандуу болсо, кээде күндүн нуруна жалтыраган музга окшоп каардуу балбылдайт. Жылмайганын кандай деп айтсам?.. анын жылмайганы менин түшүнүгүмчө: ак адамдын өпкөнүнө абдан жарашыктуу. Ооба, дал ошондой! Ал кара жумушту эч качан билген эмес окшойт. Анын колдору баланын колундай жумшак, назик. Айтор, анын бардык тула-бою, турпаты баланыкындай назик — анчалык чың болбосо да жумшак; колдору, буттары, бардык булчуңдары да баланыкындай назик жана жумшак. Тулку-бою шыңга жана ичке. Анын өйдө турганы, ары-бери басканы, жалт караганы, колун көтөргөнү, сунганы... сөз таап айта албайм, карап эле тургуң келет, айтор... айтор, сын-сыпаты — жакшы кайык сыяктуу зымпыйып турат, — Ооба, ооба, дал ошондой; анын кыймылы да мемиреген суунун үстүндө жылып же көбүктөнгөн толкунда сызып бараткан жакшы кайыктын кыймылындай. Көз айырбай карап тургун келет.

Толгон акчасы менен жападан жалгыз Клондайкага эмнеге келди? Билбейм. Эртеси күнү мен андан сурадым. Ал күлүп:

— Ситка Чарли, аны менен сенин ишиң болбосун. Мени Доусонго жеткирүү үчүн сага мен миң доллар төлөйм. Башкасында сенин ишиң болбосун, — деди.

Анын эртеси күнү аты-жөнүн сурадым. Күлдү да, андан кийин:

— Мэри Джонс, билгиң келсе, — деди.

Аты ким экенин билбейм, бирок Мэри Джонс эмес экенин жакшы түн1үнүп турдум.

Кайыктын үстү аябай суук, ал үшүй баштады. Кээ кезде кайраттанып жакшы боло түшкөндө ырдап коёт. Анын үнү коңгуроодой шаңкылдайт. Мен Святой Крест чиркөөсүндө отургансып, көңүлдүү бараттым. Анын ырынан улам күч алып, тим эле калакты укмуштуудай айдай баштадым. Андан кийин ал күлүп туруп:

— Суу тоңгончо Доусонго жете алабызбы? Сен кандай деп ойлойсуң, Чарли? — деп сурады.

Кайыкта отуруп кээде алыс жакка көз жибериپ эмне жөнүндөдүр мелтирей көпкө ойлонот! Көз карашында Ситка Чарлини да, музду да, карды да көзүнө илбегенсийт. Анын ою кайдадыр эң алыс жакта. Кандайдыр алыс жак жөнүндө кайта-кайта ойлончу. Ошол алыс жакты ойлонгон убакта анын иреңи бузулуп, кумсарып кетет, адам дит багып кароого чыдай албайт. Иреңи катуу каарданган адамдын иреңине окшоп кетет. Бирөөнүн канын төгүүгө, бир жаңжал чыгарууга баш койгон адамдын кебетеси эле.

Доусонго жетээрге бир күн калганда жол жүрүү өтө оор болду. Булуң-бурч, жээктин баары муз, суунун үстүнө муздун кертиндилери калкып чыкты. Күрөөгө болбойт. Кайыкты муз кармап, тоңуп калат. Жээкке чыгууга мүмкүн эмес. Иш жаман. Юкон дарыясы менен төмөн карай сүзүп баратабыз — жол жыш муз. Түн ичинде муздун катуу шуулдаган дабышы угулду. Андан кийин муз акпай токтоп калды, кайык да токтоду, баары токтоду.

— Жүр жээкке, — деди аял.

Мен:

— Жок, күтө турганыбыз оң, — дедим.

Кайтадан бардыгы аз-аздан өзөн менен төмөн карай жыла баштады. Кар жаап кирди, айлана көзгө сайса көрүнгүс. Түнкү саат оң бирде бардыгы токтоду. Саат бирде кайтадан жылды. Үчтө токтоду. Кайык жумуртканын кабыгындай былчырады, бирок чөгүп кеткен жок, анткени муздун үстүнө чыгып калган. Иттердин үргөнү угулат. Күттүк. Уктап кеттик. Таң агарып, сөгүлө баштады. Кар басылып калыптыр. Өзөн акпай, токтоп калган. Биздин дал эле бет алдыбызда Доусон турат. Кайык так эле Доусондун жанына келгенде кыйраптыр. Ошентип Ситка Чарли эки миң катты эң акыркы суу менен жеткизди.

Аял дөбөдөгү кепенин бирөөнө жайланышты, мен аны бир жума көргөнүм жок. Анан бир күнү күтпөгөн жерден мага келди да:

— Чарли, жүр мага кызматчы бол. Чанага чегилген иттерди айдайсың, түнкү коно турган жайды камдайсың, мени менен бирге жүрөсүң, — деди.

— Мен почточумун, — дедим, — тапкан кызмат акым өзүмө жетет.

Аял болсо мага:

— Чарли, мен көп төлөйм, — деди.

— Кен казуучу бир күндө он беш доллар алат, — дедим.

Аял:

— Демек бир айда төрт жүз элүү долларбы? — деди.

— Ситка Чарли кенчи эмес да, — дедим.

— Билем, Чарли, — деди аял. — Мен сага айына жети жүз элүү доллардан төлөйм.

Бул абдан жакшы айлык акы. Мен ошентип аялга иштөөгө бармак болдум. Биз Клондайканы, Бонанзени жана Эльдорадону, Индей өзөнүн, Серный суусун өйдө бойлоп, Канадага чейин барып, кайра тартып, эки айрыкты Чуңкурду жана Алтын Топуракты басып, Доусонго кайтып келдик. Аял бирдеме издегенсийт, бирок эмне издегенин билбейм. Айраң-таң калдым.

— Сенин издегениң эмне? — деп сурадым.

Аял күлүп коёт.

— Издегениң алтынбы?

Дагы күлүп койдү. Анан:

— Анда сенин ишиң болбосун, Чарли, — деди.

Ошондон кийин мен ага суроо бергенди койдум..

Анын белине кыстарып жүргөн кичинекей тапанчасы бар. Кээде жолдо атып көнүгөт. Мен күлөм.

— Эмне күлөсүң, Чарли? — деп сурайт аял.

— Муну менен эмне үчүн ойнойсуң? — деп сурадым. — Эчтекеге жарабайт. Эң эле кичинекей. Баланын оюнчугу.

Доусонго кайтып келерибиз менен кадимкидей чоң тапанча таап берүүнү менден суранды. Кырк төртүнчү калибрдүү тапанча сатып бердим; аябагандай оор; бирок аны да белинен түшүрчү эмес.

Доусонго бир киши пайда болду. Каяктан келгенин билбейм. Билгеним гана — ал чечако, бизче — эне сүтү оозунан кете элек бала, же келгин киши деген сөз. Тиги аялдын колуна окшоп, анын да колдору назик. Кара жумушту эч качан көрбөгөн. Бүткүл турпаты назик. Адегенде мен болду-болбоду күйөөсү деп ойлодум. Жок, өтө эле жаш. Анын үстүнө бөлөк жатышат. Өңүнө караганда анын жашы жыйырмаларда. Көздөрү көк, чачы сары, муруту да сары. Аты Джон Джонс. Мүмкүн, инисиби? Билбейм. Мен суроо бергенди токтотком. Иши кылып, менимче анын аты Джон Джонс эмес. Бардыгы аны мистер Джирвэн деп чакырышат. Менин оюмча бул да анын анык фамилиясы эмес. Аялды да мисс Джирвэн дешет, бирок ал мисс Джирвэн эмес. Менимче, алардын анык аттарын эч ким билбейт.

Бир күнү түн ичинде Доусондо уктап жаткан жериме жигит келип мени ойготуп:

— Иттерди кош. Кеттик, — деди.

Мен суроо бергенимди койгонмун, туруп иттерди чанага коштум, биз жолго чыктык.

Юконду бойлоп ылдый кеттик. Түн түшкөн мезгил, ноябрь айы, аябагандай суук: нолдон төмөн алтымыш беш градус. Аял да назик. Жигит да назик. Суук болсо каарып турат. Алар абдан чаалыкты, өздөрүнчө тымызын ыйлашат. Мен аларга: «Андан көрө токтоп, өр алалы» дейм. Бирок алар: «Алга» дешет. Мен токтоп эс алалы деп экинчи жана үчүнчү жолу айттым, бирок алар ар дайым: «Алга» дешет. Андан кийин мен аларга ооз ачканды койдум. Ошентип, күндөн күн өттү. Алар өтө эле назик. Суукка көк муштум болуп үшүп, аябай кыйналышты. Тери чокойго-көнбөгөн немелер буттарын жоорутушту, аксашат, мас болгон адамдай ары-бери араң теңселишет, тымызын ыйлашат, бирок ар дайым: «Алга! Алга!» — дегени деген.

Алар тим эле жин ургандай, ар дайым алга жана алга дешет. Эмне үчүн алга? Билбеймин. Бирок, алга гана жылуу керек. Аларга эмне керек? Билбейм. Бирок алтын үчүн эмес. Аларды алтындын зээри шаштырган жок. Анын үстүнө толуп жаткан акча сарп кылышат. Бирок, мен суроо бергенди токтотком. Мен да алга жана алга кете бердим, анткени — мен чыдамкаймын жана мага акыны арбын төлөшөт.

Биз Серкл шаарына келдик. Алардын издегени аерде да жок болуп чыкты. Эми өзүбүз да эс алып, иттерди да тыныктырабыз го деп өз ичимен ойлодум. Бирок биз эс алган жокпуз — бир күн да өр алган жокпуз.

— Тур — дейт аял жигитке. — Кеттик.

Ошентип биз алга жөнөйбүз. Юкон артта калды. Батышты карай бет алып жөнөдүк, эки айрыктан өтүп, Танананын четине кирип бардык. Ал жерде жаңы кендер ачылган. Бирок, алардын издегени аерден да табылбады, Серклге кайра келдик.

Жол жүрүү абдан оор. Декабрь айынын аягы. Күн кыска. Чыкыроон суук. Бир күнү эртең менен нөлдөн төмөн жетимиш градус болуптур.

— Бүгүн жолго чыкпаганыбыз оң, — дедим. — Муздак аба өпкөгө барып тийип, анын тегерек-четин куруштурса, айланы кетирген жөтөл башталат, ал эми жазында, жаман айтпай жакшы жок, кагын оору жабышуу да мүмкүн.

Бирок, алар чечако да. Жол жүрүү эмне экенинин жытын да билишпейт, чаалыккандарынан жыгылганы турушса да:

— Алга! — дешет.

Ошентип биз алга кетебиз. Суук алардын өпкөсүн куруштуруп, тыкылдаган кургак жөтөл башталды. Жөтөлгүдөй болушса, көздөрүнөн чыккан жаштары беттеринен ылдый он талаа болуп агат. Мен май куурганда алар оттун жанынан оолак качышып, кардын үстүнө барып, жарым саат жөтөлүп келишет. Алардын беттерин суук чалып, бети карайып, ооруп, аябай абагер чегишти. Андан тышкары жигит баш бармагын суукка алдырып жиберип, тырмагы тегеренип түшүүгө аз эле жерден кармалып турат, демек аны жылуу алып жүрүш үчүн тери мээлейдин ичинен дагы жылуу мээлей кийүүгө туура келет. Ал эми катуу чыкыроон суук күнү бармак зыңкыйып үшүгөндө, жылытыш үчүн кол капты чечип, колун колтугуна тыгууга туура келет.

Серклге илең-салаң болуп араң жеттик. Жадегенде мен, Ситка Чарли өзүмдү аябай жанчылып-чарчагандай сездим. Рождество арапасы. Мен ичип-жеп алып бийлейм, көңүл ачам: анткени эртең рождество, эс алабыз деп ойлодум. Балакеттиби. Эртең мененки саат беш. Рождество. Уктаганыма эки саат болгон. Жигит менин төшөгүмдүн башына келип:

— Тур, Чарли. Иттерди кош. Кеттик, — дейт.

Мен суроо бергенди токтоткомун деп айтпадым беле? Алар мага айына жети жүз элүү доллар төлөшөт. Алар кожоюн. Мен алардын кызматчысымын. Эгерде алар мага: «Тур, Чарли, тозокту карай кеттик» десе да, мага эмне, иттерди чанага кошуп, шапалакты тарсылдатып, тозокту карай кете берем. Мына ошентип, барып иттерди коштум, биз Юконду бойлоп, төмөн карай кеттик. Каякка? Алар айтышпайт. Жалаң гана:

— Алга! Алга! Алга кеттик! — дешет.

Алардын тырп этээрге алдары калбай, аябай чарчашты. Бир топ жүздөгөн миль жолду басып өтүшсө да, жол жүрүү эмне экенин али билише элек. Анын үстүнө аларга адамдын шайын кетирген кургак жөтөл тийген. Мындай жөтөлдөн күчтүү киши сөгүнөт, ал эми начар киши ыйлайт. Бирок, алар ар дайым алга умтулушат. Күн сайын алга. Иттерге да тыным жок. Жолдугата күчтүү иттерди сатып ала беришет. Ар бир өрүү алган жерде, ар бир посёлка сайын, ар бир индей кыштагы сайын жүрбөй калган иттердин жан кайыштарын кыркып, жаңы, күчтүү иттерди чегишет. Аларда акча тим эле топондой, эсеп жок: акчаны топурактай сапырышат. Жинди немелерби? Кээде ошондойбу деп да кетем. Ар дайым кылчайтпастан аларды алга түрткөн кандайдыр бир шайтан азгырып алган окшойт. Алардын издегени эмне? Алтын эмес. Алар эч качан жер казышпайт. Мен көп ойлоном. Акыры, алар кимдир бир адамды издеп жүрүшкөндүгү оюма кылт эте түштү. Бирок кимди? Биз аны эч жерден кезиктире албадык. Бирок, алар жемдин

артынан сая түшкөн карышкырларга окшойт. Бирок булар кызык карышкырлар — назик; карышкырлар эмес, жол жүрүү эмне экенин билишпеген бөлтүрүктөр. Түн ичинде уктап жатышып озондоп ыйлашат, кокуйлап онтошот, чарчап-чаалыккандарын айтып наалышат. Күндүз болсо сенделип жолго чыгышат жана тымызын ыйлашат. Кызык карышкырлар.

Форт Юконду басып өттүк. Форт Гамильтонду басып өттүк. Минукту басып өттүк. Январь айынын аяк чени. Күн абдан кыска. Саат тогузда таң атат. Үчтө күүгүм кирет. Анын үстүнө суук. Жадаганда мен, Ситки Чарли да чаалыктым. Ушинтип эле учу-кыйры жок жол тартып жүрө беребизби? Билбейм. Бирок, ар дайым көзүм алды жакта — алардын издегени эмне? Жолдо бир да адам жок. Кээде жүз миль жол басып өтөбүз, бирок турмуштун жышанаасын кезиктирбейбиз. Кыбыраган жан жок. Тынчтык. Кээде кар жааганда, биз талаадагы арбактарга окшоп калабыз. Кээде күн ачылып. күндүн көзү түш ченде чыгыш тараптагы дөбөчөлөрдүн ары жагынан бир азга кылт этип көрүнө түшүп жок болот. Асманда түндүк жаркыроо балбылдайт, жалган күндөр бийлейт, абаны сууктун боз туманы курчап турат.

Мен, Ситка Чарли кажардуу адаммын. Мен жолдо туулуп жана өз өмүрүмдүн баарын жолдо өткөрдүм. Бирок, мына бу эки бөлтүрүк шилтимди түгөттү. Мен ач мышыктай катып бүттүм, түн ичинде төшөктө жатканда кубанам, эртең менен чарчаган бойдон турам. Бирок, биз баягыдай эле таң аткыча, күүгүмдө да жолдо болобуз. Түн ичинде да жол жүргөнүбүз жүргөн. Ай, ушул бөлтүрүктөр! Эгерде мен ач мышыктай арыктап кетсем, алар көптөн бери оокат ичпей, ачкадан күмжан болгону турган мышыкка окшоп кетет. Алардын көздөрү бирде үңүрөйүп чанагына кирип кетсе да. бирде кутургандай балбылдап, жашылданат, бирде өлүктүн көзүндөй үлдүрөп, күңүрттөнө түшөт. Жаактары аскадагы үңкүрлөрдөй болуп чуңкурайып кирип кеткен. Нечен жолу суукка чалдыгып карайып калган беттеринин териси жок эсе. Кээде эртең менен аял:

— Тура алгыдай эмесмин. Тырып этээр алым жок. Андан көрө тынч өлгөнүм жакшы, — дейт. Бирок, жигит анын төшөгүнүн жанында туруп:

— Тур. Кеттик, — дейт.

Ошеңтип жүрүп кетишет. Кээ бирде жигит жаткан жеринен тура албай калганда аял да ага:

— Тур. Кеттик, — дейт.

Бирок, ар качан бир гана сөз: алга жүрүү. Ар дайым алга жана алга.

Кээде соода пункттарынан кат алышат. Ал каттарда эмне жөнүндө жазылганын мен билбейм. Бирок, бул алар кууган из — каттар аларды улам изге салат. Бир күнү бир индеец аларга кат апкелип берди. Мен аны менен ээнирээк аңгемелештим. Бул катты ага Юкондон ылдый карай шашылыш кетип бараткан жалгыз көз бир адам бергендигин айтты. Бардык болгон кеп ушул. Бирок, мен бөлтүрүктөр дал ошол жалгыз көздү кууп жүрүшкөн экен деп түшүндүм.

Февраль айы. Биз бир жарым миң миль жол бастык. Беринг деңизине келдик. Аерде катуу шамал, бороон. Жол жүрүү өтө кыйын. Анвигге келдик. Мен эмне үчүндүр алардын ушуерден кат алаарына көзүм жетти. Алар абдан катуу алеп-желеп болушуп:

— Тез, тез. Алга! — дешет.

Мен аларга:

— Оокат камдап алыш керек, — дедим.

Алар болсо мага:

— Салт, тез кетишибиз керек. Оокатты Чарли МакКиондун алачыгынан сатып алууга болот, — дешет.

Демек, алар төтө жолго салып жөнөөгө чечишиптир, себеби — Чарли Мак-Кион ушул жолдун боюндагы Кара Зооканын түбүндө жашайт.

Жөнөөрдүн алдында мен Анвигдин попу менен бир-эки ооз сөз сүйлөштүм. Ооба, жалгыз көз абдан шашылып ушуерден өтүптүр. Ошондой дегемин: алардын издегени ошол жалгыз көз. Анвигден тамак-ашсыз, дээрлик кур кол жөнөдүк; салт, шашылыш кеттик. Анвигден алар үч тың ит сатып алышты, эми эң тездикте кетип бараттык. Жигит да, аял да жинди сыяктуу. Биз жолго эртең менен эрте чыгабыз, түнөккө болсо кеч токтойбуз. Кээде мен тиги эки бөлтүрүк жаздым болуп калышпады бекен деп артыма кылчайып карап коём, бирок алар эптеп-септеп келатышат. Алар алга, алга жүткүнүшөт. Кургак жөтөл тие баштаганда алар колдору менен көкүрөктөрүн мыкчышып, кардын үстүндө бөкчөйүп, көпкө чейин ыкшып жөтөлүшөт. Алар жөтөл тийгенде баса да, сүйлөй да алышпайт. Он мүнөт, болбосо жарым саат жөтөлгөндөн кийин гана баш көтөрүшөт. Көздөрүнөн аккан жаш, беттерине муз болуп, тоңуп калат, бирок алар:

— Алга, алга! — дешет.

Жадегенде мен, Ситка Чарли аябай каржалып бүттүм жана бул кызматыма караганда жети жүз элүү доллар анчалык деле жыргаткан акы эмес экен деп ойлой баштадым. Түз чоң жолго түштүк; жаңы эле өткөн изди учураттык. Бөлтүрүктөр изди үңүлө тиктеп турушуп:

— Тез! — Тез! Ылдамда! Ылдамда! — дешет.

Иттерге абдан оорчулук келди. Биздин азыгыбыз аз, иттерди тойгуза азыктандыра албайбыз, андыктан күндөн-күнгө начарлай берди. Иттердин иши баарыбыздын ишибизден кыйын. Аял иттерге аябай боору ачып, көп убакыттарда көзүнө жаш да алат. Бирок, аларды азгырган жана алга түрткөн азезил — токтоп өр алууга, иттерге тыныгууга мүмкүнчүлүк бербейт.

Акыры биз жалгыз көздү кууп жеттик. Ал жолдун жээгиндеги кардын үстүндө жатат; бир буту сынган, Сынык бутунан сабыркап баш калкалап турган бирдеме да жасап албаптыр, эптеп-септеп улам отту жандырууга араң жарап, төшөнчүсүнө оронуп үч күн талаада жатыптыр. Биз жетип келгенде ал, аябай сөгүнүп жатыптыр. Оозго алгыс сөздөр менен кимдир-бирөөнүн мындай сөгүнгөнүн мен түк да эч кимден уккан эмесмин.

Мен аябай кубанып кеттим, анткени алар издеген кишисин табышты, эми кудаа кааласа эс алабыз го деп ойлодум.

Бирок, аял:

— Кеттик. Тез! — деди.

Мен айраң-таң калдым. Жалгыз көз болсо мындай деди:

— Мага буйдалбагыла. Бирок, мага өзүңөрдүн оокатыңарды калтырып кеткиле. Силер эртең Мак-Киондон сатып аласыңар. Анан Мак-Кионду быякка жибергиле, келип мени алып кетсин. Ал эми өзүңөр — алга!

Ал да карышкыр, болгондо көк жал кары карышкыр. Анын оюнда да бир гана максат — алга! Биз өзүбүздүн оокатыбызды ага бердик — ансыз дале жарыбаган бирдеме калган болчу! — Отун жарып берип, анын тың иттерин алып, жүрүп кеттик.

Биз жалгыз көздү кардын үстүнө калтырып кеттик. Ошентип ал каза тапты, анткени — аны алып кетүүгө Мак-Кион келген жок. Мен бул кишинин ким экенин жана быякка кандайча келип калганын билген жокмун. Бирок, менин оюмча, кожоюндарым кызматы үчүн акыны мага берген сыяктуу ага да арбын төлөшкөн болуу керек.

Биз ал күнү керели кечке, түнү менен оозубузга наар алган жокпуз. Эртеси күнү өтө ылдам жүрдүк, акыры ачкачылыкка туруштук бере албай, таптакыр каржалып, бутубузду тартууга жарабай калдык. Иши кылып, кечке жуук жолдун деңгээлинен беш жүз фут бийиктикте көз кайкыган Кара Зоокага жеттик. Иңир кирип көз байланып калган учур болчу, ошентип биз Мак-Киондун алачыгын таба албай койдук. Биз ач карын бойдон жаттык да, эртең менен алачыкты издей

баштадык. Жер соруп кеткенсип ал жок. Бул абдан кызык окуя болду, анткени — Мак-Киондун Кара Зооканын жанындагы алачыкта жашагандыгын бардыгы билишчү. Шамалы уюлгуп катуу соккон жана кары калың жээкке жакын жерде турдук. Бороон карды дөбө-дөбө кылып үйүп таштаптыр.

Менин оюма бир нерсе кылт дей түштү. Адегенде дөбөчөнүн бирөөнү, анан экинчисин казып кирдим. Алачыктын керегесине барып урундум. Эшикти тапканча каза бердим. Алачыктын ичине кирдим. Мак-Кион өлүп жатат. Анын өлгөнүнө эки же үч жума болгон окшойт. Кандайдыр бир кеселдин кесепетинен эшикке чыгууга шайманы келбей калгандай. Алачыкты кар басып калган. Колдо бар азыгын бүт жеп түгөтүп, анан өлүптүр. Мен анын азык-түлүк салган кампасына баш бактым; эчтеке жок, каңгырап бош.

— Алга, — деди аял, Анын көзүнөн ачкалыктын күңүрт оту жанып, кудум ичи ооругансып колу менен көкүрөгүн басты. Өзү желге чайкалган дарактай ары-бери теңселет.

— Ооба, алга, — деди жигит да.

Анын үнү картаң карганын каркылдаган үнүндөй күңүрт чыкты. Ачкалыктын азабынан акылынан тайый түшкөндөй болду. Көзү күйүп жаткан көмүрдүн жалынындай кыпкызыл. Ары-бери теңселип араң турат. Менин байкашымда, араң эле жаны бар.

Мен да:

— Алга! — дедим, анткени бул сезим мени камчылап акыры бир жарым милге созулган жолдун ар бир мили оюма бекем орноп, кыязы, мен да жинди болдум окшойт. Чынында эле бизге алга жүрүүдөн башка эчтеке калган жок: себеби оозго салар оокатыбыз жок болчу. Ошентип биз баягы кардын үстүндө калган жалгыз көздү да эстен чыгарып, алга жүрүп кеттик.

Эл сейрек каттаган чоң жолго түштүк. Кай бирде эки-үч айга чейин бул жолду эч кимдин буту таптакыр баспаган мезгил да болот. Жолду борошо күрткүгө толтуруп салгандыктан, быяктан да, тыяктан да каттаган адамдын изи таптакыр жок. Бир сутка тынымсыз бороон уруп, лапылдата кар жаады. Биз күндүр-түндүр жол тарттык, ачкачылык биздин өзөгүбүздү карайтып, кабыргабызды кайыштырды. Ар бир кадам сайын начарлай бердик. Анан аял жыгыла баштады. Андан кийин жигит жатып калды. Мен жыгылган жокмун, бирок бутум барган сайын оор тартып, чоюштап, бир нече жолу мүдүрүлүп, жер такандап барып аз-аз жерден жыгылбай калдым.

Февраль айынын акыркы түнү. Аялдын тапанчасы менен үч ак чилди атып алып, бир аз өзөк жалгадык. Бирок, иттер ачка калды. Алар торпоктун жана морждун терисинен жасалган турмандарды чайнашат; аларды таяк менен кубалоого, турмандарды жыгачка бийик илип коюуга туура келди. Иттер түнү менен улуп-уңшуп, жыгачка тырмышып жатты. Бирок, биз эчтекеге көңүл бурбайбыз. Өлүккө окшоп, сулк уктайбыз. Эртең менен көрдөн турган арбактай турабыз да жолго чыгабыз.

Биринчи март. Эртең менен мен бөлтүрүктөр кууган адамдын изин биринчи көрдүм. Күн ачык жана суук. Күн асманда көпкө аялдайт, анын эки жагында жалган күндөр жаркылдайт, абаны боз суук каптап турат. Жолго эми кар түшпөй калды, иттердин жана чананын жаңы эле өткөн изи даана көрүнө баштады. Чананын жанында бир гана адам баратат, изине караганда абдан каржалган, күчсүз болуу керек. Анын да оокаты жок окшойт. Бөлтүрүктөр жаңы издерди көрө салып, акылдан адаша түшүшкөнсүдү.

— Тез! — деп жаагын жанышат. Ар дайым: — Тез! Ылдамда, Чарли! Бат, бат! — дешет.

Биз жакшы эле шашкансыйбыз, бирок жол арбыбайт. Жигит да, аял да көп жыгылат. Эгерде чанага отургузуп койсо, шайы кеткен иттер бир карыш жерге

жылбай, жатып калмак. Анын үстүнө катуу суукта чанада отурса, кайыгып кетүүгө да болот. Ачка киши суукка чыдабайт, бат үшүйт. Аял жыгылса, жигит эптеп сүйөп тургузат. Жигит жыгылса, турууга аял жардамдашат. Бирок, экөө тең бирдей жыгылса, өз алдыларынча тура алышпайт. Ал убактарда экөөнү тең мен тургузам, антпесем ошо бойдон турбай жата беришсе кардын үстүндө зыңкыйып катып калышкыдай. Алар менен алпуруша берип, абдан кыйналдым, себеби — аябай чарчадым, анын үстүнө иттерди да күш-күштөп айдоом керек, тигилер болсо тырп этээрге шаймандары калбай, ошондон улам сөөктөрү оор тартып кетти. Кез-кезде мен да карга батып калам, бирок мага жардамдашаар эч ким жок — өзүм турушум керек. Ошентип, дайыма мен өзүм турам, тигилерди тургузам, анан иттерди айдайм.

Кечинде жалгыз бир чил аттым, ошентип биз ачка калдык. Жигит болсо мага:

— Эртең жолго кайсы убакта чыгабыз, Чарли? — дейт. Анын үнү көрдөн чыгып жаткансып араң эле угулат.

— Сен ар дайым эртең мененки беште жолго чык деп жүрбөйсүңбү — дедим.

— Эртең биз жолго үчтө чыгабыз, — деди ал.

— Өзүң майып болосуң, — деп мыскылдап күлдүм.

— Эртең биз жолго үчтө чыгабыз, — деп кайталады ал.

Ошентип биз үчтө жолго чыктык, себеби мен алардын кызматчысымын, алар эмнени буюрса ошону иштей берем. Асман ачык, суук, шырп эткен табыш жок, айлана тынч, соккон жел жок. Жерге жарык кирер менен айлана-тегерек капкаяктан бери даана көрүндү. Айлана жымжырт. Жүрөгүбүздүн соккону гана угулат: жымжырттыкта ал дүкүлдөп катуу согот. Жерге кулап түшкөнчө жинди болгонсуп уйку-соонун ортосунда кете беребиз, жыгылганда гана туруу керек экени оюбузга келет. Кайтадан алдыбыздагы жолду көрөбүз жана жүрөгүбүздүн сокконун угабыз. Мен уйку-соонун ортосунда кетип баратып, бир кызык ой башыма келди. «Эмнеге Ситка Чарли кара терге түшүп эмгектенип, ач-жылаңач сандалып, кудайдын азабын тартат?»

«Айына жети жүз элүү доллар үчүн», — деп өзүмө-өзүм жооп берем, бир чети бул акылсыз жооп экенин да билип турам. Бирок, бул туура жооп болчу. Ошол мезгилден тартып мен эч качан акча жөнүндө ойлогонду койдум. Себеби — дал ошол күнү менин көзүм ачылып, айлана жарык көрүнүп, өзүм да жакшы сезе түштүм. Ошентип, мен, адам акча үчүн эмес, эч ким бере албай, сатып ала албай жана сата албай турган баа жеткис бакыт үчүн жашоого тийиш экендигин түшүндүм.

Эртең менен биз алдыда кетип бараткан адамдын акыркы жолу түнөгөн жерине келип жеттик. Жаман түнөк, ачка жана начар адамдын түнөгү. Одеядын жана тери чокойдун тытындылары, үзүндүлөрү кардын үстүндө жатат. Иштин жайы ачык түшүнүктүү болду: анын иттери турмандарын жеп коюп, ал одеялдардан жаңы жасаган окшойт.

Эркек менен аялдын көздөрү бул таштандылардан өтүп кетти. Мен экөөнө карай салып, суук шамалга туш келгендей, бүткөн боюм шуу дей түштү. Экөөнүн көздөрү чарасына терең ары кирип, чаалыккандыктан жана ачкалыктын кесепетинен жинди кишинин көзүндөй балбылдайт: иреңдери ачкадан өлгөн адамдыкындай, суукка туурулган капкара беттери өлүк түспөлүнө чыга түшкөн.

— Алга, — дейт жигит.

Бирок аял жөтөлүп, кардын үстүнө жыгылат. Бул кургак жөтөл, анын өпкөсүнө да суук тийген. Ал көпкө чейин жөтөлүп, анан мүрзөдөн чыгып келаткансып, араңдан зорго өйдө турат, бетинен ылдый аккан көз жашы муз болуп тоңгон, көкүрөгү кырылдап, оор дем алат. Ошондо да аял:

— Алга! — дейт.

Биз кайтадан жолго чыктык. Ээн мейкинди аралап, уйку-соонун ортосунда кетип баратабыз. Басып баратып уктап, азапты сезбей калабыз. Жерге талп дей түшкөндө гана ойгонобуз. Анан карды да, тоону да, алды жакта кетип бараткан адамдын изин да көрөбүз жана кайтадан баягы өзүбүздүн азаптарды сезе баштайбыз. Мелмилдеген кардуу түз мейкинге чыктык, тигилердин издегени нак биздин бет алдыбызда турат. Биздин алды жагыбыздагы бир милдей жерде кардын үстүндө бир топ караан көрүндү. Ал караандар жылып баратат. Менин көзүм тунарып, жакшы көрбөйт, бирок чымырканып көрүүгө аракеттенем. Акыры, бир адамды, иттерди жана чананы боолголодум. Бөлтүрүктөр да көрүштү. Алардын алда качан сүйлөөгө да кудурети келбей, тек гана мындай деп шыбырашат:

— Алга! Алга! Ылдам!

Тырп этээр алдары жок, бирок басымыш болушат. Алды жакта кетип бараткандын одеялдан жасалган турмандары улам үзүлөт, ал улам токтоп, аларды улаштырып, жамаштырат. Биздин турмандар болсо өз жайында, анткени мен аларды ар күнү кечинде бакка илип койчумун. Саат он бирде тигил киши менен биздин арабыз жарым милдей калды. Күндүзгү саат бирде — чейрек миль калды. Ал абдан начар. Анын улам карга жыгылганы бизге көрүнүп турат. Анын бир ити таптакыр жүрбөй калды, ал анын жан кайыштарын кесип таштады, бирок итти өлтүргөн жок. Мен жандай салып өтүп баратып, аны балта менен кайсап таштадым. Өз иттеримдин да күчтөн тайып жүрбөй калгандарын ошентчүмүн.

Эми аны менен биздин арабыз үч жүз ярд²³ калды. Биздин кыймылыбыз өтө эле жай: балким, эки-үч саатта бир миль жол бассак керек. Биз дээрлик баспай калдык. Тынымсыз жыгыла берчү болдук. Өйдө туруп мүдүрүлүп, чалынып бир-эки кадам шилтемиш болуп, кайта жыгылабыз. Мен ар дайым экөөнү жөлөп-таяп тургузам... Кээде өйдө тура алышпай чөгөлөөгө араң жарашып, кайрадан карга үстөмөнүнөн барып түшүшөт; ошентип күч жыйнап өйдө тургуча башы менен карга үч-төрт жолу чумкуп алышат. Бирок, алар дайыма алга бет алып жыгылышат. Тикесинен тик же чөгөлөп турган кебетесинде да ар убакта алга гана жыгылышат! Жыгылган сайын көздөгөн максатка өз бойлорунун арымындай улам-улам жакындай беришет.

Кээде токойдогу айбандарга окшоп төрт аяктап жылышат. Биз үлүл сыяктуу алга жылабыз, болгондо да жансыз үлүлдөй, бирок алдыда бараткан кишинин басышынан ылдамыраак. Себеби — ал да көп жыгылат жана анын жанында жөлөп-таяй турган Ситки Чарли жок. Мына эми аны менен биздин арабыз эки жүз ярд калды. Бир топ убакыттан кийин жүз ярд гана калды.

Кызык сөлөкөт! Болгондо да адам каткырып күлчүдөй кызык. Ооба, ооба үнүңдүн бардыгынча катуу каткырып күлө тургандай. Өлүк жандар менен өлүк иттердин куушуусу. Кудум эле коркунучтуу жаман түш көрүп кыйналгандагыдай: өмүрдү сактап калыш үчүн жаныңдын бардыгынча, бутуң үзүлгөнчө чуркайсың, бирок ордуңан кымындай жылбайсың. Жигит акылынан тайгылды. Аял да жинди болду. Мен да келесоо боло түштүм. Бүт аалам жинди болгонсуду. Бул ушунчалык кызык сезилет, менин аябай күлкүм келди. Алды жакта бараткан чоочун киши чанасы менен иттерин таштап, андан ары карды жиреп жападан-жалгыз жөнөдү. Бир аз гана убакыт өттү, бирок акыры биз анын иттеринин тушуна келип калдык. Одеялдан жана тери чокойдон жасалган турмандары менен иттери чанага чегилген бойдон кардын үстүндө кыймылсыз жатышат. Биз жандай салып өтүп баратканда алар ачка балдардай бизге жалбарышып, кыңшылап, улуп-уңшуп коё беришти.

²³ Ярды—үзүндүктү ченөөнүн 0.9144 метрге барабар англиялык өлчөөсү.

Биз да иттерди таштап, өзүбүз эле карды жиреп жөнөдүк. Жигит жана аял экөө тең — эптеп эле тирүү сөлөкөт. Кокуйлашат, онтошот, ыйлактап бышакташат, бирок алга баратышат. Мен да алга баратам. Менин көздөгөн максатым, ойлогон оюм бирөө гана: чоочун адамга жетүү. Ошондо мен тынчып, эс алам. Ошондо гана жаным жай алат. Ушунчалык чарчадым — жатсам, миң жылга чейин турбай уктагыдаймын.

Чоочун адам бизден элүү ярддай алдыда ак кардын үстүндө жападан жалгыз баратат. Ал жыгылат да, боору менен жылып кайта турат, мүдүрүлүп жыгылат да кайра жөрмөлөйт. Мергенчиден кутулуп кетүү үчүн жанталашкан оор жарадар айбанга окшойт. Мына эми ал өйдө турбастан, төрт аяктап гана жылып калды. Жигит менен аял да өйдө тура алышпай, анын артынан жылып жөнөштү. Бирок мен али туруп басууга жарайм. Жыгылам, бирок дайыма өз алдымча кайра ордуман турам.

Кызык көрүнүш! Айлана апапак кар, ошол кар менен жымжырт мейкинди аралап жигит менен аял жылып баратышат. Алардын алды жагында чоочун киши жылып баратат. Күндүн эки жагында эки жалган күн турат, демек асманда катары менен үч күн турат. Катуу сууктан улам аба боз чаңгыт. Мына аял ыкшып жөтөлдү, ал басылганча кардын үстүндө сулк жатты да андан кийин кайра жылып жөнөдү. Мына, жигит башын көтөрүп алды жакты карады, бирок абышканын көзүндөй анын көзүнөн жаш агат; чоочун кишини көрүү үчүн улам-улам көзүн сүртөт. Мына эми чоочун киши кылчайып артын карай баштады... Ситка Чарли болсо эптеп-септеп басып келатат, эгерде жыгылса, кайта өйдө турат.

Бир топтон кийин чоочун киши жылганын токтотту. Ал эптеп жатып өйдө тикесинен турду, мээлейин чечип, тапанчасын колуна алды да, ары-бери теңселип, күтүп турду. Темгил-темгил болуп суукка үшүгөн капкара бетинин сөөгү менен териси гана калган. Кебетесинен ачкалыктын азабын аябай тартканы даана көрүнөт. Көзү чүңүрөйүп чанагына кирип, тиштери ырсаят.

Жигит менен аял да тикесинен турушуп, тигини карай жай басып жөнөштү. Айлана кар жана жымжырт. Асманда болсо катары менен үч күн турат. Абада боз чаңгыт суук жалтылдайт.

Мына ошентип окуя башталды — мен, Ситка Чарли бөлтүрүктөрдүн кантип кан төккөнүн көрдүм. Эч кимиси үн катпайт. Жалаң гана ачкалыктан жапа чегип желмогуздай арбыйган чоочун киши тишин ырсыятат. Ал эки ийнин шалдайтып, тизесин бүгүп, жыгылбас үчүн буттарын эки жакка талтайтып, ары-бери теңселет. Жигит менен аял ага элүү фут жетпей барып токтошту. Алар да жыгылбас үчүн буттарын эки жакка талтайтып, ары-бери теңселишет. Чоочун киши өтө эле алсыз. Анын колу тынымсыз калтырайт, ошол себептүү анын жигитти карай аткан огу талаага кетти. Жигит мээлейин чече албай алек. Чоочун киши аны да бир жолу атты. Бул жолу да ок талаага кетти. Ошол убакта жигит мээлейди тиштеп чечти. Бирок, анын колу суукка чалдыккан. Тапанчаны колуна токтото албай карга түшүрүп жиберди. Мен аялга көз чаптырдым. Ал да мээлейин чечип, колуна чоң кольтту алды да, катар-катары менен үч жолу атты. Чоочун киши тишин ырсайткан бойдон карга көмкөрөсүнөн түштү.

Алар кайрылып, өлгөн адамды карашкан да жок.

— Алга, — дешти.

Ошентип биз жөнөп кеттик. Бирок, тигилер издегенин табышкандан кийин эстери ооп, өлүктөй селейди. Тырп этээр шайы калган жок. Өйдө турууга таптакыр жарашпайт. Ал турмак боору менен жылуу колдоруна келбей калды. Алар бир гана максатты — эптеп көздү жумуп уктоону көздөштү. Ары-бери карап, жакын жерден өр алууга ыңгайлуу бир жайды көрүп, ошоякты карай аларды бутум менен тээп түртө баштадым. Иттерди айдай турган колумдагы шапалак менен аларды чыпылдата чаптым. Алар өкүрүп-бакырып жатып аргасыздан өр

ала турган жерге эптеп жылып келишти. Мен алар үшүбөсүн деп чоң от жактым. Андан кийин барып чананы айдап келдим. Ачкадан өлбөс үчүн чоочун кишинин иттерин союп жедик. Экөөнүн үстүнө жуурканды жаптым, алар уктап кетишти. Мезгил-мезгили менен ойготуп, оокат берем, уйкудан көз ачылбаган бойдон туруп тамак ичишет. Аял бир жарым суткадан кийин ойгонуп, кайта уктады. Жигит эки суткадан кийин ойгонуп, кайта уктады. Ошондон кийин биз жолго чыгып. Сент-Майлстын жээгине келдик. Беринг деңизи муздан тазалангандан кийин жигит менен аял кемеге түшүп, жөнөп кетишти. Бирок, кетээрден мурун алар мага айына жети жүз элүү доллардан кызмат акымды төлөштү. Андан тышкары миң доллар кошумча сыйлык катары беришти.

Ошол жыл Ситка Чарли Ыйык Крест миссиясына көп акча берген.

— Чоочун кишини алар эмне үчүн өлтүрүштү? — деп сурадым мен.

Ситка Чарли токтолуп жооп берди. Адегенде ал канжасын соруп, «Полис-газеттин» сүрөтүнө көз чаптырып, аны сырдуу жаңсады да, сөзүн жай гана салмактуу баштап, мындай деди:

— Мен көп ойлондум. Билбейм... Ошондой болду. Бул менин эсимде калган бир сүрөт. Терезеден кат жазып жаткан кишини көргөн сыяктуу бир көрүнүш. Алар менин өмүрүмдө бир кездешип, кайта жок болду. Ал эми сүрөт жанагы мен айткандай: башы жок жана аягы түшүнүксүз болуп чыкты.

— Сен айтып бүткөнчө бир топ сүрөттү тартып жибердиң, — дедим.

— Ооба, — деди ал башын ийкеп. — Бирок, алардын баарынын баш-аягы жок.

— Эң акыркысынын аягы бар, — дедим.

— Ооба, — деп жооп берди ал. — Бирок кандай?

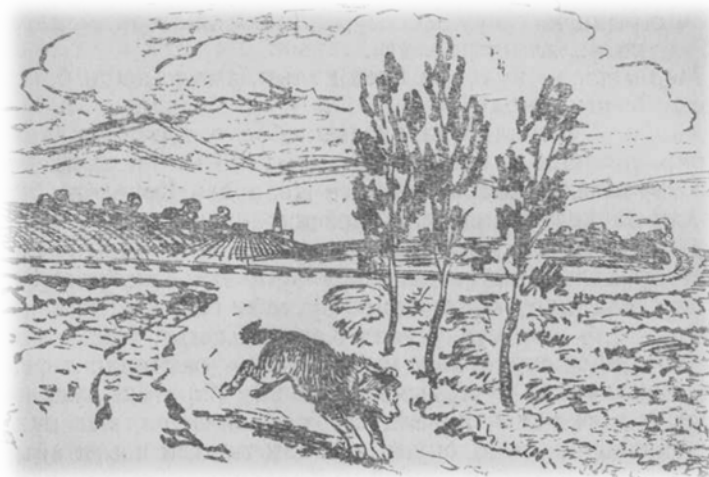
— Ал турмуштун бир кичинекей бөлүкчөсү, — дедим,

— Ооба, — деди ал жактагансып. — Турмуштун бөлүкчөсү.

1905.

КОҢУР КАРЫШКЫР

I

Көк шибер шүүдүрүм болгондуктан, аял көлөчүн кийгени үйүнө кирди, кайта сыртка чыкса, аны күтүп турган күйөөсү бардыгын эстен чыгарып, жаңыдан ачылып келаткан жакшынакай бадам гүлүн суктана карап турганын көрдү. Аял жан-жагын карап, жемиш бактарынын арасындагы жыш чыккан бийик чөпкө көз жүгүрттү да;

— Карышкыр кайда? — деп сурады.

— Эми эле ушуерде болчу.

Уолт Ирвин кызыл-тазыл болуп гүлдөгөн көркөм дүйнөнү байкоодон назарын бөлүп, эки жагын каранды.

— Жанараак бакма коёнду кууп жүргөнүн көргөндөй болдум эле.

— Карышкыр! Карышкыр! Ме-ме! — деп чакырды Медж.

Андан кийин алар жалгыз аяк жол менен коңур өлөңдүү чөпкө аралаш өскөн мансанит²⁴ өсүмдүгүн аралап төмөн карай басышып, даңгыр жолго чыгышты.

Ирвин эки чыпалагын оозуна салып катуу ышкырганда, чыңылдаган ачуу ышкырык Медждин заңкылдаган добушуна үн алышып кетти.

Медж дароо кулагың баса калып, амалсыздан бетин-башын бырыштырды!

— Тү-ү! Ушундай назик акын болуп туруп да, адам жийиркенгендей ышкырат экенсиң ээ! Тим эле кулагымдын тарсылдагы жарылып кете жаздады. Көчөдөгү балдардан да катуу ышкырат экенсиң — деди аял.

— А-а! Карышкыр тигине.

Чөбү калың дөбөчөдөн куу бутактын шырт эткени угулду, алардан өйдө кырк футтай бийиктиктеги тик асканын бир жак уурчугунан Карышкырдын башы жана бүт көөдөнү көрүнө калды. Анын жер такандап турган алдыңкы күчтүү буттарынын астынан бир таш куланып келип, тигилердин так алдына түшкөнчө, ал эки кулагын тикчийтип, томолонуп бараткан таштан көзүн айырбай карап турду. Андан кийин Карышкыр ээлерин карады да, оозун чоң ачып, тишин ырсыйтып, жылмайгансып койду.

— Карышкыр! Карышкыр! Карышкыржан! — дешип, эркек, аял экөө тең төмөнтөн жарыша кыйкырышты.

Алардын добушун укканда ал кандайдыр бир көзгө көрүнбөгөн кол аны сылап-сыйпаганы жаткансып кулагын жапырып, мойнун ылдый сунду.

²⁴ Мансанит — субтропикалык жерде өсө турган өсүмдүк

Андан кийин Карышкыр чытырман чөп-чардын арасына култ коюп, көздөн кайым болду, аял менен эркек болсо, ит көз жаздымынан үзүлгөндөн кийин өздөрүнчө илгери карай калкамандап жүрө беришти. Бир нече минут өткөндөн кийин Карышкыр имерилиштин ары жагындагы жапысыраак эңкейиштен чыга калып, майда таш менен чаңды ызгыта тигилерге бир заматта жетип келди. Карышкыр эркелетүүгө сылап-сыйпоого көп анчалык көңүл бурчу эмес. ага салкын жана өтө кайдыгер мамиле кылчу. Эркекке кулагынын түбүн бир-эки жолу кашытып, аялга бир аз жонунан сылатып, эркелетүүсүнө кыңк этпей туруп берди да, андан кийин кадимки эле карышкырлардай эч кыйналуусуз жеңил гана зымырап, алдыга озуп кетти.

Дене түзүлүшүнө караганда токойдогу кадимки чоң карышкыр сыяктуу эле, бирок жүнүнүн иреңи менен темгилдери аны бөрү тукуму эместигин анык көрсөтүп турду. Бул жагынан алганда ал ит кебетеленип кетчү. Мындай түспөлдүү карышкырды али эч ким көргөн эмес. Анткени ал бутунан башына дейре күрөң эле, анда күрөңдүн бардык түрү: кара күрөң, кызыл күрөң бар болчу. Жону менен желкесиндеги кара күрөң жүнү улам ылдый карай акчылданып жүрүп отуруп, боору такыр эле сарыга айланып кеткен. Бирок кээ бир аралашып кеткен күрөң кылдар боорун болор-болбос кир сыяктуу көрсөтүп турат. Төшүндөгү, буттарынын башындагы жана көзүнүн алдындагы ак темгилдери да кир баскан сыяктуу, анткени бул жерлерине да жууса кеткис күрөң түс аралашкан. Эки көзү болсо эки тоголок каухар кош таштай жанып турат.

Мүмкүн, аны өздөрүнө кыйынчылык менен үйүр алдыргандыктанбы. айтор аял да, эркек да бул итти жанындай жакшы көрүшө турган. Ит биринчи эле күнү кайдандыр белгисиз жактан алардын тоо арасындагы кичинекей үйүнүн айланасына пайда болгондон баштап, аны өзүлөрүнө үйүр кылуу алар үчүн оңой-олтоң иш боло койгон жок. Ачыгып, эки бөйрөгү кабышып, буттарынын да тайда тамтыгы жок. Ал көз көрүнө эле терезенин түбүнө коёнду баса калып, муунтуп өлтүрүп, курсагын компойтуп, андан кийин суунун жээгине араңдан зорго сүйрөлүп жетип, карагаттын түбүнө барып жатты. Чакырылбаган адепсиз конокту көрүү үчүн Уолт Ирвин суунун жээгине барган кезде, ага кыжырдана ырылдаган. Медж достук мамиле түзүү максатында нан тууралган бир чоң табак сүт алып келди эле, аны да ырылдап жолотпой койгон.

Ошентип коноктун мүнөзү өтө оор жана ийкемге келбес болуп чыкты. Ийкемге келтирүү, достошуу үчүн болгон тигилердин бардык аракеттерин түп көтөрө четке какты. Кичине эле кол созсоң, — азуусун ырсыйтып, коңуракай жүнүн тикирейтип үрпөйтөт. Ошентсе да ал көпкө чейин суунун жээгинен эч кайда кеткен жок. Эл тамак алып келип, чочулап оолагыраак жерге коюп кеткенден кийин гана барып жеп, ошорерде уктап жата берди. Анын бул жерде аяглап жүргөнүнүн себеби — алыска желе-жорто басууга чамасынын жоктугунан экени түшүнүктүү болчу. Көп аялдабай, азыраак тыңып-оңолуп алгандан кийин бир күнү дагы кайдадыр житип кетти.

Эгерде дал ушул мезгилде Ирвин штаттын түндүк бөлүгүнө барбаганында мүмкүн алардын таанышуулары ушуну менен бүтүп калышы ыктымал болчу. Поезд Калифорния менен Орегондун чек араларына жакын жерден өтүп баратканда Ирвин кокусунан терезени карады, достошууну каалабаган өзүнүн коногун көрө койду. Кадимки коңур карышкырга окшош, өзү абдан чарчаган, бирок али дугдуюп кажалуу, эки жүз миль аралыктын артына таштап, тула-боюн чаң басып, кир болгон бойдон темир жолду бойлоп, салып-уруп келатыптыр. Ирвин көп ойлонуп, кылчактап турууну анча сүйчү эмес. Соңку станцияда поездден түшүп, дүкөндөн эт сатып алды да, шаардын чет жагынан качкынды эптеп кармап алды.

Карышкырды жүк салуучу вагон менен кайта жеткиртти. ошентип, ал тоонун арасындагы кичинекей үйгө кайтадан туш келди. Бу жолу аны бир жума бекем чынжырлап, эрди-катын экөө тең жакшылап көз салып, бапестеп багышты. Алар өздөрүнүн жакшы көрүүлөрүн өтө эле кылдаттык менен билдирүүгө туура келди. Себеби, ал так эле жоонун колуна түшкөнсүп өтө суз жана касташкандай тигилердин эркеттенген жылуу сөздөрүнүн бардыгына ачуулуу, ырылдап жооп кайтарып жатты. Бирок, ал түк үрчү эмес. Ал пайда болгон мезгилден бери анын үргөнүн эч кимдин кулагы чалган жок.

Аны үйүр алдырып, колго көндүрүү да оңой иш болгон жок. Бирок Ирвин өзү да түйшүктүү иш менен алпурушууну жакшы көрө турган адам эле. Ал жука темир тумар жасатып, ага: «Уолт Ирвинге кайтарылып берилсин, Глен-Эллен, Сонома округу, Калифорния» деп ойдуртуп жаздырды. Анан Карышкырдын мойнуна каргы тагып, ага тумарды түшпөс кылып мыктап бекитти. Андан кийин аны чынжырдан бошотуп коё берди эле, ал заматта көздөн кайым болду. Бир күндөн кийин Мендосиндон телеграмма келди: ит жыйырма сааттын ичинде түндүктү карай жүз миль жүрүп барып анан колго түшүптүр.

Карышкырды кайрадан жол транспорт контору алып келди. Ал үч күндө чынжырда туруп, төртүнчү күнү бошоткондо дагы житип кетти. Бу жолу карышкыр Орегондун түштүк районуна чейин жетүүгө үлгүргөн. Аерден аны дагы кармашып, кайта үйүнө жиберешкен. Ар дайым коё берген сайын ал качып кетчү, качканда да аны кандайдыр бир шумдуктуу күч кууп жаткан сыяктуу ар качан түз эле түндүктү карай бет алып каччу. Карышкырды Түндүк Орегондон алып келип бергенде Ирвин айткандай, бул — «үйүн самагандык» болчу.

Келирки жолу аны кармап жана ээсине алып келип бергенче коңур качкын Калифорниянын жарымын, Орегон штатын бүт жана Вашингтондун жартысын кезип өтүүгө үлгүргөн. Анын качкандагы жүрүшүнүн ылдамдыгы укмуштуудай тез эле. Тамактанып, ирденип, тыныгып, эс алгандан кийин Карышкыр бош коё берер замат өзүнүн бардык күч-кубатын тез чуркоого жумшай турган. Бирөөлөрдүн колуна түшүп калбаса, ал биринчи күнү жүз элүү миль, андан кийин жүз миль жол баса тургандыгын аныктоого мүмкүндүк болду. Ал үйгө дайыма ийнеликтей кынжыйып ачыгып, өтө эле жапайыланып келет да, кайта тыныгып, күчтөнүп-оңолуп алып, качып жөнөйт. Ар качан түз эле түндүктү карай качууга элирткен ички купуя сырын адам түшүнүп болбойт.

Мына ушул кажатсыз качуулар менен бир жыл алек болуп, акыры, ит тагдырдын салган ишине көнүп, бир убактарда коёнду өлтүрүп, суунун жээгине барып уктаган кичинекей үйгө биротоло байыр алып, айланчыктап калды. Бирок, аял күйөөсү экөө аны эркеттип сылап-сыйпоого көндүргүчө итапкан убакыт өттү. Бул өзүнчө улуу жеңиш болду. Карышкырдын ийкемге келбестиги ушунчалык — жанына жакын жолотпойт. Кичинекей үйгө келип жүргөн коноктордун бир да бирөө ага жакындап, жоошута албады. Мамиле түзгүсү келген кишилердин баарына ырылдап жооп берчү. Ал эми кээ бирөөлөр болбой эле кайраттанып бел байлап жакындаса, карышкырдын үстүнкү эрди ырсыйып жыйрылып, азуусу шакылдап, адамдын үрөйүн учургандай жаалдуу жана ачуулуу арылдап коё берчү. Анын бул ырылдаганынан барып турган эр жүрөктөр кадимкидей сезгенчү жана тегеректеги иттердин бардыгы айбыга турган, анткени — алар иттердин ырылдаганын жакшы билчү, бирок Карышкырдын ырылдаганын эч качан угушкан эмес.

Иттин өткөндөгү тарыхы күнүрт жана өтө бүдөмүк эле. Анын таржымакалы негизинен Уолт менен Меджинин колуна келгенден тартып башталат. Ал кандайдыр түштүк жактан келген, бирок кимдин колунан качып чыкканы жана анын мурунку ээси жөнүндө да эч кандай ың-жың билинбейт. Медж сүт сатып алып жүргөн коңшу аял миссис Джонсон мунун Клондайкадагы иттин тукумунан

чыккан деп божомолдоп, ишендирүүгө аракеттенди. Анткени, анын бир тууганы муздун арасындагы ошол алыскы жерде алтын кенинде иштетчү, мына ошондуктан миссис Джонсон ушул сыяктуу иштер боюнча өзүн билерманмын деп эсептетчү.

Чынында, бул жөнүндө эч ким аны менен талашкан да жок. Карышкырдын эки кулагынын учу бир убактарда суукка катуу чалдыгып, ошол бойдон алигиче айыкпаптыр. Анын үстүнө Ирвин менен Медж журналдардан бир нече ирет сүрөтүн көргөн Алясканын иттерине окшош болчу. Журналдардан окуп, эл оозунан уккандары боюнча алар бул иттин алыскы Түндүктө башынан өткөргөндөрүн божомолдошуп, көбүн эсе Карышкырдын өткөндөгү тарыхын кеп салыша турган. Түндүк али да болсо аны өзүнө тартып тургандыгын алар жакшы билишет. Түнүчүндө тынчы кетип, кыңшылайт, ал эми түндүк жактан жел согуп, азыраак суук бодо калса чебеленип, чыдай албай муңдуу улуп-уңшуйт. Бул куду эле карышкырдын улуганынын өзү болчу. Бирок түк үрчү эмес. Ал турмак жүз алакетке түшсөң да андан кадимки иттин үнүн бир жолу угуп коюуга зар болосуң.

Карышкырды көп убаракерчилик жана узак убакытта барып араңдан зорго өздөрүнө үйүр алдыргандан кийин Ирвин менен Медж ар качандан бир качан ал кимисине көбүрөөк жакындай тургандыгы жөнүндө талаша беришчү болду. Ар кимиси менин итим деп эсептетчү. Кокус бирөөнө көбүрөөк үйүр алып калса болду, анысы жерге-сууга сыйбай мактанып калчу. Бирок, алгачкы мезгилде жеңиш көп убактарда Ирвин жагында болуп жүрдү, мындай болуунун себеби анын эркек экендигинде эле. Кыясы, Карышкырдын аялдар жөнүндө түшүнүгү жок болуу керек. Мурда аялдарды такыр көрбөгөн жана билбеген. Медждин көйнөгүн такыр көргүсү келчү эмес — анткени анын шуудураганын уккан сайын кыжыры келип, ырылдай кетчү. Ал эми шамалдуу күндөрү Медж анын жанына жакын жолой алчу эмес.

Бирок, ага оокатты дайыма Медж берет. Анын үстүнө ашканадагы бийлик да анын колунда эмеспи, ошондуктан Карышкыр ашканага Медждин гана ырайымы-уруксааты боюнча кирчү. Мына ошол себептүү Медж көйнөгүнүн кесепетин көп таңазарга албай, өз боюна аны толук тартып ала тургандыгына бекем ишенген. Уолт да өзүнчө бир айла колдонду — ал жазып отурганда Карышкырды жанына жаткызып алып, жонунан сылап-сыйпап, ар кайсынын башын айтып кобурап, ар түрдүү амал менен өзүнө тартуунун аракетин кылчу, бирок өз ишине бөгөт болуп, алга жылчу эмес. Иши кылып, анын эркектигинен болуу керек — акыры, Уолт жеңип чыкты. Бирок, эгер ал керели кечке Карышкыр менен алышпастан, өзүнүн бардык күч-кубатын, убактысын ыр жазууга жумшаса, турмуштары да оңолуп, тыйын-тыпырдын да жеткелең болорун Медж зар какшап, ынандырчу.

— Менин эң акыркы жазган ырларымдын акчасынан кабар келе турган убакыт да болуп калды, — деди Уолт, беш минутадан кийин үн катпай кыялап ылдый түшүп бара жатып. — Почтадан мага тиешелүү акча бар экенине ишенем, биз ага эң сонун гречиха унун, бир галлон²⁵ клён маңызын жана сага жаңы көлөч сатып алабыз.

— Анан миссис Джонсондун кереметтүү уюнун кереметтүү сүтүнөн да — деп кошумчалады Медж. — Эртең бири экенин өзүң билесиң го.

Уолт бети-башын эркисиз бырыштырды, бирок дароо эле өңү жаадырай түштү да:

— Эчтеке эмес! Бүткүл Калифорния боюнча биринчи сүттүү уй менин мына биеримде дапдаяр жатат, — деди колу менен күрмөсүнүн чөнтөгүн кубанычтуу чапкылап.

²⁵ Галлон — суюктуктун өлчөмү. 3,785 литрге барабар.

— Муну сен качан жазып жибердиң? — деп Медж такылдай сурады да, кайта кинелегенсип: — Жадегенде мага көрсөтүп да койбопсуң! — деп кошумчалады.

— Мен бул ырды почтага баратканда, мисалы, мына мындай жерде отуруп, сага окуп берейин деп атайын сактап жүргөм, — деди ал отурууга ыңгайлуу кургак дүмүрдү колу менен жаңсап көрсөтүп.

Калың папоротниктин²⁶ арасынан шылдырап аккан жеңдей ичке суу, бетин жылбышкак эңилчек баскан чоң таштан жылжып так эле алды жагында жалгыз аяк жолду кесип агып жатты. Жайык өрөөндөн үн кубултуп сайраган боз торгойдун назик үнү угулат; айланада далдайган сары көпөлөктөр бирде гүлдүү канаттарын күндүн нуруна чагылыштырып, бирде көлөкөгө бырпырап учуп конот.

Уолт ырын үнүн басыраак чыгарып, окуп жаткан кезде төмөнкү чытырман токой жактан кандайдыр бир дабыш угулду. Бул дабыш салмактуу кадамдын дабышы эле. Тамандын астынан тоголонгон таштардын күңүрт шагыраганы анда-санда тигил дабышка үн алышат. Уолт ырды окуп бүтүп, кубаттоо күткөндөй аялына караганда, жалгыз аяк жолдун бурулушунан бир адам көрүндү. Ал жылаң баш, чекесинен тер мончоктоп агып кеткен. Бир колу менен дембе-дем жүз аарчысын алып бетин арчыйт, экинчи колунда өңү өчпөгөн, жаңы калпагы, терге сыгып алма суу болгондуктан мойнунан чечип алган крахмалданган жакасы бар. Узун бойлуу, чымыр адам экен. Тигилүү кийимдерди сатуучу дүкөндөн үстүндөгү кара таар күрмөсүн жаңы эле сатып алган окшойт, анык сыртынан булчуң эттери бөлөк-бөлөк болуп билинип, аны чырт айрып жиберчүүдөй чытырайт.

— Күн ысып кетти...— деп Уолт аны сөзгө катыштыргысы келип, саламдашты.

Уолт тегеректеги коңшу-колоңдору менен да дайыма жакшы мамиледе болууга тырыша турган. Жолдош-жоро, тамыр-таанышты көбөйтүүдөн эч качан тартынчу эмес.

Жүргүнчү токтоп башын ийкеди да:

— Мындай ысыкка анчалык көнгөн жок элем, — деп наалый жооп берди, — Мен отуз градус чамасындагы суукка көбүрөөк үйрөнгөн адаммын.

— О, кокуй, андай аяз быякта эч качан болбойт! — деди Уолт күлүп.

— Ошондой болсо керек, — деп жооп берди жүргүнчү. — Чынын айтканда аны менен ишим деле жок, карындашымды издеп жүрөмүн. Анын кайсы жерде турарын кокус, сиздер билип жүрбөнүздөр? Миссис Джонсон, миссис Уильям Джонсон.

— Сиз мүмкүн, анын Клондайкадагы агасы болуп жүрбөнүз? — деп Медж аз жерден кыйкырып жибере жаздап, үнүн көтөрүңкү чыгарып сурады. Таң калып, кадала тиктеди. — Ал сиз тууралу бизге көп нерселерди айтып берген!

— Так ошол менмин, мэм,²⁷ деп адептүү жооп берди. — Менин атым Скифф Миллер. Билсеңиздер, мындай баратышымдын себеби: кат-кабарсыз барып калыш, карындашымды күтпөгөн жерден бир аябай таң калтырайын дедим эле.

— Сиз даңгыр жол менен эмес, жалгыз аяк жол менен токойду аралап баратканыңыз болбосо, бет алган жагыңыз абдан туура.

Медж ордунан тура калып, жогоруда чейрек милдей жердеги капчыгай жакты колу менен жазгап:

— Тээтиги турган карагайларды көрдүңүзбү? — деди. — Мынабу жалгыз аяк жол менен дал ошого түз барыңыз. Анан жол оңго бурулат да, сизди туура эле миссис Джонсондун үйүнө алып барат. Дал ушундай барсаңыз, эч кайда адашпайсыз.

²⁶ Папоротник—суунун жээгине чыгуучу балырлуу өсүмдүк.

²⁷ Мэм — күйөөгө чыккан аялдарга карата айтылат.

— Ыракмат, мэм, — деди Скифф Миллер.

— Сизден Клондайка жөнүндө кызык аңгемелер уксак кандай жакшы болоор эле, — деди Медж. — Мүмкүн сиз карындашыңыздын үйүндө мейман болуп жатканыңызда бир күнү биз барсак аңгеме угууга уруксат этээрсиз, же болбосо карындашыңыз менен биздин үйгө келип, тамак-аш ичип кетсеңиз андан бетер жакшы болор эле.

— Ооба, мэм, ыракмат, мэм, — деп Скифф жыпылдай сүйлөй баштады да, эсине бир нерсе кылт дей түшкөнсүдү:

— Бирок, мен бул жерде өтө аз убакыт боломун: кайта Түндүккө кетемин. Бүгүн түнкү поезд менен жөнөйм. Мен, билесиздерби, казнанын почтасын ташууга жалданып иштейм.

Медж буга аябай өкүндү. Скифф Миллер кетүүгө камынганча болбой, тегеректе шимшилеп, жортуп жүргөн Карышкыр ойдо жок жерден, кадимки карышкыр сыяктуу шырп алдырбай бадалдын арасынан суурулуп чыга келди.

Скифф Миллердин кебетесиндеги элегейлик кол менен жулуп алгандай жок боло түштү. Анын эки көзү итке кадалып, иреңинен кандайдыр бир нерсеге катуу таң калгандыктын белгиси байкалды.

— Шайтан соккур, мына кызык! — деп ал жай жана салмактуу сүйлөдү.

Бир нерсеге ыкласы түшүп, көңүлү эрип кеттиби, айтор, ал бет маңдайында туруп турган Меджди байкабай, дүмүргө барып өзү отура кетти.

Анын добушун укканда Карышкырдын кулагы жымыйып, эки жак жамажайы кулагына жеткенче ыржыйды. Ал улам акырындап бөтөн адамдын жанына барды да, анын колун жыттагылап, андан кийин жалай баштады.

Скифф Миллер иттин башынан сылады.

— Шайтан соккур э-э, мына кызык! — деп ал дагы бир жолу жай жана салмактуу кайталады. — Кечирип коюңуз, мэм, — деди ал бир аздан кийин кошумчалап, — билесиздерби мен абдан таң калып турам. Сөздүн кыскасы ушул.

— Биз да таң калып турабыз, — деп Медж тамашалагандай жооп берди. — Карышкырдын ушунча болуп чоочун кишиге барганын көргөнүбүз ушул.

— И-и, сиздер муну Карышкыр деп чакырат экенсиздер да! — деди Скифф Миллер.

— Мунун сизге үйүр тартып, жакындап турганына мен такыр түшүнбөй жатам. Кыясы, сиздин клондайкалык экендигиңизден болсо керек? Анткени бул клондайлык ит эмеспи.

— Ооба, мэм, — деп Миллер анын сөзүн анчалык элес албай элегей жооп берди.

Ал Карышкырдын алдыңкы бир бутун көтөрүп, таманын кармалап, сөөмөйү менен манжаларын баскылап, кадала тиктеп, көрүп бакты.

— Таманы жумшарып калыптыр, — деди ал. — Чанага чегилбегенине көп болгон окшойт.

— Жок, чын эле бул укмуш! — деп Уолт сөзгө аралашты. — Сиз эмне кылсаңыз да, баарына кыймылдабай тим туруп бергенин карабайсызбы!

Скифф Миллер ордунан өйдө турду. Эми анын кебетесинде жанагыдай күмөн саноо жок, бир жаңсыл боло түшкөнсүдү:

— Бул ит сиздердин колуңузда да жүргөнүнө көп болдубу? — деп токтоо, сумсайыңкы сурады.

Анын жанынан чыкпай айланчыктап, бутуна сөйкөнүп, эркелеп турган Карышкыр дал ошол убакта күтпөгөн жерден эле оозун араандай ачып, үрүп коё берди. Куду эле ичинен бирдеме үзүлүп кеткен сыяктуу болду, анткени бул бир кызык, үзүк-үзүк чыккан шаттуу үрүш эле. Бирок, бул кадимки иттин үрүшүндөй болчу.

— Мына мунусу мен үчүн жаңылык! — деди Скифф Миллер.

Уолт менен Медж бири-бирине карады. Кереметтүү иш болду: Карышкыр үрдү.

— Мунун үргөнүн биринчи жолу угушум! — деди Медж күңкүлдөп.

— Мен да биринчи жолу угуп отурам, — деп жооп кайтарды Скифф Миллер.

Медж ага жылмайыңкы карады. Кыясы, бул киши — жаткан тамашакөй, күлдүргүч адам болсо керек деп ойлоду өз ичинен.

— Аныңыз чын, — деди Медж, — анткени сиз муну көргөнүңүзгө беш гана минуттай убакыт болду го!

Скифф Миллер бул сөзгө күдүктөнгөнсүп, аялдын иреңинен митайымдыктын жышаанасын байкоого аракеттенгендей, эки көзүн айырбай Меджди тиктеди.

— Мең сиздерди иштин ал-абалын байкадыңыздар го деп ойлогон элем, — деди ал жай гана. — Ит адеп эле мага айланчыктап, эркелегенден улам сиздер түшүнгөн жоксуздарбы? Бул менин итим. Мунун аты Карышкыр эмес. Аты Коңур.

— Ой, Уолт! — деген сөз, Медждин оозунан эркисиз чыгып кетти, ал күйөөсүнө муңайым карады.

Уолт ошол замат аялына жардамдашууга киришти.

— Бул сиздин итиңиз экенин сиз кайдан билесиз? — деп сурады ал.

— Анткени ит меники, — деп жооп берди Скифф Миллер.

Скифф Миллер акырын Уолтко карады да, анан башы менен Медж жакты жаңсап:

— Бу киши сиздин аялыңыз экенин сиз кайдан билесиз? Анткени менин аялым деп сиз ишенимдүү айтасыз. Анда, ушул да түшүндүрүш болдубу, деп мен да айтышым керекпи? Ит меники. Күчүгүндө асырап алып, багып өстүрсөм, анан кантип билбейм! Ишенбесеңиз карап туруңуз, мен азыр сизге далилдеп берейин.

Скифф Миллер ит жакка бурулду да:

— Эй, Коңур! — деп добуштады. Анын үнү катуу жана өктөм чыкты, ошол замат эркелетип жаткандай иттин кулагы жымыя түштү. — Кана!

Ит так секирип, чарк айланып, оң жакка бурулуп, тура калды.

— Эй, жөнө!

Ит ошол замат турган ордунан так түйүлүп алга карай жөнөдү да, кайта кыйкырыкты угуп, тык токтоду.

— Мен булардын бардыгын ага жөн эле ышкырып да иштете аламын, — деди Миллер. — Анткени ал менин чанага чегилген иттеримди дайым баштап жүрчү да.

— Сиз муну өзүңүз менен бирге алып кетесизби? — деп сурады Медж, үнү каргылдангандай мукактанып.

Киши башын ийкеди.

— Ошол жакка тирүүлөй азапка, бороон-чапкындуу суук Клондайкагабы?

Киши дагы башын ийкеди.

— Жок, аяк анчалык деле жаман эмес — деп кошумчалады ал. — Мына мени көрбөйсүздөрбү: көзүңүздөргө көтөрүм көрүнөмбү?

— Бирок, бул дайыма жокчулук, чектен ашкан оор мээнет, ачкачылык, аяз — ит үчүн азаптуу турмуш да! О, кокуй, мен журналдан окугам, аяктын кандай экенин жакшы билем го.

— Ооба, бир жолу мен муну Майда-Балыкты деген өзөндүн жээгинде аз жерден жеп да коё жаздагам, — деп Миллер Медждин айтканына суз макул болгонсуду. — Кокус ошондо мылтыктын кароолуна бир бугу илинбегенде, анда бул Коңур алда качан күмжам болмок.

— Анткенден көрө өлгөнүм жакшы! — деди Медж.

— Чын, биерде, сиздер жакта турмуш башкача — деп түшүндүрө баштады Миллер. — Иттин этин жегенге дуушар болбойсуздар. Ал эми, башка мүшкүл иш түшүп, көөдөндөн кылтылдап жан чыкканы турса, анда таптакыр башкача ойдо

болор элеңиз. Сиз андай жагдайга дуушар болуп көргөн жоксуз, демек, аякты тереңирээк билбейсиз.

— Бардык маселе ошондо да! — деп Медж кызуу сүйлөдү. — Калифорнияда иттин этин жебейт экен. Андай болгондо эмне үчүн муну мында таштап кетүүгө болбойт? Ага бул жер жайлуу, эч убакытта ач болбойт — аны өзүңүз деле көрүп турасыз. Анын үстүнө катуу сууктан, чектен ашкан оор мээнеттен запкы чекпейт. Биерде чаң жугузбай алпештеп эркелетет жана жакшылап багат. Быяктын жаратылышында да, адамында да тыяктагыдай осолдук жок. Эч качан ага камчы тийбейт. Ал эми аба ырайы жөнүндө болсо, аны өзүңүз деле билесиз: биерде эч убакта кар жаабайт.

— Бирок, ошого жараша жайында, кечирип коюңуз, ысыгы тозоктун отундай го, тим эле жаныңды коёрго жер таппайсың — деди Миллер күлүп.

— Бирок сиз али бизге жооп берген жоксуз! — деп Медж көшөрө сүйлөдү. Сиз ошол өзүңүздүн түндүгүңүздө буга деги эмне жакшылык көрсөтмөкчүсүз?

— Колдо барда тамак беремин, ал эми тамак жагы менде көбүн эсе ар дайым болуп турат.

— Жок болуп калган кездечи?

— Менде жок болсо, анын курсагы да ач болот.

— Жумушчу?

— Жумуш жагы жетишет — деп Миллер шарт жооп берди. — Ооба, күндүр-түндүр тынымсыз жумуш, ачкачылык да, суук да жана башка ар түрдүү үсүр да бар. Ит менин жанымда жүрсө, мына ушулардын бардыгын башынан өткөрөт. Бирок, ал ошону сүйөт. Башында эле ошол турмушка үйрөнгөн жана аны жакшы билет. Ошону үчүн туулган жана биз аны ошону үчүн багып-асыраганбыз. Ал эми сиздердин бул жагынан эч кандай кабарыңыздар жок. Эмне жөнүндө сүйлөп жатканыңызды жеткире түшүнбөй жатасыз. Анын анык турмушу тыякта жана ал аякта өзүн эң сонун сезет.

— Ит эч жакка барбайт, бул жерде калат, — деп Уолт кесе сүйлөдү, — демек, сөздү узартып, талашып отуруунун кажаты жок.

— Эмне-е? — деп Скифф Миллер үнүн созуп, сурдана кашын серпип кабагын түйдү. Анын кызарган маңдайына узатасынан бырыш пайда боло түштү.

— Мен ит биерде калат деп айтып жатам, сөз ушуну менен бүттү. Бул сиздин итиңиз экенине эч качан ишенбеймин. Мүмкүн сиз аны качандыр бир убакта көргөндүрсүз. Же болбосо, мүмкүн аны бир убакыттарда кожоюнунун тапшыруусу боюнча чанага да чеккендирсиз. Ал эми, түндүк жактын ити айдоочулардын адеттеги кыйкырыктарын, ышкырыктарын орундаткандыгы сиздин итиңиз экендигине толук далил боло албайт. Алясканын кайсы ити болбосун сиздин командаңызды дал эле ушул сыяктуу уга бериши мүмкүн. Анын үстүнө бул табылбай турган жакшы ит экени шексиз. Мындай ит Аляскада өзүнчө эле жаткан мүлк эмеспи, мына ошол себептүү сиз эптеп муну колуңузга түшүргүңүз келип тургандыр. Айтор, ит өзүңүздүкү экенин сиз толук далилдешиңиз керек.

Бул узак сөздү Скифф Миллер кайдигер укту, тек гана маңдайы саал кара күрөң тартып, бултуйган булчуң эттери кара нооту күрмөсүн тырс айрып жиберүүчүдөй чытырайт. Ушунун сырткы сөлбөрүңкү назик көрүнүшүндө канча күч жашырынып жатты болду экен деп сынап жаткандай, ал тигил ычкынган ырчыга жай баракат көз чаптырып чыкты.

Андан кийин Скифф Миллердин иреңинде кандайдыр жек көргөн белги пайда боло түшүп:

— Мен сизге чынын айтсам, ушул итти азыр эле көз ачып жумганча ээрчитип кете аламын — деп катуу жана чечкиндүү айтты.

Уолттун ачуусу аябай келди, ирең-башы кызарып, тулку бою менен обдулуп, булчуң эттери да жыйрылып, түйүлө түшкөнсүдү. Медж мушташ чыгып кетеби деп кооптонуп дароо сөзгө аралашууга ашыкты.

— Мүмкүн, мистер Миллердин айтканы чындыр, — деди ал. — Чынында эле бу кишиники ыраспы деп корком. Карышкыр, кыясы, бу кишини чыны менен тааныйт окшойт: «Коңур» деп чакырса селт этип, аны көрөр замат ага шыйпаңдап эркеледи. Өзүң билесиң, бул ит эч кимге эч качан минтип эркелеген эмес. Анан үргөнүн көрбөйсүңбү? Кубанганынан эмне кыларын билбей калды. Эмнеликтен антти? Сөзсүз, мистер Миллерди көргөндө сүйүнүп үрүп жибергендир.

Уолттун булчуңдары жазылып, күдөр үзгөндөй эки ийни шалкыйып ылдый түштү.

— Сенин айтканың чын окшойт, Медж, — деди ал. — Биздин Карышкыр Карышкыр эмес, Коңур экен, кыясы, чынында да мистер Миллердин ити болсо керек.

— Мүмкүн, мистер Миллер аны бизге сатып кетүүгө макул болор? — деди Медж. — Андай болсо, биз сатып алар элек.

Скифф Миллер башын чайкады, бирок жанагыдай чыйрак айтпастан үнү басаң чыкты, кичипейил жылуу сөзгө бул да кичипейилдүүлүк менен жооп берип:

— Менде беш ит бар эле, — деди ал сатпай турган себебин түшүндүрүп, сылык сүйлөөгө аракеттенип, — бул дайыма чанага чеккенде баштап жүрчү эле. Бүткүл Аляска боюнча менин иттерим эң алдыңкы болуп саналчу. Эч ким мени кууп жетип, алдыма чыга алчу эмес. 1895-жылы менин иттериме чыпчылгасы менен беш миң сом накта берген эле, бирок мен алганым жок. Ырас, ал убакта ит баа болчу. Бирок ошончолук көп акчаны мага кудайы кылып берип жатышкан эмес, менин иттерим баштан аяк мыкты эле да. Коңур болсо, баарынын мыктысы болчу. Ошол эле жылы кышында анын жеке башына бир миң эки жүз сом берди — албай койдум. Ошондо сатпаган, эми эмнеге сатмак элем. Мен, билсеңиздер, муну жанымдай көрөм. Издеп жүргөнүмө мына үч жылдын жүзү болду. Муну уурдап кеткенге капаланганымды сөз менен айтып түшүндүрө албайм, анын баасы үчүн эмес, тек гана анчейин... Сөзүмдү айып этпеңиздер, менин буга тим эле абдан берилгендигимден. Жанаа аны көргөнүмдө жөн эле өз көзүмө өзүм ишенбей кеттим. Көзүмө алда неме көрүнүп жатабы деп ойлодум. Мындай зор кубанычка оңой менен ишене койбойт экенсиң. Муну мен бапестеп багып, жетилткем. Бала сыяктуу жылуулап жаткызып, ороп-чулгап үстүн жаап коюучумун. Энеси өлүп калгандан кийин, бир челеги эки доллар турган коюу сүт берип, аны бактым. Өзүм болсо сүтсүз карандай кара кофе ичип жүрдүм. Бул менден башка эне дегенди эч качан көргөн да, билген да жок. Менин манжаларымды соргон күндөрү да болгон. бул шайтандын. Мына мынабу манжамды — Скифф Миллер ушунчалык катуу толкундап кеткендиктен, сөздөрүн байланыштырып, жөндөп айта албай тек гана сөөмөйүн чочойтуп алга сунуп, ит анын ити экендигине бул талашсыз далил боло тургансып, аптыгып-аптыгып: Мынабу манжам, — деп улам кайталай берди.

Андан кийин алга карай сунулган манжасын үнсүз тиктеп туруп калды эле, ошол мезгилде Медж сөз катты.

— Ал эми итчи? — деди ал. — Ит жөнүндө да ойлобойсузбу? Скифф Миллер бул сөзгө түшүнө албай Меджге аң-таң карады. — Айтыңызчы, сиз бул жөнүндө деги ойлонузбу? — деп Медж суроосун кайталады.

— Эмнени айткыңыз келип жатканына түшүнбөдүм?

— Балким, иттин да тандай турган акысы бардыр, — деди Медж. — Мүмкүн анын да өзүнүн жакшы көргөн жана каалоосу бар чыгар. Сиз болсо аны менен эсептешпейсиз. Анын өзүнүн тандап алуу эркине жол бербей жатасыз. Мүмкүн ал Аляскадан көрө Калифорнияны көбүрөөк жакшы көрөр деген ой сиздин пикириңизге кирип чыкпады. Бар болгону өзүңүздүн гана кызыкчылыгыңызды

көздөп жатасыз. Сиз аны жандуу нерсе экен деп эсептебестен, бир кап картөшкө же бир кучак чөп катары санайсыз.

Миллерге бул көз караш кандайдыр жаңы амал сыяктуу болуп сезилди. Күтпөгөн жерден пайда болгон маселеге ал ыкласын коюп, акылына салып, терең ойлоно баштады. Медж болсо, анын бир аз дал болуп, калтаарый түшкөнүн пайдаланууга тырышып:

— Эгерде сиз аны чыны менен жакшы көрө турган болсоңуз, анда анын бактысын өзүңүздүн бактыңыз деп эсептешиңиз керек да, — деп сөздөн кармагысы келип, шаштысын кетирди.

Скифф Миллер өзүнчө ой жүгүртө берди, Медж шаттана күйөөсүнө көз кыйыгын жиберип, анын көз карашынан макул тапкандай белгини байкады.

— Демек, сиздин оюңуз боюнча кандай? — деп алдыртан сурады Клондайкадан келген киши.

Эми Медж анын сөзүнө түшүнө албай, ага аң-таң карады.

— Эмне айткыңыз келип жатат? — деп сурады Медж.

— Сиздин оюңуз боюнча Коңур бул жерде, Калифорнияда калгысы келет деп турасыз го?

Медж ишенимдүү башын ийкеп:

— Ага көзүм апанык жетет, — деди.

Скифф Миллер өз ичинен ойлонбостон, бул жолу күңкүлдөп үн чыгарып, кайтадан өзү менен өзү кеңеше баштады. Кайта-кайта өзүнүн ой жүгүртүп жаткан нерсесине кадала карап коёт.

— Жаткан көк жал, мээнеткеч, мындай ит чанда-чанда болот. Мага канча эмгек кылып берди! Мунун дагы бир жакшы жери — чанага жаңы чегилген үйрөнгүч жаш иттерди бирдикте алып жүрүп, эң жакшы иштетер эле. Чиркиндин акылын айтсаңчы! Бардыгын билет жана түшүнөт, сүйлөөргө гана тили жок. Эмне гана айтпа, баарын түшүнөт. Мына азыр караңызчы: биздин ал жөнүндө сүйлөшүп жатканыбызды сопсонун түшүнүп жатат. Ит кулагың тигип, сүйлөгөндөрдүн улам бирине жалт-жалт карап, башын алдыңкы буттарынын үстүнө коюп, комдонуп Скифф Миллердин бут жагында жатты.

— Бул али болсо иштей алат. Кадимкидей иштей алат. Болгондо да бир жыл эмес, бир нече жыл. Анын үстүнө мен бул, шайтан алгырды чын дитим менен өтө жакшы көрөм.

Андан кийин Скифф Миллер бирдеме айтууга оозун бир-эки жолу таптап келип, кайта эч нерсе айтпастан тим болду. Акырында:

— Эми иш мындай болсун. Мен сиздерге азыр эмне кыларымды айтып берейин. Сиздин айткандарыңыз, мэм, мындайча айтканда... чыны менен эле... жөндүү сөздөр. Бул ит өз доорунда көп эмгектенди. Мүмкүн, ал ырастан эле жайлуу, тынч турмушка акылуудур, азыр өзү тандоого да толук акысы бар. Иши кылып биз маселени өзү чечүүгө ага мүмкүнчүлүк берели. Өзү кандай кааласа ошондой болсун. Сиздер бул жерде калып, мурунку калыбыңыздарда отура бериңиздер, мен болсом коштошуп, эчтеке билбеген-көрбөгөн кишидей болуп жолго түшөйүн. Эгерде сиздер менен бирге калгысы келсе, кала койсун. Ал эми мени ээрчисе, мени менен кетсин. Мен аны чакырбайын. Бирок, сиздер да чакырбаңыздар, — деди.

Анан ал Меджди шектүү карап, мындайча кошумчалады:

— Бирок, шарт ушундай болсун — ак ойнойлу. Мен ары карап бурулуп кеткенде, аны азгырбаңыздар.

— Биз ак эле ойнойбуз... — деп Медж сөзүн бүтүрө электе, Скифф Миллер анын сөзүн бөлүп жиберди:

— Билем мен бу аялдардын амалын! Аялдардын жүрөгү кебездей жумшак, тим эле элжиреп турат, бирок кичине эле тийип койсоң болду, алар ар кандай

айла таап, ар түрдүү амалды колдонуп шайтандай калп айтат эмеспи... Кечирип коюңуз, мэм, мен муну жалпы аял жынысына айтып жатам — деди ал.

— Сизге кандайча ыракмат айтууну да билбей турам...— деп Медж мукактанган үнү менен сөзүн баштаганда:

— Азыр белгисиз, эмнеге ыракмат айтмак элеңиз, — деп Миллер сөздү бөлдү. — Коңур али жыйынтыкка келе элек да. Эгер мен жай бассам, сиздер каршы болбостурсуздар дейм. Бул адилеттүүлүк болор эле, анткени — кандайдыр бир жүз кадам баскандан кийин менин карааным көрүнбөй калат.

Медж буга макул болду.

— Биз аны айнытуу үчүн эч кандай аракет кылбайбыз, бу жагынан сизге чын убадамды бере алам, — деп кошумчалады Медж.

— Кана эмесе, мен кеттим, — деди Скифф Миллер кош айтышып, кетип бара жаткан адам сыяктанып, үнүн көтөрүңкү чыгарды.

Анын добушу өзгөрө калганын сезип, Карышкыр башын дароо көтөрдү. Медж менен Миллер кол алышып коштошуп жатканын көрөр замат ордуна ыргып турду. Арткы эки бутуна таканчыктап өйдө типтик көтөрүлүп, алдыңкы буттарын Меджге сүйөп, Скифф Миллердин колун жалай баштады. Скифф колун Уолтко сунган кезде, Карышкыр жанагыны дагы кайталады: алдыңкы эки буттарын Уолтко сүйөп туруп, экөөнүн тең колун жалады.

— Чынын айтсам, бул сейилдин мага көп анчалык кызыкчылыгы болбогон турат, — деп Миллер шарт бурулуп жалгыз аяк жол менен акырын жөнөдү.

Ал жыйырма кадам узап кетти. Карышкыр болсо, тигил азыр артына бурулат да, кайрылып келет деп үмүттөнгөндөй, аны ээрчий карап, былк этпестен, турган ордунда катып калды. Бир маалда ал акырын жана муңдуу кыңшылап жан-алы калбай Миллердин артынан сызып жөнөдү да, кууп жетип, кыя албай тургансып, эки алдыңкы буту менен тигини акырын колдон алып, токтотууга аракет кылды.

Токтото албасын билгенден кийин, Карышкыр бура тартып, дүмүрдө отурган Уолт Ирвинди көздөй чуркады. Ага келип, аны да жанагыдай жеңден алып, кетип бараткан адамды көздөй жетелөөгө бөөдө аракеттенди.

Барган сайын Карышкырдын айласы кетип, чый-пыйы чыга баштады. Эки жерде тең бирдей, — тигинде да, мында да, мурунку ээси менен да, азыркы ээси менен да бирге болгусу келет, бирок булардын арасы улам алыстагандан алыстай берди. Иттин кыйпычыктап тынчы кетти, алдас уруп, кайсынысын тандаарын билбей бир тигинисине, бир мунусуна чуркап, ары-бери удургуду. Улам-улам каңшылап, акактап, тилин сунду. Бир мезгилде чочоюп арткы эки бутуна отура калып, тумшугун жогору көтөрүп, жаагын кере-кере, калчылдап эстей баштады. Барган сайын дирилдегени көбөйүп, тамагы муунгансып баратты. Кекиртектеги үн байланыштары кыймылга келе баштады. Адегенде эчтеке угулган жок, — жөн гана көмөкөйдөн кырылдаган добуш чыкты, андан кийин адамдын кулагына угулаар-угулмаксан болуп, көкүрөктөн сызылып чыккан ичке, ачуу үн угулду. Мунун баары улуганга өзүнчө даярдык эле.

Бирок үнүнүн бардыгынча улуп жибере турган дал ошол мезгилде анын араандай ачылган жаагы өзүнөн-өзү жабылып, калчылдаганы басылып, кетип бара жаткан кишинин соңунан көзүн албастан, көпкө тиктеп турду. Андан кийин башын буруп, көпкө чейин Уолтту кадала тиктеди. Бирок анын бул жалдыраган көз карашына жооп болгон жок. Ит эч кимден лам деген сөз укпады, ал турмак ишаарат менен болсо да, кандай кылыш жөнүндө эч кимиси акыл-насаат, кеңеш-кебин көрсөтүшпөдү.

Ал кайта алды жакка көз жиберип, өзүнүн мурунку ээсинин бурулушка жакындап калганын көрүп, кайтадан тынчы кетип, күйпөлөктөдү. Кыңшылап ордуна атып турду да, кандайдыр бир ой эсине түшө калгандай, Меджди карай зымырады. Эки кожоюнду экөө тең андан безгенден кийин, эмки үмүтү анда гана

калган. Жетип келип, башын анын эки тизесине катып, колун тумшугу менен түрткүлөй баштады — бул анын бир нерсе сурагандагы адаты эле. Андан кийин ал кетенчиктеп муңая жалбарган көзүнөн жана желкесине жымыйып жабышкан эки кулагынан тартып, көшөрдөнө булгалактаткан куйругуна чейин бардык денеси менен айта албаган оюн сүрөттөп түшүндүрүп жаткандай, тула-боюн ийип-чоюп, алдыңкы буттары менен жер тырмап, бир орунда секирип ойноктой баштады.

Бирок мындай жаракөрлөнгөнү узакка созулган жок. Күнү бүгүнкүгө чейин кымындай да салкын мамиле кылып көрбөгөн адамдардын мындай кайдыгер мүнөзү анын көңүлүн чөгөрдү. Ит тигилерден эч бир жооп, эч кандай жардам ала албады. Алар аны байкамаксан болуп, мелтиреп былк этпестен отурушту.

Ал артына кайрылып, кетип бара жаткан кожоюнун тым-тырс тиктеп турду. Скифф Миллер бурулушка жетип калган. Эми бир секунддан кийин көздөн кайым болот. Бирок, ал бир жолу да кайрылып артын караган жок. Артында болуп жаткандар ага таптакыр тиешеси жок сыяктанып, жайбаракат, бутуң салмактуу таштап, кетип бара жатты.

Мына эми ал кайрылыштан бурулду да, көздөн кайым болду. Карышкыр кыбыр этпестен, үнсүз-дабышсыз, каткан кара таштай мелтиреп, көпкө чейин күтүп турду. Ал бир ирет кыска гана үрдү да, дагы күттү. Андан кийин бурулуп, бөрү желиш менен Уолт Ирвинди көздөй жөнөдү. Анын колун шимшилеп жыттагылады да, ээн калган жалгыз аяк жол жакты баштанып, аяктан көзүн айырбай Уолттун бутунун жанына узунунан түштү.

Бетин эңилчек баскан таштын үстүнөн агып жаткан жеңдей ичке суунун шылдыраганы эмне үчүндүр жаңырып, катуураак угулат. Боз торгойлордун миң кубултуп мукам сайраган үнүнөн башка шырп эткен дабыш жок. Далдайган чоң сары көпөлөктөр канаттарын күндүн, нуруна чагылтып, табышсыз учуп, тунжураган көлөкөгө кирип, житип кетишет. Медж жеңишке ээ болгондой, кубанычтуу жүз менен күйөөсүн карады.

Бир нече минутадан кийин Карышкыр ордуна турду. Эми анын кыймылында бир ойго келип, санаа тынчып, ишеним пайда болгонсуйт. Ал эркекке да, аялга да бурулуп карабады; жалгыз аяк жолдон эки көзүн албай тикирейди. Бир жаңсыл болгон сыяктанды. Тигил экөө да анысын түшүндү; эми өздөрүнө да сыноо жаңыдан башталганын түшүнүштү.

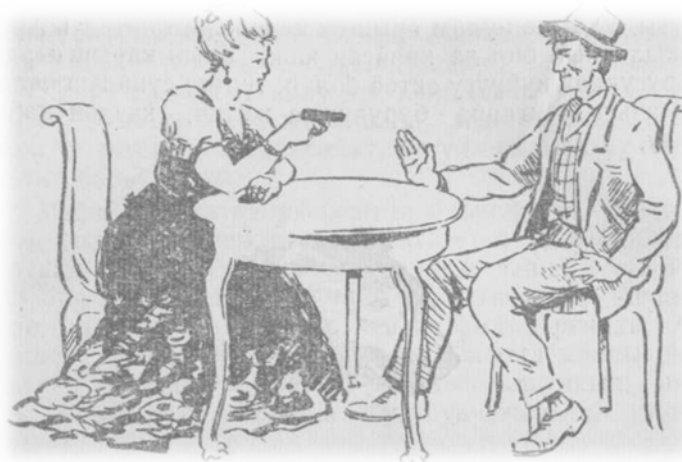
Карышкыр дароо эле буттарын кере, так түйүлүп жөнөдү, аны жылуу-жумшак үн менен чакырып, токтотуш үчүн Медждин эриндери чормоюп, тегерек боло түштү — ушунчалык аны чакыргысы келди дейсиң! Бирок, октолгон жылуу сөз сыртка чыкпастан, эриндеринде жабышып калгансыды. Эмне кыларын билбей, аргасыздан күйөөсүнө карады, бирок тигинин жактырбагандай сурданган көз карашын байкады да, эриндерин кымтып, акырын гана күрсүнүп алды.

Карышкыр болсо жанагыдан да катуу сызып бара жатты. Уламдан-улам арышты кере-кере таштады. Артына кылчайып бир да караган жок, анын карышкырдын куйругундай куйругу октой болуп, түптүз суналып калды. Көз ачып жумганча бурулушка жетип, көздөн кайым болду.

1906

АДАМДЫ АТУУ ОҢОЙ ЭМЕС

Үйдүн ичин бүлбүлдөгөн жалгыз кичине чырак күңүрт жарык кылып турат, бирок аягына чыга окуп бүтө элек ыр китепти аял жанараак бир жерге койгон болчу, ал жөнүндө эми гана эстей коюп, курулай издемиш болуп өзүнө белгилүү кең бөлмөлөрдү жана чоң залдарды ишенимдүү аралап жүрдү. Мейманканага кирип, жарык кылды. Жарык анын жылаңач ийнин жана мойнун жашырып туруучу сайма тор менен кооздолгон үйдө күйүүчү жеңил мала кызыл жибек көйнөкчөн денесин каптады. Караңгы киргенине карабастан, анын манжаларындагы шакектери алигече жарыкка чагылышып жаркылдайт, жибектей чачы барпайта кооз таралган. Аял өзүнчө абдан өңдүү-түстүү жана келбети келишимдүү эле. Анын назик тегерек бет түзүлүшүндө жука, кызыл эриндери жана бетинин отундагы жагымдуу нуру менен бирге, хамелеондой²⁸ кубулма көк көзү балбылдайт: көздөрү бирде кыз чактын күнөөсүз наристелигин билгизип бакырайса, бирде ырайымсыз, сурданып суук көрүнүп, кээде кандайдыр жапайы, өкүмчүл жана каршыкма боло түшөт.

Ал мейманкананын жарыгын өчүрүп, вестибюлду кезип, башка бөлмөнү көздөй жөнөдү. Эшиктин жанына келип, эмнегедир кулагын түрүп, тыңшап токтой калды! Кимдир бирөө басып жүргөнсүп, кандайдыр бир шыбыш, жеңил дабыш угулгансыды. Ал эчтеке уккан жокмун деп коюуга деле даяр эле, бирок эмне үчүндүр бүткөн боюн калтырак басып кетти. Түнкү жымжырттык бузулууда эле. Аял ушундай беймаал убакта үй кызматчыларынын бөлмөлөрдү кыдыра турган эмне иши бар? — деп ой жүгүрттү. Албетте иш башкаруучу эмес, анткени ал кысталыш кездерде гана болбосо башка убактарда эрте уктай турган адатын бузбайт. Горничная да эмес, себеби ал эртең мененкиге чейин суранып кеткен.

Ашкананын жанынан өтүп баратып, эшиктин бек турганын көрдү. Аны эмне үчүн ачып кирип барганын өзү да билбейт. Балким, жанагы санаасын алагды кылган дабыштын дал ушуяктан чыкканын эрктен тышкары сезгендир. Бөлмө караңгы эле, бирок ал сыйпалып выключателди²⁹ таап, бурап жиберди. Бөлмө ичи жарык боло түшкөндө, ал эшикти карай кетенчиктеп, аптыгып үнүн акырын чыгарып чочуп кетти.

Дал бет маңдайында, выключателдин катарында дубал менен дубал болуп, тапанчаны аны карай сунуп бир чоочун киши турат. Эси чыгып кеткендигине карабастан, тигинин колундагы кара узун тапанчаны көзү чалды. «Кольт» — деп

²⁸ Хамелеон — айланасындагы шарттарга карай улам башка бир түскө кубулуучу сойлогуч жаныбар.

²⁹ Выключатель — электр тогун өчүрүүчү жана жандыруучу аспап.

ойлоду. Киши орто бойлуу, кийми жупуну, анын күнгө күйүп тотуккан иреңи менен кара көздөрү бир калыпта таптакыр жай карагансыйт. Анын чала бүгүлгөн колундагы тапанча калтылдабайт жана анын оозу аялдын дал төшүн карап турат.

— Ой, кечиресиз, — деди аял. — Аябай коркуп кеттим. Эмне керек сизге?

— Мага мүмкүн болушунча, биерден тезирээк чыгып кетүү керек, — деп жооп берди эркек оозун кыйшайтып. — Мен сиздердин чоң имаратыңыздардын ичинде жүрүп адашып кеттим окшойт, эгерде сиз кичи пейилдүүлүк кылып тышка чыга турган эшикти көрсөтүп койсоңуз, мен эч зыян келтирбестен азыр эле чыгып кетет элем.

— Буерде эмне жумуштап жүрөсүз? — деп сурады аял. Анын үнү буйрук берип көнгөн кишинин үнүндөй өкүм чыкты.

— Анчейин, карактоо үчүн келгем, мисс, башка эчтеке жок. Мен быякта колго илине турган бирдеме бар бекен деп кирип келгем. Сиздердин үйдө жок экениңиздерге толук ишенгемин, анткени абышка экөөңүздөр машинага түшүп жатканда көргөн болчумун. Жанагы сиздин атаңыз эмеспи, а сиз болсо мисс Сетлифсиз да?

Миссис Сетлиф анын жаңылып жатканын сезип, куулук-шумдуксуз көшөкөрдөнө мактоонун төркүнүн байкай коюп, бөтөн адамды чатыштырууну ойлоду.

Менин мисс Сетлиф экенимди сизге ким айтты? — деп сурады ал.

— Бул карыя Сетлифтин үйү да?

Аял ооба дегендей башын ийкеди.

— Анын кызы бар экенин мен билген да эмес элем. Болуптур эмесе, эгерде сизге кыйынчылык болбосо, бул жерден чыгып кете турган эшикти көрсөтүп койсоңуз, мен сиздин жакшылыгыңызды түк унутпас элем.

— Эмне үчүн антем? Сиз ууру, каракчы эмессизби!

— Эгерде мен бул иш боюнча таптакыр жетилбеген музоочук болбосом, сиз менен шаан-шөкөттөшүп отурбастан алдагы колуңуздагы шакектериңизди шыпырып алып тим болбойт белем, — деди ал. — Бирок, мен аялдарды каракташ үчүн эмес, карыя Сетлифти сотойто тазалаганы келгем. Эгерде сиз эшиктен мындай боло берсеңиз, чыга турган жолду өзүм деле таап алам.

Мисс Сетлиф абдан сезгич эле. Бул кишиден кымындай да коркуунун кереги жок экенин тез эле түшүнө койду. Анын даасыган кылмышкер эмес экени, сүйлөгөн сөзүнө караганда, шаардык эмес экени ачык билинип турат. Ал түгүл учу-кыйрына көз жеткис талаа мейкининин таза абасы жыттанып кеткенсиди.

— Эгерде мен азыр кыйкырып жиберсемчи? — деп сынады аял. — Эгерде жардамга чакырсамчы? Сиз мени атып ташташка жөндөмдүүсүз да? Аялды?

Аял тигинин күңүрт көзүнөн, калтааруунун белгисин байкай койду. Ал кыйын маселени чечип жаткандай ойго батып, жай жооп берди:

— Анда мен сизди муунтуп майып кылып коёт элем.

— Аялдыбы?

— Ошентүүгө мен аргасыз болот элем — деп жооп берди ал. Аял болсо анын эриндери катуу жыйрыла түшкөнүн байкады. — Албетте, сиз бар болгону, каршылык көрсөтө албаган күчсүз аялсыз, бирок, мисс, түрмөгө түшүүгө мага эч болбойт. Эч болбойт, мени Батышта досум күтүп жатат. Ал кырсыкка дуушар болду, мен аны андан куткаруум керек. Сизди анчалык көп кыйнабай туруп эле муунтуп өлтүрүү колумдан келет го деп ойлойм.

Аял таң калган балага окшоп, андан көзүн айырбай карап турат.

— Мен ушунча болуп каракчыларды көрө элек элем, — деп түшүндүрүп жатты аял. — Сиз менен сүйлөшүп турганым ушунчалык кызык экенин сиз билбейсиз.

— Мен каракчы эмесмин, мисс... Мындайча айтканда, анык кадимки каракчы эмесмин, — деп кошумчалоого шашып кетти ал аялдын күлкүлүү шылдың менен

тиктеп турганын көрүп. — Ооба, ошондой деп ойлоого болот. Бейтааныш үйгө уурданып киргенден кийин... Бирок мен мындай ишке биринчи киришип отурушум. Мага акча өтө зарыл керек. Анын үстүнө мен, чындыгында, өзүмө тийиштүүлөрдү гана алганы жатам.

— Түшүнбөйм, — деп аял көңүлү көтөрүңкү жылмайды. — Сиз мында уурдаганы келдиңиз, ал эми карактоо өзүнө тиешеси жокторду алуу деген эмеспи.

— Бул бир жагынан ошондой, бир жагынан андай эмес... Бирок, кечиктим окшойт, кетүүм керек.

Ал эшикти карай басты, бирок аял анын жолун торгоп, коё бербеди. Ушундай да азгырган тоскоол болобу! Ал, аялды кармап калчудай болуп сол колун сунду, бирок даай албай токтоп калды. Аялдын жумшак мамилеси жана аялдык касиети аны өзүнө тартып алды көрүнөт.

— Мына көрдүңүзбү, — деп салтанаттуу сүйлөдү аял, — сиздин мага катылбай турганыңызды билгемин.

Чоочун киши эмне кыларын билбей, маң болуп калды.

— Мен аялдарга өмүрүмдө озбодорчулук кылган эмесмин, — деп түшүндүрдү. — Антүүнүн өзү да кыйын. Бирок эгерде сиз кыйкыра турган болсоңуз, мен анда мажбур... болом.

— Дагы бир нече минут токтой туруңуз, — деп суранды аял. Аңгемелешели. Бул абдан кызык. Карактоо — сизге тийиштүүсүн алуу деген сөз экенин түшүндүрүп берүүңүздү суранам. Ал, аялды суктана тиктеди.

— Мен ар качан аялдар каракчылардан коркот го деп ойлоочу элем, — деп чынын айтты ал, — бирок сиз андай аялдардан эмес окшойсуз!

Аял жайдары күлдү.

— Ар түрдүү уурулар болот! Мен сизден коркпойм, себеби — аялдарга кордук көрсөтүүгө колуңуз барбай турган адам экениңизди көрүп турам. Бир аз аңгемелешип отуралы. Эч ким биздин тынчыбызды албайт. Мен үйдө жалгызмын. Атам түнкү поезд менен Нью-Йоркко кеткен, анын үй кызматчылары болсо бүт уктап жатат. Сизге бирдеме ооз тийгизип, конок кылсам болот эле — өздөрү колго түшүрүп алган каракчыларды аялдар ар дайым конок кылчу, эч болбогондо мындай окуялар романдарда учурайтко. Бирок оокаттары кайда экенин билбейм. Мүмкүн, ичкилик ичип жүрбөңүз?

Ал ыргылжың болгонсуп, эчтеке деп жооп берген жок; бирок өзү ага абдан жагып калганын аял кыйынчылыгы жок билип-сезип турду.

— Чочулап турасыз го? — деп сурады аял. — Мен сизди ууландырбайм, чын айтам. Сизди ишендириш үчүн өзүм да бирге ичишейин.

— Ушундай да ачык-айрым, тайманбаган кыз болосузбу! — деп үнүн катуу чыгарды ал тапанчасынын оозун биринчи жолу жер каратып. — Мен мындан ары шаардык аялдар коркок деген сөздөргө эч качан ишенбейм. Мына, сиздин сырткы кебетеңиз начар, кичинекей эле аялсыз, ал эми баатырдыгыңыз өлчөмдө жок! Баарыдан да ишенгичтигиңизчи! Жарак-жабдыктуу каракчы менен моминтип дити батып жай-баракат сүйлөшүп турууга аялдардан, же болбосо жадаса эркектерден канчасы табылат болду экен?

Аял бул сөзгө көңүлү көтөрүлгөнсүп жылмайып койду, бирок ал сүйлөй баштаганда иреңи сумсая түштү.

— Анткени — сиз мага жагып калдыңыз. Сиз сыртыңыздан дурус киши көрүнөсүз, сизди каракчы деп айтуу өтө кыйын. Бул кесибиңизди таштаңыз. Эгерде кыйынчылык болуп баратса, кызмат издеңиз. Болду эми, алдагы оңбогон тапанчаңызды мындай таштап коюңузчу, андан көрө иш жөнүндө сүйлөшөлү. Баарыдан мурун иш табышыңыз зарыл.

— Бул шаардан кызмат табылбай койду, — деди ал кайгыргансып. — Кызмат издеп жүрүп бутумдун таманы тешиле турган болду. Чынын айтканда, ошого чейин... жумушсуз калганга чейин анчалык деле жаман адам эмес элем.

Анын ачуулана айткан сөзүнө аял шайыр күлдү, бул күлкү ага жагып калгансыды, ал эми аял болсо, муну сезе коюп, мына ушул ыңгайлуу учурду пайдаланууга аракеттенди. Эшиктен мындайраак боло берип, түз эле шкафты карай жөнөдү.

— Мен быяктан бирдеме издеп тапканча, сиз мага бардыгын төкпөй-чачпай айтып бериңиз. Эмне ичесиз? Вискиби?

— Ооба, мэм, — деди ал аялдын артынан ээрчип баратып, бирок тапанчасын колуна дагы эле бек кармап, ачык жана эч ким кайтарбаган эшикти улам-улам кооптуу тиктеп баратты.

Аял стаканга виски куйду.

— Сиз менен бирге ичемин деп убадам бергем, — деди аял чоюла сүйлөп, бирок вискини менин табытым тартпайт. Мен... мен херести³⁰ жакшы көрөм.

Аял андан уруксат сурагандай, толтура херес куюлган бөтөлкөнү өйдө көтөрүп койду.

— Албетте, виски — эркектердин ичимдиги. Чынымды айтсам, аялдар виски ичкенин көп анча жактырбайм. Вино болсо бир башка иш.

Аял аны моймолжуп, жароокер тиктеп туруп стаканын кагыштырды.

— Сиздин ийгилигиңиз үчүн! Жакшы кызмат таап алууңузду каалайм...

Бирок аял тигинин иреңинен жийиркенгендиктин жана таң калгандыктын белгисин байкап, сөзүн токтотту. Эркек эрдин гана тийгизип, стаканды кайра жерге койду.

— Эмне болуп кетти? — деди аял таң калып. — Сизге виски жакпай калдыбы? Мүмкүн, мен жаңылышып калдымбы?

— Башкача виски экен! Ыш жыттанат...

— Менин келесоолугум ай! Мен сизге шотлан вискисин берген турбаймынбы, а сиз, албетте, биздин вискини ичүүгө көнгөндүрсүз. Апкелиңиз алмаштырып берейин.

Аял дээрлик энелик камкордугу менен стаканды которуп жана керектүү бөтөлкөнү таап келди.

— Кандай, бул виски сизге жактыбы?

— Ооба, мэм, бул ыш жыттанган жок. Накта биринчи сорт виски экен. Мен бир жумадан бери оозума бир тамчы да виски ала элекмин. Бул майланышкан виски экен. Эч кандай кошундусу жок, накта экени көрүнүп турат.

— Сиз көп ичесизби?

Бул бир жагынан суроо, экинчи жагынан дагы ичүүгө шыктандыруу иретинде айтылды.

— Жок, мэм, андай дешке деле болбойт. Мурда жакшы эле көп иччүмүн, бирок кезек-кезеги менен гана... Кээде мына азыркыдай бир рюмка жакшы виски зыяндык кылбайт. Болуптур эмесе, мэм, жакшылыгыңызга чоң ыракмат, мен кетейин.

Бирок миссис Сетлиф колуна түшкөн ууруну оңой менен коё бергиси келген жок. Бул окуянын анчейин кургак кыялына берилип кетти дешке деле болбойт эле — анткени, аял ага көп анча кызыгуучу эмес. Ошого карабастан, бул окуяда кандайдыр сейрек учурай турган адам таң каларлык нерсе бар эле, аялды мына ошонусу кызыктырды. Анын үстүнө андан кооптоно турган эчтеке жок экенин аял толук түшүндү. Бул адам өзүнүн чап жаактуулугуна, көзүнүн сүрдүүлүгүнө

³⁰ Херес — ичимдиктин бир түрү.

карабастан укмуштуудай элпек эле. Аялдын кандайдыр терең сезимине тааныштары муну укканда... алардын таң калуулары жана суктануулары жөнүндөгү ой кылт этти. Мындай окуяны колдон чыгаруу өкүнүчтүү болмок...

— Ошентип, карактоо — сиздин оюңузча, өзүңүзгө тийиштүүнү алуу деген сөз экенин айтып берген жоксуз, — деди аял. — Биерге, столго жакын отуруңуз да, ошол жөнүндө айтып бериңиз.

Аял өзүнө отургуч жылдырып алып отурду, тигини болсо теке маңдайына отургузду. Кыясы, кооптонуу эркектин көңүлүнөн кетпеди окшойт: улам тегерекке кыраакы көз чаптырып, суктанган кебетеде аялды карайт, бирок аял сүйлөп жатканда гана анын иреңине бир аз назарын салып карап турат, анын добушуна караганда, башка дабыштарга көбүрөөк кулагын салат. Тапанчаны бир мүнөт да эсинен чыгарбайт. Тапанча экөөнүн ортосунда, столдун бурчунда, туткасы анын оң колуна оңтойлуу жатат.

Ал таптакыр чоочун, өзүнө бейтааныш үйдө болчу. Чытырман токой менен ээн талааны тайманбай кыдырып жүргөндө төрт тарапка тең сергек көз чаптырып, кулак түргөн бул Батыштын уулу, столдун астында өзү менен аңгемелешип отурган аялдын бутунун жанында электр кнопкасы бар экенин билген эмес. Мындай ойлоп чыгарылган нерсе жөнүндө ал эч качан уккан да эмес, анын кыраакылыгы жана сактыгы биерде күчсүз эле.

— Билгиңиз келсе, мисс, — деп баштады ал, аялдын такыган суроосуна жооп берип, — качандыр бир убакта карыя Сетлиф бир иште мени аябай алдап, боорум менен жылдырып таштаган. Бул барып турган алдамчылык эле, бирок ал үчүн иш оңунан чыкты. Кимдердин чөнтөгүндө жүздөгөн миллион акчасы болсо, аларга баары закондуу, алардын колунан баары келет. Мен сиздин атаңыздын үстүнөн даттанып же андан өч алайын деп жатканым жок. Ал мен жөнүндө эч качан уккан эмес жана албетте, мени жардыланып ушул абалга жеткиргенин өзү да билбейт. Ал атак-даңкы чыккан, колунда миллиондогон акчасы бар чоң неме болсо, мага окшогон майда-барат бирөө жөнүндө кайдан уксун! Ал бирди-бирге урунуштурган шылуун адам. Анын кол астында жүздөгөн түрлүү адистер бар, алар анын камын ойлошуп ал үчүн иштеп беришет. Угушума караганда, алардын кай бирлери айлык акыны Кошмо Штаттардын президентинен да көп алышат экен. Мен болсом, сиздин атаңыз жакырланткандардын ичинен миңдин гана биримин.

— Карабайсыңбы, мэм, менин бир аттын күчүнө барабар гидравликалык установкалуу кичинекей ишканам бар эле. Бирок, Сетлиф жана анын шериктери Айдахону бүткүл өз колдоруна алып, эритүүчү трестти кайрадан түзүп, бардык жерди өздөрүнө менчиктеп алып, Туин Пайнста күчтүү чоң гидравликалык установканы орноткондон кийин, албетте, мен өз ишимде, жадаганда, жумшаган каражаттарымды актабастан, күйүп кеттим. Мени сүрүп чыгарышты. Жыйнаганымдын баары жылас болду. Мына ошентип, бүгүн түнү жан сактаарга сокур тыйыным жок, анын үстүнө жолдошумдун абдан кысталып жатканын билип, мында кирип, сиздин атаңыздын дүнүйөсүнөн азыраак алып кетүүнү ойлогом. Мага акча абдан керек болуп жатат, демек, эгерде мен андан өзүмө тийиштүүнү алсам, анчалык деле чоң күнөө болбос.

— Сиздин айтканыңыз чын болгон күндө да, — деп миссис Сетлиф анын сөзүнө макул болбогонсуду, карактагандын аты карактаган. Бул айткандарыңыз менен сотто эч убакта актана албайсыз.

— Аны билем, — деп бат эле макул боло койду. — Адилет иштин баары эле дайыма закондуу боло бербейт. Мына ошондуктан, биерде мен тынч отуруп сиз менен сүйлөшө албай жатпайымбы. Бул, сиздин чөйрөңүз менин көөнүмө жакпайт дегендикке жатпайт. Жок, сиз мага абдан жагасыз, бирок полициянын тырмагына илинип калуум эч мүмкүн эмес. Алар мени эмне кылаарын мен эң сонун билем!

Кечээги эле өткөн жумада бир жигитти бар болгону көчөдө бараткан бирөөнүн чөнтөгүнөн эки доллар, сексен беш цент кымтып алгандыгы үчүн беш жылга соттоп жиберди. Мен муну газетадан окудум. Жумуш жок болуп кыйынчылык башка түшкөн кездерде адамдын аргасы түгөнүп, тобокел болуп кетет тура. Колунда бирдемелери барлар да ырайымсыз болушуп, колуна ким тийбесин терисин тескери сыйрып өч алышат. Эгерде мени азыр кармап алышса, анда мага сөзсүз он жылдан кем кеспейт. Ошондуктан, биерден эртерээк кетким келет.

— Жок, токтой турсаңыз, — деп аял кылыктанып аны дагы кармап турууга аракеттенип, ошол замат жанатан бери улам басып коюп отурган кнопкадан бутун тартып алды, — сиз, жадаса мага атыңызды да айтпадыңыз.

Эркек бир азга ыргылжың болуп ойлонгондон кийин:

— Мени Дэйв деп атай бериңиз... — деди.

— Мына ошентип... Дэйв, — деди аял күлүмсүрөп жагымдуу оңтойсузданып — Сиз үчүн бирдеме ойлонуш керек. Сиз али жашсыз жана биринчи ирет жаман жолго түшүп отурасыз. Эгерде сиз мындан ары да, сиздин оюңуз боюнча, өзүңүзгө тийиштүүлөрдүн баарын ала берсеңиз, кийин сизге тийиштүү эместерди да ылгабастан ала баштайсыз. Сиз билесизби, аягы кандай болуп бүтөрүн. Андан көрө, сизге адал эмгек издеп табууну ойлонушуп көрөлү.

— Мага акча керек, болгондо да азыр керек! — деп кесе жооп берди ал. — Мага эмес, жанагы сизге айткан жолдошум үчүн керек. Ал азыр кыйын абалда, аны кырсыктан тезирээк куткарыш керек, болбосо иши жаман болот.

— Сизге орун издеп таап бере алам, — деди аял бат эле. — Жолдошунуз жөнүндө болсо... Билесизби? Мен сизге карыз акча берейин, сиз аны ага салып жибириңиз. Кийин мага айлык акыңыздан кайтарып бересиз.

— Үч жүз доллар болсо жетээр эле — деди жигит жай гана. — Ооба, үч жүз менен ал кутулуп кете алат. Ошол акча үчүн анан дагы оокаттык жана тамекилик тыйын-тыпыр үчүн бир жыл башым менен жер казып иштөөгө даяр элем.

— А, сиз тамеки чегесизби? Мен ал жөнүндө ойлогон эмес экем.

Аял колун дал тапанчанын үстүнөн арта салып сунуп, анын манжаларына туруп калган сары ышты көрсөттү. Ошол эле мезгилде тапанчага чейинки аралыкты көзү менен болжолдоп ченеп чыкты. Тапанчаны шып илип ала койгусу келди. Бул иш колунан келээрине өзү так ишенсе да, ага бара алган жок. Акыры өзүн-өзү токтотуп, колун кайра тартып алды.

— Сиздин тамеки тарткыңыз келип турабы?

— Ушунчалык тарткым келип турат...

— Тарта бериңиз, каршылыгым жок. Ал турмак тамеки тарткандарды, албетте, сигарет болсо, мен абдан жакшы көрөм.

Жигит сол колун салып, капитал чөнтөгүнөн бир айрым ушаланган папирос кагазын алып чыгып, тапанчанын катарындагы оң колунун жанына койду. Кайра чөнтөгүнө колун салып, бир чымчым киргилт, кесек тамекини кагазга салды. Андан кийин эки колун тең тапанчанын үстүнө коюп, тамеки ороду.

— Менден чын эле коркуп жаткансып, алдагы түрү суук тапанчадан таптакыр ажырабай калыпсыз, — деди аял кайраттанып.

— Сизден коркконум жок, мэм, бирок ошондо да азыраак көңүл жай эмес...

— Мен сизден коркпой эле отурбайымбы?

— Сиз эмнеден коркмок элеңиз.

— Өмүрүмдү тобокелге салганымчы? — деди аял.

— Ооба, чын, — деп эркек тез мойнуна алды. — Канткен менен корккон жоксуз! Мүмкүн, мен өтө эле сактырмын.

— Мен сизге эч жамандык кылбаймын, — деп аял аны сумсайыңкы жана мостое тиктеди, ошол мезгилде туфлийинин таманы менен электр коңгуроосунун кнопкасын дагы басты. — Менин байкашымда, сиз кимдин ким экенин көп анча

ылгай албайт окшойсуз! Өзгөчө аялдарды! Мен сиздин кылмыштуу ишиңизди таштатууга аракеттенип жана сизге адал эмгектенүүгө кызмат таап берейин деп жатсам, а сиз болсо...

Жигиттин бети чымырай түштү.

— Кечирип коюңузду сурайм, мэм, — деди ал, — менин шекшингеним уят окшойт.

Оң колун тапанчадан тартып алып, тамеки тартты, андан кийин колун тизесине койду.

— Ишенгениңизге ыракмат, — деди аял үнүн акырын чыгарып, анан көзүн тапанчадан башка жакка буруп, коңгуроонун кнопкасын дагы катуураак басты.

— Жанагы үч жүз долларды, — деп сөзүн баштады жигит, — мен бүгүн эле телеграф менен Батышка жөнөтүп жиберет элем. Ал акча үчүн толук бир жыл иштесем да макулмун, оокаттык бир деме алып турсам эле болду.

— Сиз андан алда канча көп иштеп табасыз. Мен сизге айына жетимиш беш доллардан кем эмес айлык акы берүүгө убада берейин. Ат багуу колуңуздан келеби? Жигиттин иреңи күлмүндөп көзүнөн от жанды.

— Болду эмесе, мага же менин атама кызматка орношуңуз, — баары бир кызматчыларды дайыма мен жалдайм. Мага дагы бир ат айдагыч керек...

— Ат айдагычтын киймин кийиппи? — деп чочуп кеткендей сөздү тез бөлдү; анын дабышынан Батыштын эркин уулунун текеберчилиги угулуп, иреңинен шылдыңдуу жылмаюу сезилип турду.

Аял илбериңки жылмайып койду.

— Демек бул иш сизге жакпады го. Башкасын ойлоп табайын... Айгырларды үйрөтүүнү билесизби?

Ал башын ийкеди.

— Биздин асыл тукум айгырларды өстүрүүчү завод бар, ошондон сизге окшогон кишиге кызмат табылат. Макулсузбу?

— Макулсузбу дейсизби, мэм? — Анын үнүндө ыраазылык менен кубанычтын белгиси турду. — Айтыңызчы ал каерде. Мен ишти эртең эле баштоого даярмын. Сизге күн мурунтан убадамды берип коёюн: Хьюги Люкту азаптан куткарганыңызга эч качан өкүнбөйсүз.

— Сиз өз атыңызды Дэйв деп атагандай болбодуңуз беле? — деди аял азыраак жемелегенсип.

— Ооба, мен калп айтып койдум, кечирип коюңуз. Менин чыныгы атым Хьюги Люк. Эгерде сиз асыл тукум заводуңуздун каерде экенин түшүндүрүп жана жол кире берсеңиз, мен эртең эртең менен дароо жолго чыгам.

Мына ушуларды сүйлөшүп жатып аял коңгуроонун кнопкасын тынымсыз басып жатты. Ал коңгуроону ар түрлүү белги: үч кыска жана бир узак, эки кыска жана бир узак, акыры беш коңгуроону катары менен берди. Андан кийин бир нече жолу кыска коңгуроо берип туруп уч мүнөт тынымсыз шыңгыратты. Ансайын уйкудан баш көтөрбөгөн, акылсыз иш башкаруучуну өз ичинде купуя жемелесе, бирде коңгуроонун оңдугуна шекшинет.

— Сиздин макул болгондугуңузга мен тим эле ушунчалык кубанычтуумун, — деди аял, — тим эле ушунчалык кубанычтуумун! Муну эч кандай убарасы жок эле уюштурууга болот. Эмесе уруксаат этиңиз, мен жогору жактагы капчыкты барып алып келейин.

Жигиттин көзүндө пайда боло калган шектенүүнү байкай коюп ошол замат мындайча кошумчалады:

— Мен деле сизге үч жүз долларды ишенип жатпаймынбы?

— Мен сизге ишенем, мэм, — деп урматтагандай жооп берди жигит. Анчейин гана өзүмдү өзүм токтото албай жатам.

— Демек, жогору жактагы акчага барып келсем болобу? Жигит жооп бергиче, аял алыстан чыккан бир күңүрт табышты укту. Ашкананын эшиги кычырап ачылганын аял жакшы билди, бирок табыш угулар-угулмаксан болуп араң чыкты, — көбүнчө табыш эмес эле, абанын жеңил элп эткениндей болчу: эгерде ушунчалык назарын салып турбаса, аял укпай да калат эле. Бирок ал табышты Хьюги Люк да укту.

— Бул эмне? — деп сурады ал чочулап.

Аял жооп берүүнүн ордуна колун сунуп, тапанчаны шып илип алды. Анын мындай кыларын Люк түк күткөн эмес, аял мына ушундай учурдан пайдаланууну көздөгөн болчу. Жигит шап колун сунуп, тапанчанын ордун басып калды.

— Отур! — деп үнүн катуураак чыгарып буйрук кыла сүйлөдү аял, жигит адегенде ал үндү тааныган да жок. — Кыймылдаба! Колуңду столдун үстүнө кой.

Жигит тапанчаны кандай кармаганы аялдын эсинде калган, мына ошол ага пайдалуу иш болду. Оор тапанчаны колун созуп кармап туруунун ордуна, аял чыканагын столго таяп, жигиттин башын мээлебестен дал көкүрөгүн мээледди. Аялдын колунан тапанчаны ыргыта урууга эч ылаажы жоктугун көрүп, ал анын буйругуна баш ийип, тынч отурду, жаза атууга да ишенич кыйын. Анын байкашында, тапанча да, кол да калтылдабайт, ошентип учу жумшак ок чыгып кеткенден кийин көзөнөктүн көлөмү көзүнө элестей түштү. Анын көзү аялда эмес эле пистон ургуч букада болду, анткени — аял машааны манжасы менен азыраак басып койгон сайын, өйдө көтөрүлө калып жатты.

— Алдагынын сайы араң кармап турганын сизге эскертип коюшум керек. Машааны анчалык катуу баспаңыз болбосо бир жериме грек жаңгагындай гана көзөнөк калтырасыз. Аял машааны бир аз бошоңдотту.

— Мындай болсо жакшы, — деди ал. — Машааны таптакыр төмөн түшүрсөңүз да жакшы болгон турат. Көрдүңүзбү, кандай элпек экенин. Керек болсо, тез жана акырын басып койсоңуз машаа көтөрүлүп барып кайта ордуна келсе болгону, үйүңүздүн күзгүдөй полу кан-жинге аралаша түшөт.

Хьюги Люктун арт жагындагы эшик ачылып, кимдир бирөөнүн бөлмөгө кирип келгенин укту. Бирок ал былк этип да койгон жок, аялды тиктеп туруп, анын өзгөрүлгөн, таптакыр башка — ырайымсыз, суук, таш боор, бирок, мурункусундай укмуштуу сулуу иреңин көрдү. Анын көзү да суз тартып, чаары чыгып, каардуу от жанып турду.

— Томас, — деп буюрду аял — телефон менен полиция чакырыңыз. Эмне үчүн мынчалык кечигип келдиң?

— Коңгуроону угар менен эле келдим, айым.

Аялдан ууру көзүн бир мүнөткө да айырбай тиктеп турду, аял да аны тикие карап турган, бирок коңгуроо жөнүндө сөз болгондо жигиттин көзүнөн таң калгандыкты байкай койду.

— Кечириниз, айым, — деди үй кызматчысы — тапанчаны мен алып, үй кызматчыларын ойготуп келгеним жакшы болотко дейм?

— Жок, полицияга телефон чалыңыз. Бул кишини мен өзүм кармап турам. Барыңыз, тез-тез кыймылдаңыз!

— Үй кызматчысы түндө кие турган кепичин тарпылдатып чыгып кетти, жигит менен аял бири-биринен көз айырбай орундарында былк этпей отурушту. Аял бардык тааныштарынын алдыда турган кубанычтуу мактоолору жөнүндө эстегенде терең ыракатка чөмүлдү, курал-жарактуу каракчыны жалгыз өзү кармаган жаш, сулуу миссис Сетлиф жөнүндөгү макаланы аристократтык газеталардын хроникасынан азыр эле көрө баштады. Бул, көпчүлүктү дүүлүктүрө турган анык укмуштуу окуя боло тургандыгына толук ишенген!

— Сотто жанагы өзүңүз айткан өкүмдү чыгарганда, — деп мисирее сүйлөдү, — бирөөнүн дүнүйөсүнө кол салып жана аялды курал менен коркутуп, акмактык

кылуу кандай экенин ойлоно жүрөрсүз. Бул сабакты өмүрүңүз өткөнчө эстеп жүрүүгө убакытыңыз жетишет. Ал эми чынын айтыңызчы: сиздин жардамыңызга муктаж болгон эч кандай жолдошуңуз жок эмеспи? Мага айткандарыңыздын баары калпко?

Хьюги унчуккан жок, аялды тигиле карашынан эчтеке түшүнүп болбойт. Ушул мүнөттө аялды кандайдыр бир туман андан далдаалап калгансыды, — анын көзүнө аял эмес, эркектери менен аялдары Чыгыштын чириген шаарынын кулк-мүнөзү жагынан бузулган адамдарынан алда-канча жогору турган Батыштын күнөстүү мейкини элестеди.

— Эмне унчукпай калдыңыз. Эмне үчүн дагы бирдемелерди ойлоп таба койбойсуз? Эмне коё бер деп менден суранбайсыз?

— Суранат элем! — деп жооп берди Хьюги кеберсиген эрдин жаланып. Суранат элем, эгерде...

— Эгерде эмне болсо? — деп аял өкүм сурады.

— Дагы эле жанагы сиз айткан сөз жөнүндө ойлонуп жатам. Эгерде сиз дурус аял болсоңуз, анда коё бер деп суранат элем.

Аялдын ачуусу келип, өңү кумсара түштү.

— Абайлап сүйлөңүз! — деп эскертти аял.

— Мени өлтүрүшкө сиздин кудуретиңиз жетпейт да! — деп ал кемсинте жылмайды. — Эгерде сизге окшогондор кенен-чонон даң салып жүрө бере турган болсо, анда биздин дүйнө барып турган бузук жай экен да, бирок менин оюмча мени атууга сизге мүмкүнчүлүк бергидей анын делебеси али төмөн түшө элек болуу керек. Сиз осол аялсыз, бирок балакеттин баары сиздин начардыгыңызда. Адамды өлтүрүү анчалык деле кыйын эмес, бирок антүүгө сиздин колуңуз барбайт. Күчүңүз жетпейт.

— Тилиңизди тарта сүйлөңүз! — деп кайталады аял. — Эскертип коёюн, аягы жаман болуп жүрбөсүн. Сизге кандай өкүм чыгарылат — оорбу же жеңилби, баары менин колумда.

— Сизге окшоп, жүзү каралык кылгандарды жазалабаган бул эмне болгон кудай! — деди Хьюги үнүн катуу чыгарып. Мынчалык эмне үчүн бечара адамзатты ырайымсыз кордойт, түшүнбөйм... Эгерде мен кудай болсом...

Үй кызматчысы үйгө кирип келип, анын сөзүн бөлүп жиберди.

— Эмнегедир телефон бузулуп калыптыр, айым — деди ал, — зымы үзүлгөнбү же дагы башка жериндеби, айтор, станция жооп бербейт.

— Анда үй кызматчыларынын бирөөнү ойготуңуз, — деп буйрук кылды аял. — Аны полицияга жиберип, кайта мында тез келиңиз.

Бөлмөдө дагы экөө ээн калды.

— Бир суроого жооп бере алар бекенсиз, мэм? — деди Люк. — Сиздин үй кызматчыңыз кандайдыр бир коңгуроо жөнүндө айтты. Мен баятан бери сизди байкап отурдум, бирок коңгуроого жакын барып, кол тийгизгениңизди көргөнүм жок.

— Ал столдун астында, акылы жок адам экенсиз! Мен кнопканы бутум менен баскамын.

— Ыракмат сизге, мэм. Мен мурда сизге окшогон адамдар барбы, жокпу деп жүрчү элем, эми бар экендигине толук ишендим. Мен сизге ишенип, ичимдеги сырымдын баарын айтып берсем, сиз жанатан бери жанымда отуруп мени жүзү каралык менен алдаптырсыз.

Аял анын сөзүн таңазарга албагандай күлдү.

— Сүйлөй бериңиз. Эмне десеңиз ошо деңиз. Бул чынында кызык окуя.

— Сиз мага көзүңүздү сүзүп, анткорлонуп боорукер, сүйкүмдүү болуп көрүнүп, шым эмес, көйнөк кийгендигиңизден пайдаланып, мени сызга отургуздуңуз. Жанатан бери коңгуроонун кнопкасын улам бутуңуз менен басып жатыпсыз да!

Мейли, анда көңүл жубата турган бирдеме бардыр. Мен сиздин ордуңузда болгончо, бечара Хьюги Люк бойдон калып, он жыл түрмөдө отурганым жакшы. Сиз сыяктуу аялдардын орду, мэм, тозоктун өзүндө!

Жымжырт боло түштү, ошол мезгилдин ичинде Люк аялдан көзүн албай тиктеп турду. Кыясы, ал анын жибин тартып көрүп, кандайдыр бир чечимге келгенсиди.

— Сөзүңүздү улантыңыз, — деп демитти аял, — дагы калган-катканы болсо айтыңыз.

— Ооба, мэм, айтам. Сөзсүз айтам. Сиз билесизби, мен эмне кылган жатам? Мен азыр ордуман туруп, эшикти карай жөнөйм. Азыр сизден тапанчаны тартып алаар элем, бирок сиз акмактык кылып, машааны басып жибересиз. Мейли, аны сизге таштадым! Ай, жакшы тапанча эле. Болуптур эмесе, мен түз эшикти көздөй кеттим. Баары бир сиз ата албайсыз. Адамды өлтүрүш үчүн да кайрат керек, ал болсо сизде жок. Кана эмесе атууга даярданыңыз, аталаар бекенсиз, азыр көрөбүз. Мен сизге эч кандай зыян келтирбестен, мына бу эшиктен чыгып кетем. Мен кеттим.

Ал аялдан көзүн албаган бойдон отургучту артка жылдырып, ордунан турду. Буканы ургуч белчесине чейин көтөрүлдү.

Экөөнүн тең көзү тапанчага өтүп кетти.

— Катуурак басыңыз, — деди Хьюги кеңеш берип, — буканы ургуч али белчесине чейин да жете элек. Кана, адамды өлтүрүп көрүңүзчү! Адамды өлтүрүңүз, муштум баткандай кылып эңшере атыңыз, мээси полго чачырай түшсүн. Демек адамды өлтүрөт деген ушул болот.

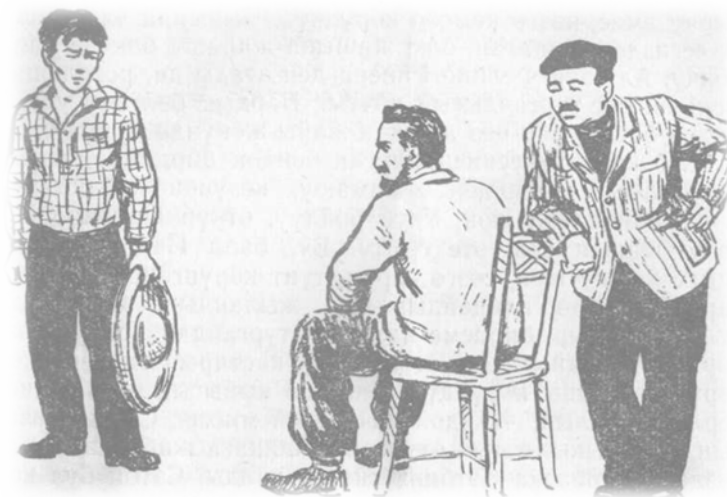
Буканы ургуч улам-улам өйдө, бирок жай көтөрүлө берди. Жигит бурулган бойдон, далысын салып эшикти карай жөнөдү. Аял тапанчаны жогорураак кармап Люктун далысын мээледи. Буканы ургуч эки жолу өйдө көтөрүлүп барып, экөөндө тең кайта ылдый түштү.

Эшикке жеткенде, чыгып кетүүдөн мурун Люк дагы бир жолу кайрылып артын карады. Ал, бул аялга болгон ачуусун бүт топтоп, ызырынып-жек көрө жылмайып үнүн бас чыгарып, жаман сөздөр менен келиштирип туруп сөгүп чыгып кетти...

1910-ж.

МЕКСИКАЛЫК

I

Анын өткөндөгү өмүрүн эч ким билчү эмес, ал жөнүндө Хунтанын¹ адамдарынын кабары таптакыр жок болчу. Ал алардын «кичинекей табышмагы», «улуу патриоту» болчу жана Мексикадагы болочок революциянын жолунда алардан кем эмес өз алдынча аянбай иштеп келген жана эмгек сиңирген. Мунусу бат эле көзгө көрүнө койгон жок, анткени — Хунтадагылар аны жек көрүшчү. Алардын чогулган үйүнө адеп кирип келгенде бардыгы тең аны Диастын² жалданма тыңчыларынын бирөөбү деп шектеништи. Кошмо Штаттардын граждандык жана согуштук түрмөлөрүндө канча жолдоштор капаста жатат дейсиң! Алардын кээ бирлеринин колу-бутуна кишен салып, ошол бойдон чек арадан өткөзүп, дубалга катарынан тизип туруп атып жиберешкен. Адеп караган адамга бала көп анчалык таасир калтырчу эмес, көзгө комсоо көрүнчү... Чынында эле жашы он сегизден ашпаган, бою жашына жараша бакене бала болчу. Ал өзүн Фелипе Ривера деп атады да, революция үчүн иштей тургандыгын айтты. Бардык болгону ушул. Андан башка бир ооз да, жөн-жайы жөнүндө түшүнүк да айткан жок. Тикесинен турган бойдон бирдеме күткөнсүдү. Анын иреңинен жылмаюу, көзүнөн кубанычтуу белги байкалган жок. Узун бойлуу, өткүр Паулино Вэра өз ичинен селт эте түштү. Бул бала Паулиного, эч кимге коошу жок, сөзгө сараң, түнт көрүнгөнсүдү, Анын кара көзүндө кандайдыр бир жыландын заарындай уулуу, кытмыр бирдеме катылып тургандай болчу. Көздөрүнөн ырайымсыз от жанып, кастарын тиккен, жек көрүү ташкыны көрүндү. Бала көз кыйыгын революционерлерден алып, чүкөдөй кичинекей миссис Сэтби назарын сала тыкылдатып отурган машинага жиберди. Анын көздөрү бирпаска Сэтбини тиктеп калды. Сэтби бул көз карашты сезер замат, иштеп отурган жумушун токтотууга мажбур кылган кандайдыр бир нерсени сезгенсиди. Машинага басып жаткан катты андан ары ырааты менен улантуу үчүн аны башынан кайра окуп чыгууга туура келди.

Паулино Вэра Ареллана менен Рамоска суроолу карады. Тигил экөө да өз кезегинде аны суроолуу карап алышып, анан бири-бирин тиктешти, Алардын кебетесинде кандайдыр бир жазгануу жана күдүктөнүү бар эле. Мына бу арыкчырай бала аларга табышмак болчу, болгондо да накта коркунучтун табышмагы сыяктуу көрүндү. Диасты жана анын залымдигин аябай жек көрүү

¹ Хунта—(испан тилинде)—комитет, коомдук-саясий уюм.

² Диас Порфирио (1830—1919)—Мексиканын реакциячыл өкмөт башчысы. Эл массасынын кыймылынын натыйжасында бийликтен 1911-жылы кулатылган.

менен өздөрүнүн ак ниеттүү патриоттук сезимдерин көрсөткөн мынабу революционерлер үчүн бала баш катырган табышмак болду. Биерде бөтөнчө бир жашыруун бирдеме бар болчу, эмне экенин алар биле алышпады. Бирок, отургандардын баарынан чечкиндүүрөөк жана өткүр Вэра тынчтыкты бузуп:

— Эң жакшы, — деди ал баланы кыртышы сүйүнкүрөбөй, — революция үчүн иштегим келет дедиң го. Чеч күрмөңдү. Аны тиги жерге илип кой. Жүр, мен сага чака менен чүпүрөктүн кайсы жерде экенин көрсөтүп коёюн. Карабайсыңбы, полдун чаңы асманга сапырылып жатат. Сен мына ушундан баштайсың — мына биерди жана

башка бөлмөлөрдү да жакшылап жууп чыгасың. Түкүргүчтү тазалаш керек. Анан терезелерди сүртөсүң.

— Бул да революция үчүнбү? — деп сурады бала.

— Ооба, революция үчүн, — деп жооп берди Паулино. Ривера отургандардын баарын кыдырата көңүлсүз күдүктөнө карап чыгып, күрмөсүн чече баштады.

— Жакшы болот, — деди бала. Башка сөз-кеп болгон жок. Ал күн сайын жумушка келип, үйдүн ичин шыпырып тазалап, сүртүп жүрдү. Мештердин күлүн чыгарып, көмүр менен от тамызгыны алып, конторго тигилерден эң эрте келүүчүсү өз столуна отургуча, ал от жагып коюучу болду.

— Мен мында түнөп чыксам болор бекен? — деп сурады ал бир күнү.

— И — и, мына Диастын тырмактары эми көрүндү. Хунтанын имаратында түнөө — анын бардык купуяларынын сырын ачып, адамдарынын аттарын, Мексикада турган жолдоштордун адрестерин билүүгө жол издөө дегендикке жатат. Өтүнүч кабыл алынган жок, Ривера экинчи жолу кайталап сураган да жок. Анын каерде түнөп жүргөнүн алар билишпеди, ошондой эле качан жана каяктан тамактанарын да билишпей турган. Бир күнү Ареллано ага бир аз доллар алууга сунуш кылды. Ривера албайм дегендей ишаарат кылып, башын чайкады. Долларды алдыруу үчүн Вэра сөзгө аралашып, ортого түшкөндө ал:

— Мен революция үчүн иштеп жүрөм, — деген.

Азыркы кездеги революцияны жогору көтөрүү үчүн көп акча керек эле, бирок Хунта бул жагынан алганда дайыма кыйын абалда болчу. Хунтанын мүчөлөрү ач, жылаңач жүрүшсө да, иш үчүн, ийгилик үчүн күч-кубатын аяшкан жок; барып турган узак күн аларга анчалык узак эместей сезилчү, ошондой болсо да революциянын жашар-жашабасы кээде бир нече доллардын колунда турган маселе сыяктанды. Биринчи жолу туракка эки ай бою төлөнбөй калып, үйдүн ээси чыгарып жиберем деп шаштырган кезде башка киши эмес, дал эле ушул жупуну кийимчен үй жуугуч Фелипе Ривера алтымыш алтын долларды чөнтөгүнөн сууруп чыгып, Мэй Сэтбинин столуна таштап койгон. Бул кийин да нечен ирет кайталанып жүрдү. Машинага басылган үч жүз кат жардам жөнүндө чакырыктар, жумушчу уюмдарына үндөөлөр, газеталардагы жагдайды бурмалап көрсөткөн макалаларга каршы чыгуулар, Кошмо Штаттарда революционерлерди куугунтуктоого жана жазыксыз соттоого каршы нааразылыктар жабыштырыла турган марканын жоктугунан жөнөтүлбөй жаткан. Вэранын атасынан эстеликке калган алтын чөнтөк саат көздөн кайым болду. Ошондой эле Мэй Сэтбинин колундагы жупуну алтын шакеги да жок болуп кетти. Абал абдан оордоду. Ромас менен Ареллано өздөрүнүн узун муруттарын чыйратып шалдайышып отуруп калышты. Каттар сөзсүз жөнөтүлүш керек эле, почта болсо марканы карызга бербейт. Мына ушундай оор күндөрдүн биринде Ривера калпагын кийип, сыртка чыгып кетти. Кайта келип, Мэй Сэтбинин столуна эки центтик¹ миң марканы алып келип таштап койду.

¹ Цент—кээ бир өлкөлөрдөгү колдонулуучу майда тыйындын бирдиги. Жүз цент бир долларга барабар.

— Ушунун өзү Диастан каргыш тийген алтынынан болуп жүрбөсүн? — деди Вэра жолдошторуна. Алар бирин-бири тиктеп, жооп бере алышпай тим болушту. Ал эми революция үчүн үй жууган Фелипе Ривера, керек болгон сайын, Хунтанын муктаждыгына алтын менен күмүштү жумшоону уланта берди.

Ошондо да алардын ага ичтери жылып, жакшы көрүшкөн жок. Алар бул балага эч түшүнүшпөдү. Аларга караганда, анын жүрүш-турушу, жоосуну таптакыр башкача эле. Бала ачылып, аларга сырын айткан да жок. Сырын тартмакчы болуп, жакындагандардын баарына сыртын салып жолотподо, ачык суроого тигилер батынбады.

— Мүмкүн, жалгыз жүргөн бөтөнчө жандыр... биле албайм, биле албайм! — деп Ареллано эки колун эки жакка жаят.

— Мында адамдык касиеттен тышкары бир балээ бар, — деди Рамос.

— Анын сезимдеринин баары өлүп, жоголгон окшойт, — деди Мэй Сэтби. — Андагы жайдарылык, күлкү күйүп кеткен сыяктуу. Өзүнчө бир жаткан тирүү өлүк, ошого карабастан, андан кандайдыр бир укмуштуу турмуштук күч сезилип турат.

— Ривера тозоктун отун басып өткөн неме, — деди Паулино. — Тозокту көрбөгөн киши мындай болбойт, ал болсо али бала.

Ошондо да алардын ага ичтери жылыган жок. Ал эч убакта эч ким менен маектешип сүйлөшчү эмес, эч кимден бирдеменин жөн-жайын сурабайт да, өзүнүн ой-пикирин айтчу да эмес. Революция жөнүндөгү талаш-тартыш бака-шакага айланып кызымайынча, түнт жайнаган көздөрү гана болбосо, жансыз нерсеге окшоп, каккан казыктай какайып карап тура берет. Анын өткүр көздөрү сүйлөп жаткандарды теше тиктегенде жүлүнүнө жете түшчү, бул тигилерди оңтойсуздандырып чочута турган.

— Ал тыңчы эмес, — деди Вэра Мэй Сэтбиге кайрылып. — Менин ушул сөзүм эсиңерде болсун — ал патриот! Биздин бардыгыбыздан ашкан мыкты патриот! Муну менин жүрөгүм сезип жүрөт. Бирок мен анын жөн-жайын толук биле албадым.

— Анын мүнөзү мүнөз сыяктуу да эмес, — деди Мэй Сэтби.

— Ооба, — деп Вэри жооп берди да, күрсүнүп койду. — Ал мени бүгүн ушундай тиктеди дейсиң! Кишиге жакшылык кылчу көз эмес, жолборстун көзүнө окшоп, адамды жутуп жиберчүдөй тиктейт. Мен билдим: кокус мен бир иште чыккынчылык кылсам, мени өлтүрүп коёруна шек жок. Анда жүрөк жок. Анын ырайымсыздыгы болоттой, суздугу менен катаалдыгы аяздай. Ал кышкы түндө тоонун чокусунда үшүгөн жалгыз адамга жарыгын тийгизген ай сыяктуу. Мен Диастан, анын баш кесерлеринен коркпойм, бирок бул баладан корком. Чын айтам, корком. Ал — ажалдын огу.

Ошенткен менен эң алгач Риверага жооптуу тапшырмаларды берүүгө жолдошторун көндүргөн башка эмес, мына ушул Вэра болду. Лос-Анжелос менен төмөнкү Калифорниянын ортосундагы байланыш үзүлүп калган болчу. Үч жолдош өз көрлөрүн өзүлөрү казып, алардын кырында атылып кетишти. Лос-Анжелостогу дагы бир экөө Кошмо Штаттардын түрмөсүнө түшүштү. Бириккен армиянын командири Хуан Альварадо жаткан акмак болуп чыкты. Ал булардын бардык пландарын башаламан кылып, таш-талканын чыгарды. Ошентип, булардын Төмөнкү Калифорниядагы капкачантан берки эски, ошондой эле жаңыдан чыккан революционерлер менен байланышы үзүлүп калган.

Жаш Ривера тийиштүү көрсөтмөлөрдү алар менен, түштүктү карай жүрүп кетти. Ал барып келер менен байланыш кайта калыбына келди, Хуан Альварадо болсо түбөлүккө мерт тапты: көкүрөгүнө, толтосуна чейин бычак баткан калыбында төшөгүнөн аны таап алышты. Бул Риверанын милдетинен тышкары окуя эле, бирок анын ар бир кыймылы жөнүндө Хунтада толук маалыматтар бар болучу. Алар андан эчтеме жөнүндө сурашкан да жок. Өзү болсо эчтеке айтпады.

Жолдоштор тек гана бир-бирин көз кыйыгы менен тиктешип, бардыгына түшүнүштү.

— Мен айтпадым беле силерге, — деди Вэра. — Диас өзгөдөн мурун дал ушул баладан сактанууга тийиш. Ал ырайымсыз, беттеген жагын кесип түшөт.

Риверанын мүнөзүнүн кырстыгы жөнүндөгү Мэй Сэтбинин шектенгени жана андан кийин элдин баарына маалым болгондугу иш жүзүндө накта далилдене башталды. Ривера эми көп убактарда оозу-мурду айрылып, кулактары көнөктөй шишип, бети-башы көк ала болуп келчи болду. Өзү уктап, тамак ичип, акча таап, эч кимге көрүнбөй дайынсыз жүргөн жагында — сырткы дүйнөдө чыр-чатакка аралашканы айдан ачык билинип турду. Ривера Хунтанын жума сайын чыгара турган революциялык кичинекей баракчаларын терүүгө аралашып жүрүп, эптеп үйрөнүп алган. Бирок, кээде ариптерди тере албай калган күндөрү да болуп жүрдү: бирде баш бармактары кокустап, ийкемге келбей калат; бирде бүткөн бою көк ала болуп, жанчылып калат; бирде бир жак колу шалактап, өйдө көтөрүлбөй, иреңинен жанга баткан сабыркоо байкалып турат.

— Жаткан каңгыбаш, — деди Ареллано.

— Бузук жерлерден башы чыкпайт окшойт, — деди Рамос.

— Бирок, ал акчаны кайдан алып жүрөт? — деп сурады Вэра. — Бүгүн анын кагаз үчүн жүз кырк доллар төлөгөнүн билдим.

— Бул анын жоголуп кетип жүргөндөрүнүн натыйжасы, — деди Мэй Сэтби. — Анысы жөнүндө ал эч качан ооз ачпайт.

— Муну аңдыш керек, — деп Рамос сунуш киргизди.

— Мен аны аңдый турган тыңчылардан болгум келбес эле, — деди Вэра. — Анда табытымда гана болбосо, силер мени экинчи тирүү көрө албайт элеңер деп ойлойм. Ал кандайдыр бир кызык ишке баш-оту менен берилип алган окшойт. Ошол иш менен өзүнүн ортосуна кыпчылууга, ал, жадаса, кудайга да уруксат бергидей эмес.

— Мен ага караганда бала болуп калдым, — деп Рамос чынын айтты.

— Мен андан кандайдыр, бир жапайы күчтү сезгенсийм. Бул жапайы карышкыр, тап берүүгө даяр турган калдыркандуу жылан, заардуу сколопендра!¹ — деди Ареллано.

— Ал — революциянын нак өзү, анын духу, жалыны, — деди Вэра, — кулак укпаган укмуштуу ырайымсыз кек алуунун ишке ашышы. Ал — түн тынчтыгында бой сергиткен кыямат кайымдын периштеси.

— Ривера жөнүндө ойлосо ыйлагым келет, — деди Мэй Сэтби. — Анын жакын көргөн достору да жок. Ал элдин баарын жек көрөт. Анын бизге азыраак байыр алып жүргөнүнүн себеби — биз анын тилегинин ишке ашышына данакер болгондугубузда гана. Ал жалгыз, жападан жалгыз... — Аялдын үнү буулугуп, көздөрү тунарыктай түштү.

Риверанын турмушу чынында да сырдуу эле. Бир жума жоголуп кеткен кездери болот. Бир жолу ал толук бир ай көзгө көрүнгөн жок. Ал дайыма кайрылып келгенин эч ким менен бир ооз да үн катпастан алтын тыйындарды Мэй Сэтбинин столуна таштап коё турган. Андан кийин ал кайрадан өзүнүн убакытын күндөп, жумалап Хунтага жумшачу. Анан бир топ мезгилден кийин Хунтанын имаратына бир ирет таң эртең менен ирең-бараңда же кечинде кечирээк кирип чыгып, анан керели-кечке жоголчу. Бир күнү Ареллано анын түн ортосунда арип терип отурган жеринен үстүнөн чыкты: манжалары балтайып шишип, айрылган эриндери алигече канталап турган.

II

Чечкиндүү кирише турган мезгил жакындап калды. Канткен менен революциянын тагдыры Хунтанын колунда эле, ал эми Хунта болсо эң кыйын

¹ Сколопендра — көп буттуунун түркүмүнө жатуучу заардуу жаныбар.

абалда калган. Мурункуга караганда да акча өтө зарыл керек болду, бирок аны табуу кыйындагандан кыйындады.

Патриоттор өзүлөрүнүн акыркы тыйын-тыпырына чейин берип бүтүшүп, башка берер эчтекелери калган эмес. Сезондуу иштеген жумушчулар — мексикалык качкын дыйкандар Хунта үчүн өзүлөрүнүн жарыбаган эмгек акыларынын жартысын курман кылышты. Бирок, ал акчалар чендеген да жок. Көп жылдан берки оор эмгек, подполдук жашыруун иштер өз натыйжасын берүүгө даяр турган эле. Убакыт жетти. Революциянын бышып жеткен убагы болчу. Дагы бир секирик, акыркы жолу баатырдык аракет айкалышса эле жеңиш жарк дей түшкөн турат. Хунта өзүнүн Мексикасын жакшы билчү. Революция бир жолу эле дүрт дей түшсө, андан ары өз камын өзү жемек. Диастын араң кармалып турган саясий бийлиги түп-тамырынан бери урап түшмөк. Чет ара да көтөрүлүшкө даяр турат. Бир янки өзүнүн «Дүйнөнүн индустриалдык жумушчулары» деген уюмундагы жүздөй жолдошу менен Төмөнкү Калифорния үчүн күрөштү баштоого буйрукту гана күтүп турат. Бирок, ал куралга муктаж. Куралга бардыгы — социалисттер, анархисттер, профсоюздардын нааразы болгон мүчөлөрү, айдалып кеткен мексикалыктар, кулдуктан качкан дыйкандар, куугунтук жеп, полициянын түрмөсүнөн араң бошонуп, бир гана максатты — мүмкүн болушунча аябай салгылашууну көздөгөн Кер д' — Ален менен Колорадонун тоо жумушчулары, акырында, кадимки авантюристтер, бакытты оңой эле жерден издегендер, кесептер, иши кылып, ушу кездеги аябагандай чаташкан амалдын бардык саркындылары, бардык таштандылары да муктаж эле. Хунта булардын баары менен байланышта болчу. Мылтык жана патрон, патрон жана мылтык! — бул басылбаган ач кыйкырык Атлантика океанынын жээктеринен тынымсыз угулуп жатты.

Мына ушу кек алууга кекиртегин созгон ар кошкондон бир кошкондорду чек арадан өткөрүп жиберсе эле болду — революция дүрт дей түшмөк. Таможнялар, Мексиканын түндүктөгү порттору колго алынмак. Диас каршылык көрсөтө алмак эмес. Ал өзүнүн негизги күчтөрүн аларга каршы жиберүүгө даай албайт эле, себеби, Түштүктү кармап туруу керек болчу. Бирок, жалын Түштүккө да өтмөк. Эл жалпы-аламан көтөрүлмөк. Шаарлардын коргону кулап, штаттын артынан штат алардын колуна өтүп, акыры аягында, революциянын жеңиштүү армиясы Диастын эң акыркы тирегин — Мексико шаарын туш-тушунан жыш курчап алмак.

Бирок, акчаны кантип табуу керек? Алардын ичинде куралдарды колдоно билүүчү ары чыдамсыз, ары көжөлгөн чыдамкай адамдар да бар. Алар курал сата турган, каалаган жерге аны жеткизип бере турган соодагерлерди да билишет. Бирок революцияга узак даярдык көрүү Хунтаны алсыратып салган. Эң акыркы доллар жумшалып бүтүп, эң акыркы булак түгөнүп, эң акыркы ач-жылаңач патриоттун колунда бары бүт алынды, улуу иштин тагдыры болсо асман менен жердин ортосунда калтылдап турду. Мылтыктар менен патрондор! Жарды батальондор да куралданууга тийиш. Бирок кандай жол менен? Рамос конфискацияланган короо-жайын ойлон, көзүн кылгыртат. Ареллано жаш кезинде дүйнөнүн кадырын билбегендигине өкүнүп, өзүн-өзү жемелейт. Мэй Сэтби Хунтанын адамдары баштатан үнөмдүү болушса, абал мындайча болбойт эле деп ойго чөмүлдү.

— Мексиканын боштондукка чыгышы бир нече эле миң долларга байланыштуу болуп турганын карачы! — деп Паулино Вэра үн катты.

Баарынын тең ирендеринен үмүт үзгөндүк байкалып турду. Акча береби деп үмүт кылып, ишенип жүргөн акыркы адамы Хосе Амарильо өзүнүн мекени Чиуауада туткунга алынып, ат сарайынын жанында атылып кетти. Бул кабар аларга азыр эле жетти.

Тизелеп отуруп, жер таманды кырып, тазалап жаткан Ривера башын өйдө көтөрдү. Жеңи түрүлгөн самындуу кир колуна кармаган щёткасы кыймылдабаган бойдон катып калды.

— Беш миң акча менен иш бүтөбү? — деп сурады ал.

Бардыгы тең аң-таң калышты. Вэра оор дем алып, башын ийкеди. Сүйлөөгө чамасы келген жок, бирок ошол замат анын оюнда үмүттүн шооласы жарк дей түштү.

— Андай болсо мылтыктарды камдата бергиле, — деди Ривера. Андан кийин ушул убакытка чейин эч ким анын оозунан уга элек узак сөзгө кирди: Убакыт кымбат. Үч жумадан кийин мен силерге беш миң сом алып келип берем. Бул жакшы мезгил болот. Күн жылыйт, согушуу да оңой болот. Менин колуман келген жардамым ушул.

Вэра өз оюндагы жарк дей түшкөн үмүттөн күдөр үзүп жибергенсиди. Анткени, булардын баары чындыкка окшобогондой көрүндү. Ал ушул революциялык оюн менен аралашкандан бери көксөгөн тилектердин далайы көккө учкан болчу. Ал революция үчүн жер таман жууп жүргөн апан-сапан балага туруп ишенсе, бир туруп ишенгиси келген жок.

— Сен жинди болуп турасыңбы? — деди ал.

— Үч жумадан кийин — деп жооп берди Ривера. — Мылтыктарды камдата бергиле.

Ал өйдө туруп, көйнөгүнүн түрүлгөн жеңин түшүрүп, күрмөсүн кийди.

— Мылтыктарды камдата бергиле, — деп кайталады ал. — Мен кеттим.

III

Бир топ тополоңдон, чакчелекейден, телефон аркылуу учу-кыйры жок сүйлөшүүдөн жана кер-мур айтышуудан кийин Келлинин конторунда түнкү кеңешме өтүп жатты. Келлинин жумушу башынан ашып кеткен, анын үстүнө иши оңунан чыкпай, кыйшаңдап турган болчу. Ал Билли Карти менен беттештирүү үчүн мындан үч жума мурун Денни Уордду Нью-Йорктон алдырган, бирок Картинин колу сынып, эки күндөн бери спорттук кабарчылардын көзүнө көрүнбөй, бекинип төшөктө жатат. Аны алмаштыра турган эч ким жок. Келли, Батыштын жеңил салмактуу боксёрлорунун баарына телеграмма жаадырды, бирок алардын башка келишимдер боюнча беттешүүлөрү болгондуктан келүүгө колдору тийбеди. Мына эми анча ишенимдүү болбосо да, анын өчкөн үмүтү кайта тутангансыды.

— Кыязы, сен, тартынчаактардан эмес окшойсуң, — деди Келли Риверага караар-карамаксан болуп.

Ривера жек көрүп, жутуп жиберүүчүдөй акырая тиктеди, бирок иреңинде камырабагандыгы билинип турат. Ал:

— Мен Уордду узунунан салам, — деген сөздү гана айтты.

— Сулатарыңды кайдан билесиң? Анын кандай мушташканын деги көрдүң беле?

Ривера унчуккан жок.

— Ал сени, эки көзүн жумуп туруп, бир колу менен сулата муштайт!

Ривера ийнин куушуруп койду.

— Эмне, сенин тилиң байланып калганбы? — деп кобурады контордун директору.

— Мен аны узунунан салам.

— Деги сен мындан мурун бирөө менен беттешип көрдүң беле? — деп сурады Майкл Келли.

Майкл директордун бир тууганы. «Йеллоустоундо» анын өзүнүн тотализатору¹ бар жана боксёрлордун беттешүүлөрүнөн көп акча тапчу.

¹ Тотализатор — ат чабыштагы жана башка оюндардагы акчалай мелдеш.

Ривера жооп берүүнүн ордуна аны акырая карады.

Спортсмен түспөлдөш жаш катчысы бырс күлүп жиберди.

— Болуптур, сен Робертсти билчү белең? — деди Келли жымжырттыкты биринчи бузуп. — Мен ага киши жибердим. Ал азыр келет. Сырткы кебетең көзгө комсоо, анчалык дамең жок, ошондо да отуруп аны күткүн. Мен көпчүлүктү алдагым келбейт. Тамаша эмес — алдыңкы катардын билеттери он беш доллардан сатылып жатат.

Робертс кызымтал болуп келди. Ал узун бойлуу, арыкчырай, жүрүш-турушу кашаң, жай сүйлөгөн адам болчу.

Келли аны-муну деп отурбастан, түз эле иш жөнүндө сүйлөдү.

— Угуп туруңуз, Робертс, сиз мына бу кичинекей мексикалыкты таап, боксёр кылып чыгардым деп мактанган элеңиз. Картинин колу сынганы сизге маалым чыгар. Ошентип мына бу мексикалык арсыз күчүк Картинин ордуна чыгам деп көкүрөгүн койгулап жатат. Сиз буга эмне дейсиз?

— Бардыгы жайында, Келли, — деп ал жай жооп кайтарды. — Ал мушташууга жарайт.

— Сиз, мүмкүн, ал Уордду уруп жыгат дээрсиз? — деди Келли какшыктап.

Робертс бир аз ойлонуп калды.

— Жок, мен антип айта албайм. Уорд — чебер боксёр, ринганын¹ падышасы. Бирок Ривераны буйдамга келтирбей селейтүүгө анын чамасы келбейт... Мен Ривераны жакшы билем. Бул апкаарыбаган адам, эки колу менен тең бирдей жакшы муштайт. Ал сизди каяк жагынан болбосун узунуңуздан сулатат.

— Анын баары арзыбаган иш. Андан көрө, ал элди канааттандыра алабы, жокпу? Мына ушул жагы керек. Сиз өмүр бою боксёрлорду тарбыялап өстүрүп жана машыктырып келдиңиз. Мен сиздин ой-пикириңизге толук баш ием. Бирок, эл буга жумшаган өз акчасына ыракаттанып кеткиси келет. Ошол ыракатты бул бала элге көрсөтө алабы?

— Сөзсүз, ал турмак, бир топко чейин Уорддун эсин аябай оодарат. Сиз бул баланы билбейсиз, а мен билем. Ал — менин ачкан жаңылыгым. Апкаарыбаган адам! Анык лөктүн өзү! Бул тубаса талант менен таанышкандан кийин Уорд аябай таң калат, аны менен бирге силер да таң каласыңар. Ал Уордду узунунан салат деп мен талашпайм, бирок ал силерге бир керемет көрсөтөт! Бул жаңы чыгып келаткан жылдыз!

— Эң жакшы, — деп Келли өзүнүн катчысына бурулду да: — Уордго телефон чалыңыз. Ылайыктуу бирдеме табылып калса, чакыртамын деп аны эскерткен элем. Ал азыр ушуерде, «Иеллоустоундо». Эл арасында кекирейип, өзүнө атак-даңк чогултуп жүрөт. Анан Робертске кайрылып: — Ичкилик менен кандайсыз? — деп сурады.

Робертс вискадан жутуп алып, сөзгө кирди:

— Бул баланы кандайча такшалтканымды мен сизге али айтып бере элекмин. Мындан эки жыл мурун ал машыгуу залдарында пайда болду. Мен Прэйнди Дилэни менен беттештирүүгө даярдап жүргөм. Прэйин — абдан ачуулуу адам. Ырайымдуулукту андан күтүүгө болбойт. Ал Дилэнини жакшы эле төпөчтөдү, андан кийин өз ыктыяры менен беттеше турган адамды издеп, эч таба албай койдум. Айла кетти. Ошентип турганда, күтпөгөн жерден ушул ар кимдин тепсендисинде жүргөн мексикалык ач-жылаңач бала көзүмө чалдыгып калды. Мен аны шап кармап алып, мээлейди кийгизип, дароо ишке чектим. Ийленген кайыштай чыдамкай, бирок күчү азыраак. Анын үстүнө бокстун эрежеси жөнүндө тырнактай да түшүнүгү жок. Прэйин аны аябай жанчты. Бирок, кирпичинен тартса жыгылгыс болуп, араң эле жаны калса да, такыр эстен таңганга чейин эки раунд²

¹ Ринг — бокс аянтчасы.

² Раунд — бокстагы кезек-кезеги менен ыкчам кармашуунун мөөнөтү.

чыдады. Ачка — мына ошондо да ушинтти. Өз энеси тааныбагандай болуп бети-башынан тамтык калган жок, мен ага жарым доллар берип, аябай тойгузуп, коё бердим. Анын тамакты кандай жегенин көрсөң — шумдук! Көрсө, эки күндөн бери оозуна наар албаптыр. Эми мындан ары ал быякка баш баккыс болду го деп ойлодум. Андай болуп чыккан жок. Эртеси эле күнү ал бети-башын көк ала кылып кайта келди, бирок дале баягы жарым доллар менен бир жолу жакшы оокатка тоюуга бел байлаган түрү бар. Бара-бара ал абдан күч алды. Тубаса боксёр жана шумдуктай чыдамкай! Анда жүрөк жок. Анын жүрөгү жүрөк эмес эле бир тоголок муз. Мен билгенден бери бул бала он ооз сөздү катары менен сүйлөй элек.

— Мен аны билем, — деди катчы. — Ал сиздин кызыкчылыгыңыз үчүн көп иштеди.

— Биздин атактуу боксёрлорубуздун баары аны менен беттешип, өздөрүн сынап көрүштү, — деди Робертс анын сөзүн ырастап. — Ошентип, ал тигилерден көп нерселерди үйрөндү. Менин байкашымда, ал алардын далайын оодара салгандай. Бирок, анын жүрөгү боксту жактырбайт. Менимче, ал биздин кесипти түк сүйбөйт окшойт. Менин байкашымда ошондой.

— Кийинки айларда ал ар түрлүү майда клубдарда чыгып жүрдү, — деди Келли.

— Ооба. Бирок антүүгө эмне себеп болгонун билбейм. Же, балким, ышкысы түшө калдыбы? Ушул убакыттын ичинде ал далайды уруп жыкты. Болду, болбоду ага акча керек; кийим-кечеги оңолбогону менен акчаны жакшы эле көп тапты. Айтор кызык неме! Кайда жүрүп, кайда турганын, эмне иштеп, эмне кылганын жан билбейт. Жадаса, ишке айланышып жүргөндө да, жумушту бүтөөр замат көздөн кайым болот. Кээде жумалап житип кетет. Эч кимдин акыл-насаатын укпайт. Буга кожоюн болгон адам бат эле байыйт; бирок муну менен сүйлөшүү, келишүү кыйын. Көрөөрсүз, келишим түзгөнүңүздөн кийин бул бала акчанын баарын акидей асылып жүрүп колмо-кол алууга тырышат.

Дал ушул кезде Дэнни Уорд кирип келди. Бул өзүнчө бир барып турган салтанаттуу келиш болчу. Жанына кожоюну менен машыктыруучусун ээрчитип, ак көңүлдүүлүк менен шаттуулуктун бардыгын жеңүүчү куюндай шуулдап кирип келди. Учурашуу, чукуп тапкандай тамаша, курч сөздөр оңго да, солго да ыксыз ыргып, бардыгы күлүмсүрөп тосуп алчу. Чын көңүлдөн чыкпаса да, анын кылык-жоругу мына ушундай эле. Уорд мыкты актёр болчу, ошондуктан өз оюнда шаттуулукту ийгиликке жетүүдөгү эң кымбат жолдордун бири деп эсептей турган. Чындыгында бул алды-артына сак, оор басырыктуу боксёр жана айла менен баюуну көздөгөн көпөс болчу. Калгандарынын баары анткорлонуу эле. Аны билгендер же аны менен иштеш болгондор бул азаматты акча маселесинде барып турган шылуун деше турган. Бардык өзүнө тийиштүү маселелер талкууланган жерлерге өзү катышчу, ошондуктан эл, ээрчип жүргөн анын кожоюнун анчейин бир каракчы деп аташчу.

Риверанын түзүлүшү кандайдыр өзгөчө эле. Анын кан тамырларында жалгыз испан каны гана эмес, аны менен бирге индеец каны да бар болчу. Ал үн катпастан бурчка жабышып былк этпей отурат. Тек гана анын кара көздөрү отургандарды кыдырекейинен улам бирөөнүн иреңине кадалып, бардыгын көрүп-билип, сезип жаткан сыяктуу.

— Мынабу турбайбы! — деди Дэнни, өзүнүн болочок беттеше турган адамын сынаганындай баштан-аяк карап чыгып. — Саламатчылыкпы, эски тааныш!

Көзүнүн чаары чыгып, ачууланып, Дэннинин саламына Ривера жооп кайтарган да жок. Бардык грингону¹ анын кыртышы сүйүүчү эмес, ал эми муну болсо бүткүл дити менен жек көрүп калды.

¹ Гринго — Кошмо Штаттарда турган америкалыктарды мексикалыктар ушундай аташат.

— Мына ошондой де! — деп Дэнни куудулданып, өзүнүн кожоюнуна кайрылды. — Калп айтпасам, ушу мен дүлөй-дудук менен беттешип жүрбөйүн? — Күлкү басаңдагандан кийин, дагы куудулданып: — Эгерде силердин колуңарга араңдан-зорго илингени ушул болсо, Лос-Анжелос аябай жакырланган окшойт. Муну кайсы балдар бакчасынан алып келдиңер?

— Бул мыкты жигит, Дэнни, ишенип кой мага! — деп Робертс жайгаштыра сүйлөдү. — Муну жеңүү — сен ойлогондой анча оңойго түшө койбойт.

— Анын үстүнө билеттин жартысы сатылып да кетти, — деп муңканды Келли. — Ушуга болсо да макул болууга туура келет, Дэнни. Мындан караандуураакты түк издеп таба албай койдук.

Дэнни Риверага дагы бир жолу тоотпогондой көз чаптырып чыгып, күрсүнүп койду.

— Муну менен анчейин гана алектенүүгө туура келет, болбосо дароо жаны чыгып кетпесе болду.

Робертс бырс күлүп жиберди.

— Акырын, акырын, — деп токтотту Дэннин кожоюну. — Сырын билбеген душмандан ар качан запкы жеп калуу мүмкүн.

— Болуптур, болуптур, ал эсте болот, — деп жылмайды Дэнни. — Урматтуу калктын моокусун кандырыш үчүн адегенде мен аны менен маектеше алышууга даярмын. Он беш раундду кандай дейсиз, Келли?.. Андан кийин аны нокаут¹ согом да!

— Болуптур, — деп жооп берди Келли. — Бирок, көпчүлүк чыны менен ишенгидей болсун.

— Анда ишке киришелик... — деп, андан кийин Дэнни ичинен эсеп жүргүзүп, бир азга токтоло калды. — Демек Карти менен болучу беттешүүдөгүдөй эле жалпы жыйымдын алтымыш беш проценти. Бирок башкача бөлүштүрөбүз. Мага сексен проценти жетет. — Анан кожоюнуна кайрылып: — Жетеби? — деп сурады.

Тигил башын ийкеди.

— Сен түшүндүңбү? — деп Келли Риверага кайрылды. Ривера башын чайкады.

— Анда угуп тур, — деди Келли. — Жалпы акча — түшкөн жыйымдын алтымыш беш проценти болот. — Сен жаңыдан боксёр болуп жүрөсүң, сени азыр эч ким билбейт. Дэнни экөөңөр төмөнкүчө бөлүшөсүңөр: сексен проценти ага, жыйымдасы сага. Бул адилеттүүлүк болот. Туура эмеспи, Робертс?

— Абдан адилеттүүлүк, Ривера, — деп ырастады Робертс. — Сенин али атагың чыга элек да.

— Жалпы жыйымдын алтымыш беш проценти канча акча болот? — деди Ривера билгиси келип.

— Мүмкүн, беш миң, мүмкүн сегиз миң да болушу ыктымал, — деди Дэнни түшүндүрүүгө ашыгып. — Иши кылып ушунун айланасында. Сенин үлүшүңө бир миңден бир миң алты жүз долларга чейин тиет. Мен сыяктуу атактуу боксёрдон таяк жегениң үчүн ушунча алсаң, бул жаман эмес. Буга эмне дейсиң? Ушуерден Ривера аларды таң калтырды.

— Кай жеңгенибиз бүт баарын алабыз, — деп ал кесе айтты.

Жымжырттык өкүм сүрдү.

— Мына кызык! — деп акыры үнүн чыгарды Уорддун кожоюну.

Дэнни башын чайкады да:

— Мен башыман далайды өткөргөм, — деди ал, — Мен судьядан же айланадагылардын эч кимисинен күдүктөнбөйм. Мен байге жыюучулар жөнүндө жана кээде кездешүүчү куулук-шумдуктар жөнүндө эчтеке айтпаймын. Бир гана

¹ Нокаут — өзөртө катуу муштап, тургузбай салуу.

айтаарым: мен буга көнө албайм. Жеңээрин жеңем. Ким билет — мүмкүн колумду сындырып аламбы? Же кимдир-бирөө ичирип, мас кылып коёбу? — деп башын менменсип силкип койду да: — Жеңсем да, жеңилсем да баары бир — сексен процентин мен алам! Сиз эмне дейсиз, мексикалык? — деп сурады.

Ривера башын чайкап койду.

Дэннинин күйбөгөн жери күл болуп, башкача сүйлөдү:

— Болуптур эмесе, мексикалык ит! Ачуума тийдиңби — дал эми мен сенин башыңды балжа-балжа кыламын.

Робертс акырын ордуна туруп, экөөнүн ортосуна тура калды.

— Кай жеңгенибиз бүт баарын алабыз, — деп Ривера мостоюп туруп кайталады.

— Эмне сен, мынча эле айтканыңан кайтпайсың? — деп сурады Дэнни.

— Мен сизди узунуңуздан салам. Дэнни пальтосун чече баштады. Бул анчейин сыр көрсөтүү экенин анын кожоюну жакшы билчү. Эмнегедир пальтосу да чечилип кеткен жок, бир аздан кийин дээрлик өзүнөн өзү соолуктту. Бардыгы тең анын чачпагын көтөрүп, аны жакташат. Ривера жападан-жалгыз калды.

— Сөз ук, акмак — деп Келли түшүндүрө баштады, — Кимсиң сен? Эч ким эмессиң! Бар болгону — кийинки убактарда бирин-эки жергиликтүү боксёрлорду жеңгениңби, аны биз жакшы билебиз. Дэнни болсо атактуу, мыкты боксёр. Эмки жолку беттешинде ал чемпиондук наамды талашат. Сени эл билбейт. Лос-Анжелостон башка жерде сенин кабарыңды уккан эч ким жок.

— Ушул беттешүүдөн кийин эл сонун угат, — деп Ривера ийнин куушуруп, жооп берди.

— Ушу сен өз оюңда мени жеңем деп турасың го? — деп Дэнни чыдай албай айкырды.

Ривера башын ийкеди.

— Өзүң эле ойлоп көрчү, — деп Келли үгүт-насаат айта баштады. — Сенин атагыңдын чыгышына ушунун өзү канча себеп экенин баамдап көрчү.

— Мага акча керек, — деди Ривера.

— Сен миң жыл мушташсаң да мени жеңе албайсың, — деп Дэнни көтөрүлө сүйлөдү.

— Анда эмне үчүн макул болбойсуң? — деди Ривера. — Эгерде акча өзү эле келип колуңузга түшүп жатса, аны алуудан эмне качасыз?

— Жакшы болот, мен макулмун, — деп Дэнни шарт айтты. — Шашпагын досум, сени рингада өлөрчө кылып ийлеймин! Тапкан экенсиң ойной турган кишини! Шартты жазыңыз, Келли. Жеңген киши акчаны бүт алат. Муну газетага жарыялагыла. Биерде иш — өз ара араздыкта экенин да маалимдегиле. Бу баланын акесин таанытам!

Келлинин катчысы жаңы эле жаза баштаганда, Дэнни аны күтпөгөн жерден тык токтотту.

— Токто! — деди да, Риверага бурулду. — Таразага качан түшөбүз?

— Чыгардын алдында, — деп жооп берди тигил.

— Эч качан андай болбойт, бетсиз бала! Эгерде жеңген киши акчаны бүт ала турган болсо, таразага эртең менен саат ондо түшөбүз.

— Анда жеңген киши бүт алабы? — деп Ривера бышыктап сурады.

Дэнни ооба дегендей башын ийкеди. Маселе чечилди. Эми рингага ал чымырканып, бардык күчү менен чыга турган болду.

— Таразага саат ондо, ушуерде түшөбүз, — деп жаздырды Ривера.

Катчынын калеми кайтадан жорголоду.

— Бул, артыкбаш беш кадак деген сөз, — деди Робертс нааразылыгын билдирип. — Сен алдатып койдун, көп жеңилдик бердиң. Уттурдуң. Дэнни эми өгүздөй күчтүү болуп келет. Келесоо! Ал эми сени сөзсүз узунуңан салат. Жеңүүгө сенин кичинекей да илинчегин калган жок.

Жооп берүүнүн ордуна Ривера аны акырая жаман көзү менен тиктеп, тим болду. Башкаларга караганда дурус киши деп жүрчү эле, эми бул грингону да жек көрүп калды.

IV

Ривера рингага чыкканда аны эч ким элес алган жок. Саламдашуу иретинде бирин-экилер кол чабымыш болушту. Көпчүлүк эл ага ишенбеди. Ал улуу Дэннинин чеңгелине түшкөн козу сыяктуу эле. Анын үстүнө, эл нааразы болуп иренжип отурган. Эл Дэнни Уорд менен Билли Дартинин моокумду кандыра турган кызык салгылашуусун күткөн болчу, ал эми мынабу кебетеси кеткен кичинекей жаңы үйрөнчүк менен канааттанууга туура келип олтурат. Дэннини жактап, бирөөгө каршы эки, жадаса, үч киши доо сайыша кеткенинен эле көпчүлүктүн нааразылыгы айкын билинди. Ал эми элдин жүрөгү акча сайган кишисин жактаары белгилүү.

Мексикалык жигит өз бурчунда көпкө күтүп отура? берди. Минуталар жай өтүп жатты. Дэнни көпкө күттүрдү. Бул анын мурдатан берки амалы болчу, бирок аны жаш үйрөнчүктөргө ар дайым жазбай колдоно турган. Жаш үйрөнчүк мына ушинтип, өзүнүн жеке коркунучу жана тамекинин түтүнүнө ышталып, көпчүлүк менен жападан жалгыз бетме-бет отуруп, өзүнөн өзү жүдөп бүтчү. Бирок, далай жолу сыналган амал бул жолу өз атагын актай алган жок. Робертстин айтканы чын чыкты: Ривера кебелип да койбоду. Жаратылыш жагынан ушу отургандардын баарынан ары өтө назик, ары ачуулуу жана таасир берүүчү болсо да аларды ал биерде сезбестен отура берди. Анын жеңилиши тууралу айлана-чөйрөнүн жоромол чечими анын капарына кирип-чыккан жок. Анын секунданттары¹ бул кандуу оюндун балит таштандылары, саркындылары, абийири жок кыянатчыл, колунан иш келбеген зээнсиз гринголор эле. Өз жагынын сөзсүз жеңиле тургандыгына алар да шек санашкан жок.

— Эми көзүңдү кара, эсиңде болсун, — деди Спайдер Хагэрти аны эскертип. Спайдер башкы секундант болчу. — Мүмкүн болушунча көпкө чыда — Келлинин буйругу ушундай. Болбосо, бул да жалган оюн дешип бүт Лос-Анжелоско чуу көтөрүшөт.

Булардын бардыгы көңүл көтөрүүгө жардам бере албады. Бирок, Ривера эчтеке сезген жок. Ал боксту жек көрчү. Бул, жек көрүмчү гринголордун жек көрүмчү ойну болчу. Бул оюнду ал машыгуунун огу катары ачкалыктын айынан гана баштаган. Өзүнүн бокс үчүн жаралгандыгын ал элеске алгысы келчү эмес. Бул кесипти жек көрчү. Хунтага келгенге чейин Ривера акча үчүн беттешкен эмес, бирок мунун оңой олжо экенине кийин гана түшүндү. Ал, адамзаттын өзү жек көргөн кесибинин чоң ийгилигине жетишкен биринчи уулу эмес эле.

Иши кылып Ривера кыялга берилип убара болуп отурган жок. Бул беттеште, жеңип чыгарына ал толук ишенди. Башка ылаажы жок болчу. Ага ушунчалык дем берип жаткан зор күч залдагы жык-жыйма отургандардын эч кимисинин үч уктаса түшүнө кирип чыкпайт эле. Дэнни Уорд акча үчүн, ошол акчага сатып алына турган оңой турмуш үчүн мушташат. Эмне үчүн мушташканы жаткандыгы Риверанын да көз алдынан саналып өттү. Ушул бурчта өзүнүн амалкөй душманын күтүп отурган мезгилде, анын телмирген көз алдында укмуштуу жана коркунучтуу көрүнүштөр сүлүк сыяктуу жылжып өтүп жатты.

Ал Рио-Бланко гидростанциясынын аппак дубалдарын көрдү. Ачыккан жана кыйналган алты миң жумушчунун, он цент үчүн бир сменаны толук иштеген жети-сегиз жашар балдарды көрдү. Боёкчу-жумушчулардын тирүү арбактай купкуу өңүн да көрдү. Ал, ушу цех жөнүндө «өзүн өзү өлтүрүүнүн камерасы» деген атасынын сөзүн эстеди, анткени — мындагы бир жылдык мээнет ажал менен

¹ Секундант — беттешүүлөр мезгилинде боксёрду тейлөөчү калыс адам.

барабар эле. Ал өзүлөрүнүн кичинекей патиосун¹ жана энесин көз алдына келтирди. Энеси дайыма жупуну чарбачылыгы менен алпурушуп, колу бошобосо да, эт жүрөгүн элжиретип, уулун бир мезгил эркелетүүгө жана сүйүүгө эптеп убакыт тапчу. Москоол, кең далылуу, узун мурут атасын көз алдына элестетти. Атасы бардык адамга сүйкүмдүү мамиле кылчу, анын жүрөгүндөгү жоомарт сүйүүсүнүн ташкыны энеге жана короонун бир бурчунда ойноп жүргөн кичинекей балага да төгүлө турган. Ошол кездерде ал Фелипе Ривера эмес, Фернандес эле: ал атасы менен энесинин кошмо фамилиясында жазылуучу. Анын өз аты Хуан болчу. Кийинчерээк ал экөөнү тең өзгөрттү. Фернандес деген фамилияны полициянын префектилери² менен жандармалары аябай жек көрчү.

Барып турган ак көңүл кайран Хоакин Фернандес! Ал Риверанын көзүнө көп элестечү. Ал убакта бала эчтемеге түшүнчү эмес, бирок эми жигит болгон кезинде артына кылчайгандан кийин көп нерсеге түшүндү. Анын көз алдына атасы кичинекей басмакананын тамга терүүчү кассасынын жанында тургандай же болбосо үстү кагазга жык толгон столдо отуруп алып кыйшык-куйшук жолдорду үзгүлтүксүз ашыгып жазып отургандай болуп көрүнөт. Жумушчулар топ-топ болуп алааматтай караңгы түндү жамынып, анын атасына келишип, учу-кыйры жок, узакка аңгемелешкенде ал кичинекей мучачо³ төшөгүндө уктабай тыңшап жаткан кызык кечтерди кайтадан башынан өткөргөндөй болду.

Кайдадыр алыс жактан анын кулагына Хагэртинин үнү угулду:

— Эч качан адегенде эле жата калчу болбо. Буйрук ошондой. Алган акчаңа жараша таяк жегин!

Он минут өттү, бирок Ривера али өз бурчунда отурат. Дэнни көрүнбөйт: кыязы, Ривераны мүмкүн болушунча таптакыр жүдөтүп бүтөйүн деген окшойт. Риверанын көз алдынан жаңы көрүнүштөр жылып өтүп жатты. Забастовка, тагыраак айтканда локаут⁴, себеби Рио-Бланконун жумушчулары Пуэблодо көтөрүлүшкө чыккан өз боордошторуна жардам беришти. Ачкачылык, тоого жер-жемиштерди терүүгө, өсүмдүктөрдүн түбүн казууга, чөп-чар жулууга баруу — алар мына ушулар менен өзөк жалгап, кабыргалары кайышчу. Андан кийинки шумдуктар: Компаниянын дүкөнүнүн алдындагы ээн жер, миңдеген арып-ачкан жумушчулар, генерал Росальо Мартинес жана Порфирио Диастын аскерлери жана мылтыктар, сан жеткис өлүм-житим... Алардын эч качан үнү өчпөй тургандай, жумушчулар түбөлүккө өз күнөөсүн өзүнүн каны менен жууй тургандай көрүндү. Дагы бир түн! Вера-Крустагы акулаларга жем кылып жөнөтүлгөн араба-араба өлүктөр. Ал азыр ошол коркунучтуу дөбөлөрдү кайтадан боору менен жылып аралап, атасы менен энесин издеп жүргөнсүдү, ошентип жүрүп акыры алардын тамтыгы жок өлүктөрүн табат. Өзгөчө энеси эсинде калган: анын башы гана көрүнөт, көөдөнүн башка өлүктөр басып калган. Порфирио Диастын солдаттарынын мылтыктары кайтадан тарсылдай баштады, бала кайтадан жерге жабышып, кудум жарадар карышкырдай ары жылып кетти.

Толкуган деңиздин шуулдаганына окшогон чуру-чуу кулагына шак дей түштү, ошол замат жанына бир топ тренер менен секунданттарды ээрчитип ортоңку эшиктен кирип келаткан Дэнни Уордду көрдү. Отурган эл өзү алдын ала ыйгарган баатырды жеңиши менен куттуктап, дуулдагандан дуулдап элөөрүп кетти. Бардыгы ошонун гана атын атап, жалгыз ошону жактады. Жадегенде, керме аркандын астынан Дэнни лып этип рингага кирип келгенде Риверанын секунданттары да жылмайып, көңүлдөнө түшүштү. Анын иреңи

¹ Патио — ички короо (испанча)

² Префект — кээ бир буржуазиялык өлкөлөрдөгү шаардык полициянын начальниги.

³ Мучачо — бала (испанча).

⁴ Локаут — капиталисттердин пайданы кебөйтүү максатында өз ишканаларын жаап, жумушчуларды иштен массалык түрдө бошотуу.

жадырап күлүмсүрөөдө, ал эми Дэнни жылмайган сайын анын жүзүндөгү ар бир жери, жадаса көзүнүн кычыктары жана кареги да күлүңдөп турду. Дүйнө жүзү буга окшогон ак көңүл, жайдары боксёрду эч качан көргөн эмес. Анын иреңи жалпыга өзүн-өзү маалимдеп көрсөттү, чыныгы жайдарылыктын жана эч кандай коопсуз, бир жаңсыл көтөрүңкү көңүлдүн үлгүсү сыяктуу эле. Ал отургандардын баарын таанычу. Ал тамашалап, күлүп рингада туруп достору менен баш ийкешип саламдашып жатты. Арт жакта оолагыраак отуруп калып, өз кубанычын көзмө-көз туруп оозмо-ооз айта албагандар: «О, о, Дэнни» деп катуу кыйкырып жатышты. Ызы-чуу, тынымсыз кол чабуулар беш мүнөткө чейин созулду.

Риверага көңүл бурган эч ким болгон жок. Анын бары-жогу такыр элеске алынбай калды. Спайдер Хагэрти гана олчойгон денеси менен ага эңкейди.

— Үрөйүңдү учуруп, акылыңдан шашпа, — деп эскертти Спайдер. — Эреже эсиңде болсун. Акыр аягына чейин чыда. Жатып калуучу болбо. Эгерде жатып калсаң, кийим чечүүчү жерде сенин сазайыңды колуңа берүү бизге тапшырылган. Түшүндүңбү? Өлсөң да мушташасың — ток этээр жери ушул!

Залда шатырап кол чабыла түштү: Дэнни теңтайлашын карай бет алып баратты. Ал эңкейип Риверанын оң колун эки колдоп алып, селкилдети чын жүрөктөн кысты. Дэннинин жылмайган жүзү Риверанын бетине абдан жакындады. Мындай ачык спорттук сезимдин айкын белгисин көргөндө эл дагы дуулдады: беттеше турган кишиси менен ал өз бир тууганындай кездешип жаткан эле. Дэннинин эриндери кыбыр этти, өз кулактары укпаган сөздү эл изги, тилектештик куттуктоо экен деп жоруп, шаттуу чуулдап коё берди. Шыбыраган сөздөрдү Ривера гана укту.

— Кана сен, мексикалык чычкан, — деп тиштенип кышылдады Дэнни күлүмсүрөгөн калыбын жазбай, — азыр сенин жаныңды сууруп албасамбы!

Ривера кыймылдаган да жок. Өйдө турбастан, отура берди. Анын бардык жек көрүүсү көз карашына чогулду.

— Өйдө тур, иттин баласы! — деп отургандардан кимдир бирөө кыйкырып жиберди.

Көпчүлүк анын спортко ылайыксыз кылыгын күнөөлөп, чуулдата ышкыра баштады, бирок ал отурган ордуна козголгон да жок. Дэнни кайра артын карай жөнөгөндө, аны куттуктап дагы дүркүрөгөн кол чабылды.

Дэнни чечинип бүтөөр менен, таң калуу, мактоо добуштар угулду. Анын тула-бою көрктүү, ийкемдүү, сопсоо жана чымыр, булчуңдуу болчу. Териси аялдын терисиндей ууздай апапак жана упадай жумшак. Бул денеде келбеттүүлүк, чымырлык, ийкемдүүлүк жана күч айкалышкан. Муну ал толуп жаткан беттешүүлөрдө далилдеген. Бардык спорттук журналда анын сүрөтүн каршы-терши басып чыгарышты. Сокмо көйнөгүн чечүүгө Спайдер Хагэрти Риверага жардам берип жатканда, залда онтоо чыгып кеткенсиди. Анын кара күрөң, күңүрт териси анын тула-боюн дагы арык кылып көрсөттү. Булчуңдуу болчу, бирок өзүнүн теңтайлашына караганда жокко эсе сыяктуу эле. Бирок, отурган эл анын көкүрөгүнүн жазылыгын байкабай калды. Ошондой эле, отургандар Риверанын булчуңунун ар бир тарамы улам көз ачып-жумганча күчкө келерин, Риверанын талыкпастыгын анын бүткөн боюна темирдей күч берип турчу нерв системасынын кылдаттыгын боолголоп билген эмес. Көпчүлүк отургандар он сегиз жашар кичинекей кара тору баланы гана көрүштү. Дэннинин жөнү болсо бир башка. Дэнни жыйырма төрт жаштагы жигит болчу жана анын тула-бою да москоол адамдын тула-боюндай эле. Алар судьянын акыркы инструкциясын угуу үчүн ринганын чок ортосунда турганда, бул айырмачылык андан бетер көзгө чалдыкты.

Кабарчылардын ары жагында отурган Робертсти Риверанын көзү чалды. Ал адаттагыдан да масыраак, сүйлөгөн сөзү мурдагыдан да жай чыккансыйт.

— Коркпо, Ривера, — деди Робертс созо айтып. — Эсинде болсун, ал сени жеп койбойт. Алгачкы кысымдан коркуп кереги жок. Адегенде коргонгонсуп, анан утурлап, астын тосуп жибербей кой. Ал сени майып кыла албайт. Өзүңдү көнүгүү залдагыдай эле кармай бил.

Ривера анын сөзүн укмаксан болуп койду.

— Түнөргөн шайтандын баласы! — деп Робертс кобурап, жанындагы отурган коңшусуна кайрылды. — Такыр өзгөрбөптүр, мурда кандай болсо, ошо эле бойдон калыптыр.

Бирок Ривера эми айлананы адаттагы иренжиген, жек көрүү көз карашы менен тиктебей калды. Анын көз алдына учу-кыйры жок кылкылдаган катар-катар мылтыктар элестеп, андан башка эчтеке көрүнбөдү. Эң жогору жактагы баасы бир доллардык орундарга отурган ар бир адам ага мылтык болуп көрүнүп жатты. Анын бет алдында күнгө какталган, кунарсыз Мексика чеги тартылды; курал-жаракка куштар болгон, ачып-арыган калың эл аны жээктеп каптап кетип бараткансыды.

Ал ордуна өйдө туруп, өз бурчунда күтүп турду. Анын секунданттары керме аркандын астынан өтүп келишип, кендир орундуку алып кетишти. Ринганын тиги карама-каршы бурчунда аны карап Дэнни турат. Коңгуроо кагылар замат, кармашуу башталды. Отурган эл толкундап, уу-чуу боло түштү. Эч качан мындай курч башталган оюнду эл көргөн эмес. Беттешкендердин өз ара араздыктары бар деп газеталар туптуура жазышкан экен. Дэнни теңтайлашы менен өзүнүн ортосундагы аралыктын төрттөн үч бөлүгүн бир гана секирип, мексикалык баланы жалмап-жутуп жиберүүчүдөй кебетеленип барды. Ал Риверага бир эмес, эки эмес, он чакты да эмес, куюндай уюлгуган таамай муштумдарды жамгырдай жаадырды. Ривера көрүнбөй калды. Ал тажрыйбалуу жана көрүнүктүү чебердин, ар кайсы бурчтан, ар бир ыңгайдан туруп таамай урган жана селдей каптаган муштумдарынын астына көмүлүп калды. Ал баш көтөрө албай, бүрүшүп, керме арканга барып жабыша түштү; судья экөөнү арачалап, ажыратып жиберди; бирок Ривера ошол эле замат кайра керме арканга барып кептелди.

Муну мелдеш, беттешүү деп эч ким айта албайт эле. Бул накта токмоктоо болчу. Боксёрлордун беттешүүлөрүн кызыгып көрүүчүлөрдөн башкалар болсо алгачкы минуталарда эле алда качан үрөйлөрү учуп кетмек. Дэнни чыны менен эле өзүнүн эмнеге жөндөмдүүлүгүн укмуштуудай ачык-айкын көрсөттү. Беттештин акыркы натыйжасы кандай болуп бүтөрүнө толук көзү жеткен элдин өз сүйгүнчүгүнө кызыгуусу чексиз ашынгандыктан, жадаса, мексикалыктын тирүү бары-жогун да байкабады. Көпчүлүк отургандар Ривераны такыр эстен чыгарып коюшту. Алардын көзүнө ал араң эле чалдыгат, анткени Дэннинин каардуу кысмагы аны элден далдаалап калган. Бир-эки минуттай убакыт өттү. Бир маалда эки боксёрдун ортосу айрыла түшкөн кезде, отургандар мексикалыкка көз чаптырышты. Анын эрди жарылган, мурдуна түтүктөп кан агып жүрөт. Ал бура тартып, кайра беттешке киргенде канталаган аркасындагы аркандын тагы даана көрүндү. Бирок, анын болк этип койбогон көкүрөгүн, адаттагыдай сумсайыңкы оттой жанган көзүн отургандар байкаган жок. Чемпиондук наамга жетүүгө талаптангандардын далайы өз күчтөрүн текшерип, ага мындай муштумдардын далайын жумшашкан болчу. Ал булардын бир жолкусуна жарым доллар үчүн же жумасына он беш доллар үчүн чыдоого көнүп калган. Бул оор сабак болчу, бирок акыры жүрүп ал андан баар тапты.

Андан кийин күтпөгөн жерден таң каларлык окуя болду. Көз ачырбай айкалышкан муштумдар эмнегедир тып басылды. Рингада жалгыз Ривера гана турат. Жанатан бери атырылган Дэнни чалкасынан түшүп, сулк жатат! Ал теңселген да жок, жерге жай ычкынып барып жыгылбастан, тим эле эт-бетинен кетти. Риверанын сол колу менен капталга койгон муштуму аны көз ачып-жумганча чалгы менен чапкандай узунунан салды. Судья Ривераны мындай

түртүп жиберип, мерт болгон алптын башына эңкейип туруп, секундаларды санап жатты.

Бир аз эсин жыйгандан кийин Дэннинин бүткөн бою диртилдей баштады. Мындай таамай өзөртө муштаган убактарда уу-чуу түшүп, кубанычтуу куттуктоолор менен тосуп алуу боксёрлордун беттешүүлөрүн ар дайым кызыгып көрүүчүлөрдүн адаты боло турган. Бирок алар азыр тымтырс. Баары күтпөгөн жерден болду. Залда отургандар ичтен тынып, чыдамсыздык менен секундалардын эсебин угуп жаткан кезде күтпөгөн жерден Робертстин:

— Ал эки колу менен тең бирдей иштейт деп мен айтпадым беле, — деген кубанычтуу үнү залды жаңыртты.

Бешинчи секундада Дэнни оодарылып, көмкөрөсүнөн жатты; судья жетиге чейин эсептегенде онду айта электе тогузду айтканда эле тура калууга камданып, чөгөлөгөн бойдон дем алды. Эгерде он деп эсептеген мезгилде Дэннинин тизеси жерден көтөрүлбөсө, анда ал жеңилмек жана беттешүүдөн чыкмак. Анын тизеси козголуп, жерден өйдө көтөрүлүп бараткан кезде ал тикесинен турган болуп эсептелет жана ошол мезгилде Ривера аны кайрадан өзөртө коюуга акылуу. Бирок Ривера иштин чыр-чатаксыз, тазасын көздөдү. Ал Дэннинин тизеси жерден кадимкидей өйдө көтөрүлгөн кезде муштоого камданып, Дэннини тооруп оңтоюна чыкты. Бирок судья ортого түшө калды. Секундаларды да өтө жай санап жатканын Ривера ачык түшүндү. Бардык гринго, кала берсе судья да ага каршы турду.

Тогуз деп санаар замат судья Ривераны ары катуу түртүп жиберди. Бул туура эмес болчу, бирок Дэнни өйдө турууга үлгүрүп, иреңине кайтадан күлүмсүрөө пайда болду. Ал, бүкчүйгөн бойдон бетин жана ичин колу менен тосуп коргоп, качырып сала берди. Эреже боюнча судья аны токтотууга тийиш эле, бирок ал анткени жок жана Дэнни тең тайлашына ач кенедей жабышып калды, ошону менен бирге секунд сайын өз боюна күч жыйып, эс алып жатты. Раунд аяктоого аз калган. Эгерде ал акырына чейин эптеп чыдаса, анда эс-учун жакшылап жыйыш үчүн толук бир минут анын карамагында болмок. Абалынын кыйындыгына карабастан, ал калп эле күлүмсүрөмүш болуп, эптеп аягына чейин чыдады.

— Баягысындай эле күлүмсүрөп жүрөт! — деп кимдир бирөө кыйкырганда, эл да жандуу күлүп жиберди.

— Бул мексикалыктын кандайча муштаганын шайтан билип болбойт! — деп шыбырады Дэнни тренёруна, секунданттар жан-алы калбай үстүнө түшө калып, аны сылап-сыйпап, жаткан кезде.

Экинчи жана үчүнчү раунддар көңүлсүз өттү. Ринганын таасыган королу жана куу Дэнни эптеп убакытты өткөрүп, биринчи раунддагы жеген катуу муштумдан оңолуш үчүн аракеттенип, кууланып жана амалданып жатты. Төртүнчү раундда ал кадимкидей оңолуп калган. Катуу запкы жеп, үрөйү учуп калса да, денесинин күчтүүлүгүнөн жана өзүнүн кайратынан улам эсин жыйып, күчүнө келди. Ырас, жаалданган, каардуу ыгын ал кайталап колдонгон жок. Мексикалык болсо укмуштай каршылык көрсөттү. Дэнни эми өзүнүн бардык тажрыйбасын, бар болгон айла-аракетин колдонду. Бул улуу устат, ыкчам жана билгич боксёр теңтайлашын уруп жыга албасына көзү жеткенден кийин, аны айла менен чарчатып суй жыкмак болду. Ривера бир жолу муштаса, ал үч жолу муштап жатты. Нокаут уруп жыгуудан көрөкчө, бул пайдалуураак эле. Анткени коркунуч муштумдардын санында болчу. Талуу жерге эки колу менен бирдей муштоого укмуштай жөндөмдүү бул баланы Дэнни бир чети сыйлай баштаса, бир чети андан коркуп калды.

Риверанын коргонуу мезгилинде сол колу менен кайра кайрып уруусу Дэннинин шаштысын кетирди. Ушул ыкты ал дембе-дем колдонгон сайын Дэннинин мурду, эриндери канжалап кетти. Бирок, Дэнни да далай ыкманы биле турган. Мына ошондуктан ал чемпиондукка багышталган. Ал уруунун түрүн мушташтын

мезгилинде өзгөртө билчү. Эми ал жакын жерден, жаадыра муштоого өттү, буга ал өзү да өзгөчө чебер болчу, мына ушул ык ага Риверанын коркунучтуу кайта кайрып уруусунан кутулууга мүмкүнчүлүк берди. Ал мексикалыкты бир нече жолу ээк, курсак талаштыра согуп, көкөлөтүп туруп, андан кийин жерге сулатканда, отургандар удаа-удаа дүркүрөтө кол чабышты. Судьянын убакытты ылдам санай тургандыгын билген Ривера мүмкүн болушунча бир тизесинде чөгөлөп туруп дем алды.

Жетинчи раундда Дэнни ич талаштыра муштоонун акесин көрсөттү, бирок Ривера ага жыгылбастан теңселип гана тим болду. Аңгыча Дэнни анын эсин жыйгызбастан, экинчи жолу өзөртө муштап, арканга арта салып таштады. Ривера ылдый жакта отурган газета кабарчыларынын алдына барып кулап түшкөндө, алар аны кайра брезенттин четине жакын түртүп коюшту. Судья секундаларды ылдам санап жаткан кезде Ривера бир тизесинде чөгөлөп эс алды. Аркандын тиги жагында аны Дэнни аңдып турган. Ортого түшүүгө, же Дэннини ары түртүүгө судьянын ниеттенген кебетеси көрүнбөйт. Отургандардын кубанычы койнуна батпай дуулдашат:

Ошол кезде ары жактан:

— Жайлап ташта аны, Дэнни, жайлап ташта! — деген бирөөнүн кыйкырыгы угулду.

Улуп-уңшуган бир үйүр карышкырлардай болуп аны жүздөгөн кыйкырыктар сүрөп кетти.

Дэнни колунан келгенин колдонду, бирок Ривера тогуз эмес, сегиз деп эсептегенде күтпөгөн жерден аркандын астынан шып этип рингага чыга түштү. Судья кайрадан колунан келишинче Ривераны какмалап, Дэнни аны муштап калгыдай кылып ага ыңгайлуу шарт түзүүгө аракеттенип жатты. Мындай иш адилетсиз судьянын гана колунан келмек.

Бирок Ривера алгачкы калыбынан жазган жок жана улам барган сайын ар демеге ачык түшүнө баштады. Бардыгы адеттегидей болуп жатты. Бул жек көрүмчү гринголордун бирөө калбай адилетсиз эле! Тааныш элестер кайра көз алдынан өтө баштады: эрме чөлдөгү темир жолдор, жандармалар жана америкалык полициялар, түрмө менен полициялык кыйноочу орлор, суу тартмалардын жанындагы кайырчылар — булардын баары Рио-Бланко менен көтөрүлүштөрдөн кийинки укмуштуу жана оор кыйынчылыктар болчу. Өлкөдө жүрүп жаткан улуу кызыл революция анын көзүнө жаркыраган салтанаттуу жана даңктуу көрүндү. Мылтыктар! Мына, баары анын бет маңдайында турат! Жек көрүмчү адамдардын ар бири — мылтык сыяктуу болуп көрүнөт. Мылтык үчүн ал аябай салгылашат. Ал өзү да мылтык! Ал өзү — Революция! Ал Мексика үчүн жан аябай согушат!

Риверанын кылык-жоругу отургандардын кыжырын келтирди. Эмне үчүн ал, өзүнө багышталган муштумга туруп бербейт? Баары бир ал жеңилет, куру бекер көшөрө берүүнүн кереги эмне? Риверага жакшылыкты көздөгөндөр бар болгон күндө да эң аз болчу. Ар бир салгылашууларда сырдакана эмес жакка да доо коюп, мелдешкендер учурачу. Бул жолу Дэннинин жеңээрине көздөрү жетсе да, мексикалык үчүн доо койгондор да болушту: төртөө онго жана бирөө үчкө каршы доо коюп жатышты. Чын, алардын көбү Риверанын кайсы раундга чейин чыдарына мелдешишти. Анын алтынчы же жетинчи раундга чейин туруштук бере албастыгына аябагандай көп акча сайылды. Бул саам утуп алгандар өздөрүнүн тобокелге салган ишинин оңунан чыкканына аябай кубанышып, мексикалыкты куттуктап кол чабышты.

Риверанын жеңилгиси келген жок. Сегизинчи раундда Дэнни алдыртан ээк талаштыра коюуну кайталоого тырышып, аябай аракеттенди. Тогузунчу раундда Ривера элди дагы бир жолу таң калтырды. Ал бой тиреше түшкөн мезгилде лып акырын боюн кийин жыйрып, чегинип туруп, оң колу менен Дэннини кабыргага

коюп калды. Жалгыз судьянын эсебине ишенген бойдон Дэнни жерге кулап түштү. Элдин үрөйү учуп кетти. Дэнни өзү казган орго өзү түшкөндөй болду. Анын оң колу менен ич талаштыра муштаган атактуу ыкмасы өз башына тийди. Тогузду эсептегенден кийин туруп келатканда Ривера ага катылууга умтулган жок. Ривера туруп келатканда ортого түшүүгө ниеттенбей тим туруучу судья бул жолу жан-алы калбай Ривераны какмалап жиберди.

Онунчу раундда Ривера «оң колу менен төмөнтөн» бел курчоодон тартып ээк талаштыра эки жолу муштады. Дэннинин аябай ачуусу келди. Ал мурункусундай күлүмсүрөгөнүн жазбаганы менен, өзүнүн жаалдуу ыкмасын кайрадан колдоно баштады. Катуу кысымга алганы менен Ривераны баш ийдирүү анын колунан келген жок, ал түгүл дал ошол мөндүрдөй төгүлгөн жамгырдай жааган чабуул убагында Ривера аны үч жолу өзөртө муштады. Эми Дэнни акыл-эсин мурункудай тез жыя албай калды, ал эми он биринчи раундда анын абалы кыйындагандан кыйындай берди. Бирок, ошондон тартып он төртүнчү раундга чейин ал өзүнүн боксёрдук бардык сапатын жана ыгын колдонуп, күчүн үнөмдөп сарп кылды. Андан тышкары ал тажрыйбалуу боксёрго гана белгилүү болгон жашыруун митайымдык ыкмаларды колдоно баштады. Ал арам ңиет, амалдуу иштерди баштан-аяк пайдаланып чыкты: теңтайлашынын колун колтугуна бекем кысып, аны дем алдырбай өз кол кабын анын оозуна тыкты; мушташып жаткан кезде да канталаган, бирок күлмүндөгөн эриндери менен Риверанын кулагына адам чыдагыс сөздөрдү шыбырап жүрдү. Судьядан баштап, отурган элдин бири калбай Дэнни жагында болуп, анын оюндагыны жакташып, ага жардамдашып жатышты.

Ушундай күтпөгөн окуяга дуушар болгондон кийин Дэнни бардык күчүн акыркы жолу чечүүчү соккуга жумшоого өттү. Бар болгон өнөрүн мына ушул бирден-бир, жападан-жалгыз мүмкүнчүлүккө жумшап жанталашты: бар күчүн жумшап туруп аябай сокку берип, ошону менен теңтайлашынан демилгени колго алуу болчу. Өзүнөн мурдагы өтө атактуу бир боксёрдун бир кездеги колдонгон ыкмасы боюнча ал оң жана сол жагынан, каршы-терши жана ээкке муштоого тийиш эле. Азырынча бул анын колунан келмек, анткени — Дэннинин али баскан-турганы тың, колунда күч бар болчу.

Раунддардын арасында Риверанын секунданттары ал үчүн көп анча кам көрүшчү эмес. Алар анын демиккен өпкөсүнө абаны жакшылап жибербестен, сүлгү менен анчейин гана желпимиш болду. Спайдер Хагэрти чебелектеп, күбүрөп-шыбырап акыл айтып жүрдү, бирок анын акылын Ривера уккусу келбеди. Ага баары каршы болучу. Чыккынчылык аны жыш курчап турган. Он төртүнчү раундда ал Дэннини дагы өзөртө муштап, судья секундаларды эсептегенче алсыраган колдорун шалдайтып эс алды. Бет маңдайындагы бурчтан шектүү күбүр-шыбыр угула түштү. Майкл Келли Робертске барып эңкейип кулагына бирдеме шыбыраганы Риверанын көзүнө чалдыга түштү. Риверанын кулагы жапайы мышыктын кулагындай шырп алдырбай угуучу, — тигилердин сөздөрүнүн үзүндүлөрүн анын кулагы аяң-буяң чалды. Бирок, дагы көбүрөөк уккусу келип, теңтайлашы турган кезде аны атайын сүргүлөп барып, аркандын такай жанында салгылашты.

— Ошентүү керек! — деген Майкл Келлинин үнүн укту. Робертс башын ийкеди. — Дэнни жеңиш керек... болбосо мен аябагандай көп акчадан айрылган турам... бул ишке мен акчаны күрөп сайган элем. Эгерде ал он бешинчи раундга чейин чыдаса — мен анда күйүп кетем... Бала сиздин тилиңизди алат. Бир айла кылыш керек.

Ушул минутада тартып Ривера эч кандай элестөөлөргө көңүл бурган жок. Алар аны сызга отургузган жатышат! Ал Дэннини дагы бир жолу өзөртө муштап, эки колун шалдайтып, эс алды. Робертс ордуна өйдө турду.

— Иши бүттү эми, — деди ал. — Жүр өз ордуңа. Машыгуу убактыларында ал Ривера менен эч качан минтип буйра сүйлөшчү эмес. Бирок, Ривера аны жек

көрүп, акырая карады да, Дэннинин өйдө турушун күтүп, кыймылдабастан ордунда тура берди. Андан кийинки бир минуттук эс алуу убагында Келли Ривера отурган бурчка жетип келип:

— Кой, бул тамашанды, шайтан алгыр! — деп шыбырады. — Жыгылып бер, Ривера. Менин сөзүмдү ук, келечегинди өз мойнума алайын. Эмки жолу Дэннини алдыңа жыгып берем, бирок, бүгүн сен жыгылып калышың керек.

Ривера укмаксан болуп, макул деп да, жок деп да айткан жок.

— Сен эмне унчукпайсың? — деп ачуулу сурады Келли.

— Ансыз деле утуласың, — деп Спайдер Хагэрти коштоп кетти. — Судья жеңишти сага бере койбойт, Келлинин тилин алып жыгылып кал.

— Жыгыл, бала, — деп Келли кадалып туруп алды, — мен сени чемпиондукка жеткирем.

Ривера жооп кайтарган жок.

— Чын айтам, жеткирем! Бу жолу мага бир жакшылык кыл.

Кагылган коңгуроонун үнү Риверага жаман жөрөлгөдөй угулду. Отурган эл эчтеке байкабай калгансыды. Коркунучтун кайда экенин ал өзү да билген жок, бирок анын жакындап келатканын сезип турду. Мурунку ишенимдүүлүк Дэнниге кайтып келгенсиди. Буга Ривера кооптоно түштү. Ага каршы бир шумдук иш даярдалып жаткан. Дэнни тартынбай качырып кирди, бирок Ривера эптүүлүк менен кетенчиктеп жатты. Анын теңтайлашы клинчке¹ кызыл эле. Кыязы бул жанагы ойлонулган кара ниет ишти иш жүзүнө аткарыш үчүн керек окшойт. Ривера кетенчиктеп, буйтаганы менен, эртедир-кечтир клинчтен да, арам ниет иштен да кутула албасын сизди. Эптеп убакытты созууга бел байлады. Дэннинин биринчи эле кысмагында салгылашууга даяр экенин көрсөтүмүш болгон менен, экөөнүн көкүрөктөрү жаңы эле болор-болбос жакындай түшкөндө Ривера буйтап кетет. Ошол убакытта Дэннинин бурчу жактан: «Арамзалык кылба» деп чуулдап жиберешет. Ривера аларды келеке кылгансыды. Судья эмне кыларды билбей калды. Ал жаңы эле бирдеме айтмакчы болуп, оозун таптап келатканда жогорку катардан бир бала:

— Жарабайт, одоно иш! — деп чыңылдаган ичке үнү менен кыйкырып калды.

Дэнни Риверага угуза сүйлөндү да, кайрадан качырып сала берди. Ривера кетенчиктеп кетти. Өз оюнда ал мындан ары көкүрөккө муштабай турган болду. Чын, минтип жеңишке ээ болуу кыйын эле, бирок ал алыстан туруп муштоо менен жетүүнү чечти. Болбосо, баары бир кичинекей жерден кынтык таап, күнөөлөгөн турушат. Дэнни сактануу, абайлоо дегенди койду. Ал чукул барып салгылашууга батына албай турган баланы эки раунд катары менен аябай шалкылдатты.

Ривера жалаң коркунучтуу клинчтен кутулуш үчүн муштум артынан муштумду ондоп-жыйырма лап жеди. Дэннинин ушул улуу соккусунун мезгилинде эл дуулдап, жапырт ордунан тура калышты. Баары тең жинди болуп кетишкенсиди. Эч ким эчтеке түшүнгөн жок. Алар бир нерсени гана көрүштү: алардын сүймөнчүгү жеңишке ээ болуп жаткан!

— Жалтактап качпай мушташ! — деп алар Риверага ачуулу кыйкырышты. — Коркок! Жыйрылба, күчүк! Жыйрылба! Жайлап ташта, Дэнни! Сенин ишиң туура!

Зал боюнча өзүн токтоо кармаган бир гана Ривера болду. Кызуу кандык жагынан бул отургандардын ичинен Риверадан ашканы жок эле, бирок ушунчалык чоң толкунданууларга каныккан Ривера деңиз толкунундай болгон бул уу-чууну кечки соккон салкын желдей да сезген жок.

Он жетинчи раундда Дэнни өз оюн ишке ашырды. Анын салмактуу муштумунан Ривера мекчее түштү. Колдору шалдайып, төмөн түштү. Ал сендиректеп артка кетенчиктеди. Ойлогон оюма жеттим, эми андан демилгени алдым деп ойлоду

¹ Клинч — бокстогу эреже бузуунун бир түрү: теңтайлашынын колун же тула боюн кыймылдатпай колтугуна кыпчып туруу.

Дэнни. Бирок, Ривера митайымдык менен алаксытып туруп Дэннини жаак талаштыра экинчи тургус кылып муштады. Дэнни жерге сулады. Ал үч жолу турууга аракет кылды эле, Ривера үч жолу тең жаткыза муштады. Эч кандай судья муну натуура деп айта алмак эмес.

— Билл, Билл, — деп Келли судьяны жалооруй тиктеди.

— Мен эмне айла кылам? — деп судья өкүнө жооп берди.

Кымындай кыйкым таба турган жери жок. Дэнни ар бир муштум сайын жыгылып, чымырканып кайра өйдө туруп жатты. Келли жана ринганын жанында чукул тургандар, Дэннинин секунданттары жеңилгендикти моюндарына албай, сүлгүнү даяр кармап турушканына карабастан, токмоктоону токтотуу үчүн полицияны чакыра башташты. Коомай эңкейип аркандын астынан кирип келаткан кеби-сыны жок олчойгон полицияны Риверанын көзү чалды. Бул эмне деген жорук? — Бул гринголордун кандай гана митайымчылыктары болбойт дейсиң! Дэнни ордунан туруп, Риверанын бет-маңдайында мас кишидей теңселип араң турган. Полиция менен судья Риверанын жанына жуп чуркап жетишкенде, ал акыркы жолу муштап жиберди. Боксту токтотуунун да кереги жок эле: Ордунан турууга Дэннинин дарманы келбеди.

— Сана! — деп карылдап кыйкырды Ривера.

Судья эсептеп бүткөндөн кийин секунданттар Дэннини өз бурчуна көтөрүп кетишти.

— Жеңиш кимдики? — деп сурады Ривера. Судья Риверанын колун кошкөңүл жогору бийик көтөрдү.

Ривераны эч ким куттуктаган жок. Ал өз бурчуна жалгыз барды, жадегенде аерге секунданттар орундук да камдап коюшпаптыр. Ал арканга сүйөнүп туруп, секунданттарды жутуп жиберүүчүдөй тиктеди да, андан кийин он миң грингону бүт көрмөйүнчө улам ары-ары көз чаптыра берди. Анын эки тизеси калтырап-титиреп, аябай чаалыккандыктан солуктап жиберди. Жек көрүмдү адамдар көз алдында кылкылдап жылып, теңселип турду. Ошол замат — бул мылтык экенин ал эстей койду! Бул мылтыктар ага таандык! Революция улана берет!

1911-ж.

ЖОМОКТУН АЯГЫ

Карта ойногондор карагайдан колго сомдолуп жасалган столдун одур-будур үстү менен картаны баскан сайын өздөрүн карай жылдырып убара болуп жатышты. Баары жалаң көйнөкчөн, беттеринен ылдый шорголоп тер агып турат, бирок калың чарык менен жүн байпактар кандайдыр суукка туруштук бере албай буттары какшайт. Бул кичинекей үйдөгү аба ырайынын айырмасы мына ушундай болучу. Юкон темир меши кызарганча дуулдап күйүп жатса да, андан сегиз кадам аралыкта — эшикке жакын жерге, ылдыйраак кагылган жыгач текчедеги бугунун жана чочконун чала туздалган эттери зыңкыйып тоңуп турат. Эшиктин төмөнкү үчтөн бир бөлүгүн муз каптап, жатууга ылайыкталган секинин ары жагындагы устундардын коңулдарынан боз кыроо жылтылдайт. Майланган кагаз тартылган терезеден жарык тийип турат. Үйдүн ич жагындагы анын ылдыйкы катмары адамдын деминен улам тердеп, улам кайра тоңуп отуруп, калыңдыгы бир элиге жакын боз кыроо туруп калган. Оюндун шарты боюнча уттурган адам Юконду чүмкөгөн калыңдыгы жети фут музду жана карды балык уулоо үчүн тешмек болчу.

— Март айында сууктун мындай кескин күч алышы сейрек учурай турган нерсе! Канча градус болот деп ойлойсуз, Боб? — деди картаны аралаштырып жаткан адам.

— Кыясы, элүү бешке жетсе керек, болбосо бүт алтымышы бойдон нолдон төмөнбү дейм. Кандай дейсиз, доктор?

Доктор бурулуп, эшикке турган муздун калыңдыгын өлчөп жаткансып тиктеп туруп:

— Элүүдөн жогору болууга мүмкүн эмес. Же болбосо андан да төмөн, кырк тогуз болот деп айтууга болот. Көрдүңбү, эшиктеги муз тиги «элүү» деген чийимден саал-пал жогору чыгып турат, бирок ошол жогорку учу да түз эмес, өйдө-ылдый. Ал эми сууктун күчү жетимишке жеткенде муз туптуура төрт эли жогору жылып кетет, — деди.

Ал картаны колуна кайра алып, аралаштырып жатып, сырттан эшикти тыкылдаткан адамга:

— Кириңиз! — деп кыйкырды. Узун бойлуу, далылуу швед кирип келди. Анын кайсы улуттан экендигин, качан гана ал мех кулакчынын мындай алып коюп, андан соң сакал-мурутуна тоңуп калган муз эригенден кийин гана билүүгө мүмкүнчүлүк болду.

— Угушума караганда, сиздердин бекетиңиздерге доктор пайда болуптур, — деп швед отургандарга кыдырата суроолуу карап чыкты. Анын кыйналган иреңинен узакка созулган оорунун жабыркаткан запкысы көрүнүп турду. — Мен алыстан, так Вайонун түндүк жаккы урандысынан келдим эле.

— Доктор менмин. Эмне болуп кетти?

Адам жооп берүүнүн ордуна сол колун алга сунуп, укмуштуудай барсайган шишик сөөмөйүн көрсөтүп, бул балаага кантип кириптер болгонун мукактанып, байланышсыз айта баштады.

— Кана апкелиңизчи, көрүп-багайын, — деп доктор чыдамсызданып анын сөзүн бөлдү. — Колуңузду столдун үстүнө коюңуз. Мынабу жерге, момундай!

Сөөмөйүндө чын эле чоң жара бар сыяктанып швед бүжүрөп, айткандарды кылдат орундатып жатты.

— И-и, тарамышы түйүлүп калган турбайбы — деп доктор өзүнчө күңкүлдөдү. — Жалаң ушул үчүн азап тартып жүз миль алыстыктан ушуйка келдиңби! Көз ачып жумганча ордуна келе турган иш. Карап туруңуз — эмкиден кийин муну эч убарасыз эле өзүңүз оңуна келтирип аласыз.

Доктор алаканын жайып, колун жогору көтөрүп туруп, тырышып-бүрүшкөн манчаны алаканы менен аңдоосуздан күч менен бекем басты. Шведдин бакырганын айтпа! Өзүнүн иреңи да, кыйкырганы да кандайдыр бир жапайы айбандын үнүнө окшош болчу. Ушунчалык азап көрсөткөндүгү үчүн докторду качырып сала бере тургандай кебетеленип кетти.

— Болду! Бардыгы жайында! — деп, аны доктор байкай коюп, шведге кесе жана өкүм сүйлөдү. — Эми ооруган жокпу? И — и, мына жаның жай ала түштү, чынбы? Мындан ары бул иш өз колуңуздан да келет. Строзерс, картаны сиз тартасыз! Жаңылышпасам, жанакы саамды биз уткандай болдук эле-

Шведдин маңыроо кебетесинен жаны-жай алып, эс акылын жыйганы байкалып турду. Оорубай калгандан кийин ал сөөмөйүн кайта-кайта бүгүп-жазып таң калып, көпкө карап көрдү да, андан кийин чөнтөгүнөн бир баштык алтын сууруп чыгып:

— Канча? — деди.

Доктор башын кескин чайкап:

— Эчтекенин кереги жок. Мен акы алып көргөн эмесмин. Жүрүш сизден, Боб, — деди.

Швед турган ордунда эмне кыларын билбей бир аз кайсактап, анан сөөмөйүн кайра тегеретип карады да, докторго жайдары тиктеп туруп:

— Сиз жакшы адам экенсиз. Деги ысымыңыз ким болот?

— Линдей, доктор Линдей, — деп Строзерс анын ордуна жооп бере салды доктордун ачуусуна тийип албасын деп.

— Кеч кирип калды, андан көрө мында конуп алыңыз. Ушундай суукта кантип жол жүрөсүз? Бизде бир кишилик бош орун бар, — деди доктор карта тартканы аралаштырып жатып шведге карап.

Доктор Линдей — беттери шишиңки, эриндери жука, чачы кара, сымбаттуу жана күчтүү адам болчу. Анын сакал-муруту алынган жылмакай кубарыңкы иреңинде эч бир оорунун салдары жок эле. Ал шайдоот жана так кыймылдай турган. Карта ойногондо да башкаларга окшоп ойлонуп отурбастан, ылдам жүрүүчү. Балбылдаган кара көздөрү адамды караганда жумурунан бери көрүп жаткандай кадала түшүп, теше тиктечү. Анын татынакай, калтылдаган колдору эң кылдат иштер үчүн гана жаралгандай эле. Көзгө чалдыгар замат аларда күч бар экендиги байкалып турчу.

— Дагы биз утук! — деди, ал үстөктү жыйып алып жатып. — Эми банк ойнорубуз гана калды, кимибиз муз оёр экенбиз кеп мына ошондо!

Эшикти кимдир бирөө дагы тыкылдатты, доктор бу жолу да:

— Кириңиз! — деп үнүн катуу чыгарды.

— Кебетеси ушул банканы бүтүртпөйт окшойтко, — деп күңкүлдөдү ал эшик ачылар замат. — Сиздин эмнеңиз ооруйт? — Бул суроо тыштан кирген адамга тийиштүү болчу.

Жаңы келген адам канчалык сүйлөөгө аракеттенсе да, эриндери кыймылдоого жараган жок, анткени — суукка карышкан жаактары ачылбады. Кыясы, жол жүргөнүнө көп күн болгон окшойт. Бет териси бир нече жолу үшүгөнбү, карайып да кетиптир.

Мурдунан ээгине чейин жыш муз дем алгандан улам эрип, пайда болгон кичинекей гана жылчык көрүнөт. Мына ушул жылчыктан чылымынын саргыч түкүрүгү жерге түшпөстөн, желимдей улам-улам бири-бирине жабышып, өзүнчө топтоп сакал сыяктуу ылдый салаңдап, муз болуп тоңуп калган.

Ал үн чыгарбастан жылмайып башын ийкеп, сүйлөөгө жолтоо болгон муздар батыраак эрисин үчүн мешке жакындады. Эриген тоголок муздарды колу менен сыдырып таштап жатты-

— Мен өзүм куландан соомун, — деди ал акыры. — Бирок кокус силердин компанияңарда доктор болуп калса, анда анын абдан кереги тийип жатат. Литтл Пекодо бир адам илбирс менен кармашып, катуу майыпка учурап калды.

— Алыспы? — деп сурап калды доктор Линдей.

— Жүз милдей келетко.

— Окуянын ортосунан канча убакыт өттү?

— Мен быякка үч күн жол жүрдүм.

— Абалы кандай ?

— Акыреги чыгып кетиптир... Бир канча кабыргалары сынып кеткен окшойт. Бүткөн боюнан тамтык жок, бети-башы гана соо. Өтө оор эки-үч жараларын биз убактылуу эптеп жамамыш болдук, тарамыштарын ичке жип менен бири-бирине жеткирип, улап байладык.

— Мыктапсыңар эмесе! — деп доктор күлүмсүрөдү. — Кайсы жеринде ал жаралары?

— Курсагында.

— Анда иш бүтүптүр.

— Жок, түк иши бүтпөйт! Биз оболу жараларды жанагы курт-кумурсканы ууландыра турган суюктук менен жууп тазаладык, андан кийин гана, ошондо да убактысынча тигип койдук. Башка эчтеке табылбай айлабыз кеткенден кийин ич кийимдерден жип чубап алып, аларды да алиги дарыга жакшылап чайкадык.

— Эмесе аны өлгөн киши деп эсептей бергиле, — деп доктор тыянак чыгарып, картаны жыйыштыра баштады.

— Кайда, ал өлбөйт! Андай кишилерден эмес! Ал менин доктор алып келгени кеткенимди билди жана сиз барганча сөзсүз туруштук берет. Өлүмдүн ага күчү жетпейт. Мен аны билем.

— Кулгунаны кантип айыктыруу боюнча христиандык илимди айтып турганын карачы? — деп доктор бырс күлдү. — Деги чынын айтканда аны менен эмне ишим бар. Мен мындай ишке кийлигишпеймин. Көзү жумулган киши үчүн, элүү градус суукта жүз миль жол жүрүү оюма эч кирип чыкпайт.

— А мен сиздин барарыңызга сөзсүз ишенемин! Айтып жатпаймынбы, анын көз жумайын деген түк ою жок!

Линдей башын чайкады.

— Ушунчалык алыс жерден келгениңиз бекер гана убаракерчилик. Андан көрө бүгүн мында конуп кетиңиз.

— Эч мүмкүн эмес! Биз он минутадан кийин бул жерден кайра жөнөйбүз.

— Сиз кандай эле айтканыңыздан кайтпай, өз оюңузга катуу ишенесиз? — деп доктор корс суроо берди.

Мына ушу жерден Том Доу өмүрүндө биринчи жолу сөздү узакка созуп, жобуратып коё берди.

— Себеби, сиз бул жерден жөнөштөн мурун толук бир жума ойлонуп анан барганыңызга чейин да ал сөзсүз туруштук берет. Анын үстүнө жанында аялы бар. Болгондо да азамат аял экен — көзүнө бир жаш алып койгон жок, демек ал да өмүрүн созууга жардам берет. Экөө бири-бирин жанындай сүйүшөт. Күйөөсүнө окшоп. кайраттуу. Эгерде күйөөсү алсырап өлүмгө багынып баратса, аялы анын жанын чыгарбай алагды кылып турууга кудурети жетет. Өлүмгө баш ийбесине кепил болоюн,

күйөөсү сөзсүз чыдайт. Сиз барганча тирүү болоруна 3 унция¹ алтын саямын, макул, эгер сиз уттурсаңыз 1 эле унция алтын бериңиз. Жээкте менин ит чанам чегилип даяр турат. Эгер он минутадан кийин жөнөөгө макул болсоңуз үч күнгө жетпей жетип барабыз, анткени кайта кеткенде чыйыр менен жүрөбүз. Болуптур эмесе, мен иттерге барайын, сизди он минутадан кийин ошоерден күтүп алам. Доу тумагынын кулакчындарын түшүрүп, мээлейин кийип, эшикке чыкты.

— Бу оңбогорду быякка кайсы шайтан айдап келди эле! — деп Линдей шарт жабылган эшикти ээрчий карап, ачуулуу кыйкырды.

II

Ошол эле түнү жыйырма беш миль жол жүргөндөн кийин түн бир топ болуп калган кезде Линдей менен Том Доу өрүүгө токтошуп, өздөрүнө убактылуу жай курушту. Талаага жай куруу анчалык деле татаал да эмес жана өзүлөрүнө тааныш болчу; кардын үстүнө от жагып ага карагайдын майда бутагын калың төшөп, аны жылуу мех одеялдар менен жаап, төшөктү чогуу салып, жылуулук сакталып ылымта болсун үчүн, анын арт жагынан брезентти чоё керип койду. Доу иттерге тамак берип, муз чаап жана от жагыш үчүн бутак кертип келди. Суукка бети-башы чымырап, тызылдаган Линдей отко жакыныраак отуруп, оокат даярдоого киришти. Оокатка лыкыя тоюп, чарыктар кургаганча бир-бирден канжа чегешкенден кийин одеялга оронуп, сулк уйкуга киришти.

Эртең менен суук мезгилсиз ылдыйлай түшүптүр, Линдейдин эсеби боюнча суук 15 градуска чейин басаңдап, анан көтөрүлдү. Буга Доунун тынчы кетип, эгерде күндүз жазгы ала-шалбырт башталса, анда алардын жолундагы терең жарды суу ташкындап, жайпап кетерин докторго түшүндүрдү. Ал эми жардын эки жак кырларынын бийиктиги бир нече жүз фут, кээ жерлери миңдеп да кетет. Жар менен чыгууга болот, бирок убакыт көп кетет.

Ал күнү кечинде алар караңгы, түнт капчыгайдан ыңгайлуу жай алышып, канжа чегүү мезгилинде жайдын ысыгын кадимкидей сезишкенин кеп салып отурушту. Кийинки жарым жылдын ичинде бүгүн биринчи жолу градус нөлдөн жогору тургандыгына экөө бирдей ишеништи.

— Бу алыскы Түндүктө илбирсти көрмөк түгүл, аны бир да адамдын кулагы чалган эмес, — деп Доу сөзгө кирди. — Рокки аны «кугуар» деп атайт. Бирок мен өзүбүздүн Керриде мунун далайын жайлагам. Орегон штатында, — менин туулган жерим ошояк, — аны илбирс деп эле аташат. Айтор, илбирспи же кугуарбы, эмне десе ошо деп аташсын, иши кылып мен мындай чоң мышыкты өмүрүмдө көргөн эмес элем. Тим эле шумдук! Ушунчалык алыс жакка аны эмне айдап келгенин ойлоп жатып акылым айран болду.

Линдей сөзгө аралашкан жок, себеби төбөсү менен жер сүзүп, үргүлөп араң отурган. Оттун жанындагы жыгачтын үстүнө жайып койгон анын чарыгынан буу булап чыгып жатат, бирок аны байкап башка жагына оодарып да коюуга жараган жок. Иттер кардын үстүндө бүрүшүп уктап жатышат. Жыгачтын кээ кезде чартылдап күйгөнү гана айланадагы терең тынчтыкты белгилегенсыйт.

Линдей эмнегедир, кокустан көзүн ача салып, Доуну карады. Доу да аны тиктеп, башын ийкеп койду. Экөө тең кулактарын түрүштү. Кандайдыр алыс жактан күңүрт, дүңгүрөгөн коркунучтуу дабыш угулуп, көп узабай укмуштуудай уу-дууга жана күрс-тарска айланды. Барган сайын күчөп тоолордун чокусун басып өтүп, терең капчыгайларды аттап, тоо-токойду жапырып, таштын арасындагы ичке кызыл карагайларды кыйратып, улам жакындап келатты. Жолоочулар бул жаңылыктын жайын алдан эле түшүнүштү. Жаздын жыты менен толгон шуулдаган катуу, бирок жылуу шамал коломтодогу отту уюлгута асманга учуруп, зуулдаган бойдон өтө чапты. Чочуп

¹ Унция — оордук өлчөмү. Бир унция 29, 86 граммга барабар.

ойгонгон иттер шоңшоюп отурушуп, тумшуктарын өйдө көтөрүп карышкырча узакка созуп, муңдуу улушту.

— Бул Чинук¹, — деди Доу.

— Демек, эми өзөн бойлоп жүрөбүзбү?

— Ананчы. Кашаттагы жолдон бир миль жүргөнчө, өзөндөн он миль жүрүү оңой. —

Доу Линдейди көпкө чейин ыкласын коюп тиктеп турду да, анан сынаган сыяктуу: — Биз бүгүн он беш саат жол жүрдүк! — деп шамалга аралаштыра кыйкырып, кайта унчукпай калды. — Док, сиз коркоктордон эмессизби? — деп сурады акыры.

Линдей жооп берүүнүн ордуна канжасына тамеки толтуруп алып, ным чарыгын чойгулап, бутуна кие баштады. Бир нече минута өткөндөн кийин иттер шамалга термелип, чегилүү турду; бардык эмеректер, бүгүн пайдаланылбаган мех одеялдар чанада жатты. Жолоочулар бүгүнкү токтогон коштон түн жамынып жолго чыгып, мындан бир жума мурунку Доунун изине түшүштү. Алар таңды-таң атканча ызылдаган бороонго аралашып чаалыккан иттерди күш-күштөп, созулган булчуңдарды чымырканып түйүп, жүргөндөн жүрүп отурушту. Ушинтип дагы он эки саат жүргөндөн кийин, ушул жыйырма жети саат мезгилдин ичинде биринчи жолу оокаттанууга токтошту.

— Эми бир саатча чырым этип алса болот, — деди Доу чочконун майына куурулган бугунун бир нече кесим этин апылдата «күйшөп» жибергенден кийин.

Доу жолдошуна бир эмес, эки саат уктоого мүмкүндүк берди, бирок өзү көз ирмеген жок. Уламдан улам ыгырылып бараткан жумшак карга белги салып, ченөө менен убара болду. Кардын эриши кескин байкалды: эки сааттын ичинде үч эли басырылыптыр. Алыс эмес жердеги туш тараптан суунун шылдыраганы угулуп, улам шамалдын агымына жоголуп жатты. Литтл Пеко дарыясы кышкы чүмкөөдөн бошонуп, өзүнө сансыз кичирээк сууларды кошуп-көбөйүп, кулакты тундуруп, күрүлдөп-шарылдады.

Доу Линдейди ийнинен бир-эки жолу акырын кыймылдатып ойгото албаган соң, катуураак түрткүлөдү.

— Тим эле өлгөн кишидей уктайт турбайсызбы? — деп таңдана сүйлөдү. — Тим койсо канча болсо да уктай бергидейсиз!

Салыңкы кабактын алдындагы чарчаган кара көздөрү тигинин айткан сөздөрүнө ыракмат айткансыды.

— Мындан көп укташка убакыт жок. Рокки болсо ара жолдо жатат. Анын жарылган курсагын өзүм тиккеним жөнүндө сизге айттым го. Док! — деп көзү жумулуп кеткен Линдейди кайта жулкулдатты. — Док, бери караңызчы! Мен сизден сурап жатам — мындан ары жүрө аласызбы же жокпу? Угуп жатасызбы? Дагы бир азыраак басууга кудуретиңиз барбы деп сурап жатам?

Түрткүлөп тургузганда чарчаган иттер ырылдап, тиштерин шакылдатты. Өтө эле жай жүрүшкөндүктөн, бар болгону саатына эки милден жол басышты. Иттер суу кардын үстүндө улам жата калышат.

— Эми жыйырма миль жүргөндөн кийин капчыгайдан чыгабыз, — деди Доу жолдошуна дем берип. — Анан мынабу муз суунун түбүнө чөгүп кетсе да бизге баары бир, анткени жээк менен жүрөбүз. Андан ары өзү да кошко чейин он милдей гана жол калат. Иши кылып, док, мындайча айтканда, түкүрүгүбүз жеткендей гана жер калат. Роккини айыктыргандан кийин сиз кайта үйүңүзгө кайык менен бир күндө эле зуу деп жетип барасыз.

Бирок алардын чанасынын астындагы муз барган сайын жээктен алыстап, ажырап, суу үстү-үстүнө кылкылдап жогору көтөрүлүп, опурталдуу боло баштады. Алиги жээкке кармалып турган муздун кээ бир жерлерин суу жаба коюп, бетин жайпап, чилкилдеген суу кар менен музду чалпылдатып кечип жүрүү өтө кыйын болду. Таман астындагы

¹ Бороон деген мааниде.

Литтль Пеко катуу шарылдагандан шарылдады. Алды жактан муздун жаракасы жана күбүрлөр бут шилтеген сайын учурайт. Жолоочулар өтө кыйынчылык менен алга жылышты, ар бир түйшүктүү миль жээк жолдогу он милге татыды.

— Док, чанага түшүп, бир аз тук этип алсаңыз болот, — деди Доу.

Линдейдин капкара көздөрү ага өтө кекээрдүү кабылгандыктан, Доу экинчи ал сунушу жөнүндө ооз ачкан жок.

Түшкө жакын мындан ары жүрүүгө болбой тургандыгы толук ачык болду. Суунун ылдам агымы менен кошо кеткен сал муздар алиге кыймылдабай турган келки муздарга урунуп, аларды да копшоду. Чочулаган иттер каңкылдап жээкти көздөй жулунушат.

— Демек, жогору жакта бир жерден дарыянын музу жарылган экен, — деп түшүндүрө баштады Доу. — Алар агып жүрүп отуруп, акыры бир жерге келип шыкалып, үйөр болот, ага жараша суу иримдеп, минут сайын өйдө көтөрүлө берет. Кыясы, эгер жарга чыгууга жарасак, жогорку, жээк жол менен жүрбөсөк болбойт окшойт. Кана, док, кеттик жогору! Иттерди жан тери чыкканча кууй бериңиз! Кандай экени түшүнүксүз — Юкондо болсо муз кеминде дагы бир нече апта муңбай турат!

Эки жагы бийик жардын нак ушул кууш жери өтө типтик эле. Андыктан өйдө тырмалап чыгууга даашпай, жолоочулар жапысыраак жерин издеп, муздун үстү менен алга жүрө берүүгө мажбур болушту. Кырсыкка учурамайынча камарабай жүрүп отурушту: чанага чегилген иттердин дал таманынын астындагы муз чатырап экиге бөлүнө түштү. Ортоңку эки ит күбүргө күү дей түшүп, алдыңкы баштап жүрүүчү итти суунун агымына кошо алып кетти. Агымдын күчү менен муздун алдына кирип кеткен бул үч ит калган иттерди да каңкылдатып өлүмдү карай сүйрөп жөнөдү. Доу менен Линдей чананы жибербеске канчалык чымырканышса да, чана күбүрдү карай акырындап жыла берди. Иш көз ачып жумганча оңунан чыкты. Доу бычагы менен ортодогу чегилген иттин жан кайыштарын кесип жибергенде, күбүргө түшүп, бир заматта көздөн кайым болду. Жолоочулардын бутунун алдындагы муз кадимкидей термелип, бирде жээктеги музга, бирде аскага урунуп талкаланганы араң турду. Чананы жээкке алып чыгар замат, муз каңтарылып, аккан бойдон кетти.

Этти жана мех одеялдарды экиге бөлүп таңып, чананы ошо жерге калтырышты. Доу оорураак таңгакты ийinine салганда, Линдей капалана кетти, бирок Доу да айтканга көнө койгон жок.

— Тыякта сизге иш жетишет. Андан көрө жүрүңүз, кеттик! Күндүзгү саат бир ченде алар айдөшүдө тик өйдө карай тырмалап чыгып баратышкан. Кечки саат сегизде терең жардын чокусунан ашып түшүп, эт-бетинен кетишти да, бир саат бут тартпай жатышты. Эс алгандан кийин от жагып, бир котелок кофе кайнатып, бу-

гунун этинен итапкан кууруп оокаттанышты. Линдей эки таңылчакты тең салмактап көрүп, өзүнүкү эки эсе жеңил экенине көзү жеткенде:

— Темирдей чың адам экенсиз, Доу! — деп таңданды.

— Ким? Менби? Тапкан экенсиз? Роккини көрсөңүз болмок эле! Азамат деп мына ошону айтыш керек! Тим эле накта болоттон, таза алтындан, андан да кымбат баалуу металлдан, айтор дүйнөдөгү катуунун катуусунан жаралган! Мен тоолукмун, бирок ага теңелүү кайда! Өзүбүздүн Керриде аюу уулоого чыкканда мен биздин айылдагы жигиттерди аябай суй жыкчу элем. Рокки экөөбүз биринчи эле жолу бирге аңга чыгып калдык. Мени кара тер кысып, «муну бир мыш кылайын» деп ойлодум. Иттерди кынжыдан бошотуп коё берип, өзүм да алар менен тең жарышып, таёо жүрдүм, Рокки да менин артыман калбай келатты. Ушул көпкө чыдамак беле деп баягыдан да тырышып, жан-алымдын барынча жүрүштү көрсөттүм бейм! Бирок, ал эки саат өткөндөн кийин дале мурункусундай эле артыман калбайт — ал турмак быш да дебейт. Анын үстүнө намыстана кеттим. «Мүмкүн сен алдыга өтүп кетип, кандай жүрүштү көрсөтөрсүң?» — дедим. «Болуптур» — деди. Чынында эле көрсөттү! Мен андан калышкан жокмун, бирок

калп айтып эмне кылайын, аюуну колго түшүргөнгө чейин кыймылдарга кымындай шайманым калган жок.

Мындай адамга эч нерсе туруштук бере албайт! Ал коркуу дегенди билбейт. Өткөн күзүндө, боз кыроо түшө баштаган кезде Рокки экөөбүз кошко кайтып келаттык. Иңир кирип, көз байланып калган. Мен дүрмөттөрүмдү ак чилдерге коротуп, такыр түгөткөм, а Роккинин бир огу калыптыр. Бир жерден Америкада жашоочу аябаган зор, ургаачы көк аюуну иттер токойго кууп киришти. Арасы бар болгону үч жүз фунт, ал эми көк аюунун сырын болсо билесиң! Рокки мылтыгын бетине кармай бергенде мен: «Койсоңчу, жалгыз огуң бар, караңгы бу болсо, эмнени шыкаалап жатасың, кароолго илинемек беле» дедим.

«Эмесе, бакка чыгып кет» — деди ал. Мен бакка чыкканым жок, бирок кайпап тийген окко бууракандап ачуусу келген аюу төмөн түшүп келгенде — чынымды эле айтайын, Роккинин сөзүн укпаганым аябай өкүндүм. Балекекке калганды ошондо көр! Андан ары иш ого бетер тескерисинен терс айланды. Аюу чоң дүмүрдүн түбүндөгү тереңдиги төрт футтай келген аңга секирип түшсө болобу. Аңдын бир жагы өтө тик, ал жагынан иттер бара алгыдай эмес: экинчи жагынан болсо тик ылдый куюлма кум. Дал ушул жерден иттер түз эле аюуга сойголонуп түшүп барышты. Кайта секирип чыгууга болбойт, аюу болсо аларды тытып таштагыдай. Айлана бадал, караңгы түн, биздин болсо жалгыз огубуз жок'

Рокки эмне кылды дебейсизби? Дүмүрдүн үстүнө төмөн карай саландап жатып алып, колундагы бычагы менен аюуну сайгылап кирбедиби. Бирок ал аюунун арка жагына гана илинер-илинбес жетип жатты, ал эми үч ит үчөө күмжам болуунун коркунучунда турду. Роккинин айласы түгөндү: анткени иттерге боору катуу ачыды. Дүмүргө тура калып аюунун арткы шыйрагынан алып сыртка сүйрөп чыкты. Дал ушул жерде кимди ким көрдү — аюу, иттер жана Рокки — камыр-жумур болуп, томолуктошуп жөнөштү! Төмөн карай жыйырма фут жерге чейин ырылдап, сөгүнүп, чапчышып барып, тереңдиги он фут сууга чулп дей түшүштү. Ар кимиси сыртка билгенинче сүзүп чыкты. Рокки аюуну колго түшүрө алган жок, бирок иттерин аман алып калды. Рокки мына ушундай адам! Эгерде ал бирдемени беттеп калса, эч ким аны токтото албайт.

Соңку өрүүн алган жерде Доу Линдейге Рокки соңку кырсыкка кандай учурагандыгын айтып берди.

— Балта сапка жарактуу кайың издеп өзөндү бойлоп үйдөн жогору бир милче жерге бардым. Кайтып келатып аюуга капкан салган жерде кимдир бирөөнүн алек болуп жатканын уктум. Кандайдыр бир мергенчи керектен чыккандан кийин ал капканды темир-тезек жыйнагычка өткөрүш үчүн аңга ыргытып таштаптыр, Рокки аны оңдоп, ишке жаратып койгон. «Алек болуп жаткан ким болду экен? — деп ойлодум ичимен. — Көрсө, Рокки менен анын иниси Гарри экен. Кандайдыр бир оюн ойноп жаткансышып, экөө улам кезек менен каткырып күлүп калышат. Ушундай ойрон болгон тамашаны ойлоп таап эмне кылат дейм да! Керриден да далай эле шок жигиттерди көргөмүн, ал бул экөө алардын баарынан ашып түшкөн немелер экен! Капканга аябагандай чоң илбирс түшүп калыптыр, мына ошону алар чыбык менен кезектешип мурунга сайгылап ойноп жатышыптыр. Бадалдан чыга калып карасам, Гарри өз кезегин бүтүп, чыбыктын учунан кыскартып кесип, узундугу алты дюймдай¹ чыбыкты Роккиге сунду. Ушинтип, чыбык улам кыскара берди. Мүмкүн бул оюнду сиз анчалык деле коркунучтуу эмес деп ойлошуңуз ыктымал. Илбирс улам кетенчиктеп, кадимки эле пружинадай жыйрылып, жонун бүкчүйтүп чыбыктан улам шамдагай буйтайт. Капкан арткы бутунан чапкан болчу, бирок ыргып жабыша калууну минута сайын күтүүгө мүмкүн эле.

Ачык айтканда булар түз эле өлүм менен ойноп жатышты. Улам чыбык кыскарып, илбирс болсо ачуулуу боло берди. Акыры чыбыктын төрт дюймдан ашык эмес дүмүрү

¹ Дюйм — узундук өлчөмү. Бир дюйм 2,54 сантиметрге барабар.

гана калды. Роккинин кезеги болчу. «Койчу, ушул оюнду токтотолучу» деди Гарри. «Эмне үчүн?» — деп сурады Рокки. — «Сен эми бир жолу урсаң, мага чыбык калбайт да» — деди Гарри. «Анда сен оюндан чыгасың, утуш меники болот» — деп Рокки шылдыңдап жооп берип, илбирске жакын барды.

— Көзүң жамандыкты көрбөсүн! Мышык артка кетип, өзүнүн алты фут узундугун боюна каткандай бүрүшүп, жыйрыла түштү. Роккинин колундагы чыбыктын узундугу төрт дюйм. Мышык шап апчып алды. Экөө мыкчыша кетти — кайсынысы мышык, кайсынысы адам экени билинбей будаланып калышты. Атууга болбойт! Акыры кудай жалгап Гарри ыгын таап барып, илбирсти тамактан ары бычак менен бышып алды.

— Мунун баарын мурун билгенде, эч качан келбейт элем! — деди Линдей.

Доу ооба дегендей башын ийкеп койдү.

— Аялы өзү да айткан болчу. Бу кырсыктын кандайча болгондугу жөнүндө сизге ооз ачпагын деп менден көптөн көп суранган.

— Ал эмне жиндиби? — деп Линдей ачуулу сурады.

— Бул эки бир тууган иниси да, өзү да кандайдыр шок немелер, дайыма бирин-бири болбогон оопай ишке ээликтиришет. Өткөн күздө агын сууда чабак урушса болобу. Суу болсо тоңгок, муздактыгына тим эле жаның көзүңө көрүнөт, дагы суу каймактап калган мезгил болчу. Алар мелдешип жарыша сүзүп жүрүшөт. Оюна эмне келсе, ошону кылышат ко! Роккинин аялы да алардан кем калбайт. Коркуу деген жок. Рокки уруксат берсе эле болду — эчтекеден тартынбайт! Бирок, Рокки аны абдан аяйт. Канышадай бапестеп, оор жумушка кымындай колун тийгизбейт. Ошону үчүн мени жана дагы бир адамды акыны көп төлөп жалдап алышпадыбы. Акчалары топондой бапырайт. Бирин-бири эстен тангандай сүйүшөт!

«Кыясы, ушуерде аңчылык түзүк өтөт окшойт, — деди Рокки, былтыр күзүндө ушул жерге келгенибизде. «Андай болсо, келгиле ушул жерге отурукташалы» — деди Гарри. Мен дайыма буларды алтын издеп жүрүшкөн немелер го деп ойлочу элем, а булар узун кышта бир чылапчын кумду жууп текшерип да көрүшкөн жок. Линдейдин кыжыры ого бетер кайнап кетти.

— Акмактарды түк көргүм келбейт! Кайта кетип калсам бейм!

— Жок, анте албайсыз! — деп Доу ишенгендей каршы чыкты. — Кайта кетүүгө жол азыгыңыз да жетпейт. А кудаа кааласа, эртең кошто болобуз. Мына эми акыркы жонду ашып, төмөн карай түшүп, үйгө жетип барабыз, Баарыдан да, сиз үйүңүздөн көп алыстап кеттиңиз, экинчиден мен да сизди ушу бойдон коё бере койбосмун!

Линдей канчалык чаалыкса да, кыжыры келип, кара көздөрүнүн чаары чыгып, от чагылыша түштү. Доу өзүнүн күчүн өзү жогору баалап жатканын сезе коюп, колун сунду:

— Беш өрдөктү азыраак учуруп койдум окшойт, күнөөмдү кечирип коюңуз, док! Иттериме ичим кейип, оозума келгенди оттоп, кичине капа болуп турам.

III

Баягыда кырда көөмп коё таштаган зыркыраган бурганактан үч күн өткөндөн кийин Линдей менен Том Доу акыры шаркыраган Литтль Пеконун жээгиндеги жемиштүү өрөөндөгү алачыкка келип жетишти. Сырттан кирип келгендиктен көрдөй караңгы үйдүн ичине Линдейдин көзү үйүр ала албай, анда жашагандарды даана көрө алган жок. Эки эркек бир аял бар экенин гана божомолдоду. Бирок аларга кызыкпастан, түз эле сырчоо адам жаткан койкага барды. Ал көзүн жуумп чалкасынан жаткан экен. Анын чийип койгондой кашы жана кара кочкул тармал чачы Линдейдин көзүнө чалдыга түштү. Арыктаган жана каны качкан кумсарыңкы иреңи букжуйган жоон мойнуна караганда өтө эле кичинекей көрүнөт, бирок канчалык жабыркаса да, иреңи сүрөткө тартып койгондой ажардуу.

— Эмне менен жуудуңар? — деп Линдей аялдан сурады.

— Кадимки эле сулема¹ эритиндиси менен.

Линдей аялды, андан кийин оорулуу адамды жалт карап, ордунан турган бойдон какыйып катып калды. Аял дембе-дем энтигип дем алып жатты, бирок эмне үчүн экенин жашырууга, билгизбөөгө тырышты. Линдей эркектерге бурулуп:

— Кеткиле биерден! Жыгач жарасыңарбы, же дагы башка иш менен алек болосуңарбы, айтор, биерде турбагыла! — деди.

Алардын бирөө аярлап туруп калды.

— Абалы эң эле оор. Андыктан, мен анын аялы менен кеңешишим керек, — деди Линдей.

— Мен анын инисимин да, — деп тигил кыйыктанды.

Аял андан бирдеме өтүнгөндөй жалооруп тиктеди.

Ошондо гана кежигеси кер тартып жатып, ал эшикти карай жөнөдү.

— Мен да чыгып кетейинби? — деп сурады келер замат жыгач отургучка отура калган Доу.

— Сиз да.

Үйдөгүлөр бүт чыгып кеткенче Линдей оорулуу адамды кармалап, күйпөлөктөп, ар кайсы жерин көрүмүш болду.

— Демек, бул сенин Рекс Стрэнгдин өзү турбайбы?

Аял чыны менен ошол экенин тактоого аракеттенгенсип, жаткан оорулуу адамга көз чаптырып, анан үндөбөстөн Линдейдин көзүн тиктеди.

— Эмне унчукпайсың?

Аял ийнин куушуруп койду.

— Айтканда эмне? Мунун Рекс Стрэнг экенин өзүң даде билип турбайсыңбы.

— Ыракмат. Бирок, мен аны биринчи көрүп отурушумду сага эскертип коёюн. Отур, — деп аялга отургучту жандап, өзү да отурду. — Мен аябагандай чарчадым. Юкондон бул жакка чейин али таш жол салына элек экен.

Ал чөнтөгүнөн макисин алып чыгып, баш бармагындагы тикенди ала баштады.

— Эмне кылайын деп ойлойсуң? — деп аял бир пастан кийин сурап калды.

— Кайта жолго чыгыштан мурун, оболу оокаттанамын жана бир аз эс аламын.

— Мен сенден тигиге жардам бериш үчүн эмне кылайын деген пикириң бар деп сурап жатам? — деп сурады аял эс-учу жок жаткан адам жакты башы менен жаңсап көрсөтүп.

— Эчтеке.

Аял койканын жанына басып барып, кайраттуу жана тармал чачты колу менен сылады.

— Сен муну өлтүрөм деп айткың келип турабы? — деп аял жай сүйлөдү. — Эч бир аралжы болбостон, өз жайынча өлө берсин деген турасыңбы? Эгерде чын көңүлүң менен кааласаң, аны сактап калыш сенин колуңдан сөзсүз келет.

— Кандай десең, ошондой де. — Линдей аз ойлонуп туруп, анан кырылдаган күлкү аралаш: — Атам замандан бери бул учу-кыйры жок дүйнөдө бирөөнүн аялын ала качкандардан көп убактарда так ушундай жол менен кутулушчу, — деди.

— Сен адилет эмес экенсиң, Грант, — деп аял жай сүйлөй баштады. — Рекс мени ала качкан жок, мен өзүм муну каалаган болчумун. Бул көптөн берки тилегим экенин сен алиге түшүнбөй жатасың. Кыскасы, мени сен өзүң жоготтуң. Мен ага өз ыктыярым менен кубанган бойдон кеттим. Аны азгырып алып кеттиң деп мени да күнөөлөөгө тийишсиң. Чын, биз экөөбүз кол кармашып, бирге кеттик.

¹ Сулема — дезинфекция жана башка нерселер үчүн колдонулуучу уу дары.

— Ыңтайлуу ойлонгон көз караш! — деди Линдей. — Менин байкашымда, акылың баягыдай эле курч окшойт. Балким, Стрэнгдин шайын ушул акылың кетирип жүрбөсүн?

— Ойлоно билген киши сүйө да билет...

— Ошону менен бирге жөндүү иш кыла билсин да, — деп Линдей сөз кыстыра койду.

— Демек, менин туура иш кылганымды сен мойнуңа алат турбайсыңбы?

Линдей эки колун өйдө көтөрүп:

— Шайтан баскырдыкы десе, акылдуу аялдар менен аңгемелешкен мына ушундай болот! Эркектер аны унутуп калып, капыстан сөзүнөн карматып коюшат. Чын, сен ага түрдүү иштин башын айтып отуруп, аны өзүңө бой сундуруп алгандыгыңа таң калууга болбойт, — деди.

Аялдын жооп бергени тигиле караган көк көздөрүнүн күлүмсүрөгөнүнөн билинип турду. Анын бардык тула бою аялдын сыймыктануусун дайын айкындады.

— Жок, жок сөзүмдү кайта аламын. Сен барып турган келесоо болсоң да, баары бир аны же кимди гана болбосун — өңүң, келбетин, бардык өнөрүң менен өзүңө багындырып алууга жарайсың!.. Муну башка билбесе да мен билем го! Шайтан баскырдыкы десе, кайсы тоонун башын айтып жатам, деги ошол оюман кетпеди.

Ал дайым аптыгып жана кыжырданып, бат-бат сүйлөчү да оюндагысын жаап-жашырбай туурасын айтчу (Медж муну биле турган). Аял анын акыркы сөздөрүнө жооп кайтарды:

— Женева көлүн али унута элексиңби?

— Ананчы! Мен аерде шумдуктай бактылуу элем.

Аял башын ийкегенде көзү кылгыра түштү.

— Канткен менен өткөндөн алыс кете албайт экенсиң. Сенден сураганым, Грант, эстечи... экөөбүз бири бирибизге ким элек..бир эле минут... эстеп көрчү... Ошондон кийин...

— И-и эми мени өзүңө ушуягынан тартайын деген экенсиң го — деп Линдей жылмайды да кайра бармагына илешти. Тикенекти алып чыгып, аны назарын салып карады да, андан кийин: — Жок, ыракмат. Дардаңдаган самаритяндыктын ролун аткаруу колумдан келбейт экен.

— Бейтааныш адам үчүн ушунчалык кыйын жолду басып келдиң да... — деп аял көшөргөнсүдү.

Линдей акыры чыдай албай:

— Эгерде мен муну аялымдын ойношу экенин билген күндө, бир кадам шилтебес элем, ага көзүң жетеби?

Бирок, сен баары бир биердесиң да..Карачы, кандай абалда жатат! Эмне дейсиң?

— Эчтеме дебейм. Ал мени бүлүндүрүп кетсе, а мен ага эмне жакшылык кылышым керек экен?

Аял бирдеме дейин деп камданып келатканда эшик тыкылдады.

— Ары баргыла! — деп кыйкырды Линдей.

— Балким, сиздерге жардам керектир?

— Кеткиле дейм, бир гана чака суу алып келип эшиктин алдына коюп койгула.

— Сен аны... — деп аял сөзүн бүтүрбөстөн калтырап кетти.

— Жуунамын.

Мындай таш боорлукка аял айраң таң калып, эриндерин катуу кымтып мурчуйду.

— Бери карачы, Грант, мен болгон иштин бардыгын анын инисине азыр айтамын — деп кескин айтты аял. — Стрэнгдердин мүнөзү болсо мага белгилүү. Эгерде сен эски жолдоштукту унутууга жөндөмдүү болсоң, мен да эстебеймин. Эгерде сен эч чара колдонбосоң, анда Гарри сени да күмжан кылат. Ал гана эмес, эгерде мен сурансам, ал Том Доунун деле колунан келет!

— Сен мени аз билгендигиңден опузалап жатасың! — деп ал аялды зекигендей мостоё карап, андан кийин келеке жылмайып туруп: — Анын үстүнө сенин Рекс Стрэнгиңе менин өлүмүмдүн кандай пайдасы тиерине түшүнбөйм?

Аял калтырап-титиреп терең улутунду, бирок муну тигинин кыйды көзү байкап калганын сезе коюп катуу тиштенип, байкатпаска аракеттенди:

— Бул, талма оору эмес, Грант! — деп аял тиштерин шакылдата шашып түшүндүрө баштады. — Менин талма оорум жок экенин өзүң билесиң го. Эмне болуп кеткенимди өзүм да билбейм, бирок буга жеңдире койбосмун. Анчейин эки нерсе — биринчиден сага ачууланып, экинчиден аны үчүн коркконум кошул-ташыл болуп — мени туталантып жиберди окшойт. Мен андан айрылгым келбейт. Аны сүйөмүн, Грант! Анын төшөгүнүн башында кандай гана коркунучтуу күндөрдү жана түндөрдү өткөрбөдүм! Айланайын, Грант, ырайым кыл... ырайым кылсаң боло...

— Бул анчейин кыжырдангандыктан болгон иш! — деди Линдей кайдыгер гана. — Токтот сөзүңдү! Сен өз боюңду токтотууга сөзсүз жарайсың. Эгерде эркек болсоң тамеки чегип жибер деп сунуш кылат элем.

Аял сенделип барып орундукка отуруп, боюн жыюуга тырышып Линдейди тиктеди. Одоно салынган очоктун ары жагынан кара чегиртке чырылдайт. Сырттан эки иттин кабышканы угулат. Мех жууркандын астында оорунун көкүрөгү дем алган сайын улам бат-бат өйдө көтөрүлүп, кайта ылдый басырылганы билинип турат. Эч жакшылык кылбай тургандай, мыйыгынан күлүп Линдей отурат.

— Сен аны катуу сүйөсүңбү? — деп сурады ал.

Аял бат-бат дем алып, көкүрөгү өйдө көтөрүлүп, көздөрү үмүттөнгөндөй жалжылдай түштү. Чын берилгендигин жашырбагандай Линдейди тайманбай тиктеди. Жоопко ачык түшүнгөндөй, Линдей башын ийкеп койду.

— Дагы биртике аңгемелешели, — деп сөздү эмнеден баштарын ойлогондой бир аз унчукпай калды. Бир кезде окуган жомок эсиме түштү. Жанылбасам, аны Герберт Шоу жазса керек эле. Ошону сага айтып бергим келди.. Бир сулуу жаш аял жана сулуулукту сүйгөн дагы бир мыкты эркек болгон экен. Эркек саякатты абдан жакшы көрөт. Айтор, көп болбосо да, сенин Рекс Стрэнгиңе окшоштугу бар болуу керек. Өзү сүрөтчү, бирок цыган болгондуктан, жер кыдырып жүрөт. Ал да аялды дембедем жана ысык өпкүлөйт, өпкөндө да апталап, жумалап өбөт. Анан аялды таштап кетет. Аял болсо аны, кебетеси, сен мени... тиги Женева көлүндө кандай сүйгөн болсоң, ошондой сүйсө керек. Ошентип аял анын кайгысына чыдабай он жыл катары менен ыйлайт, ошондон сулуулугун көз жашы жууп кетет. Кээде аялдар сары санаадан саргайып кетет окшобойбу: кайгы адамдын дене мүчөлөрүндөгү зат алмашууларды бузат экен.

Андан соң эркек эки көзүнөн тең ажырап, жаш баладай колунан жетелетип он жылдан кийин баягы аялга кайта келет. Турмушта карманар эч нерсеси калбайт. Сүрөт тартуу да колунан келбей калат. Аял болсо кайта бактыга бөлөнөт. Себеби эркек анын жүзүн көрө албай тургандыгына кубанат. (Ал сулуулукту жакшы көрө тургандыгын айтпадыкпы). Эркек аялды баягыдай эле жакшынакай экен деп ишенип, аны бооруна кысып өбөт. Анын сулуулугун баягыдай элестетет, жана кадимкидей өңүн көрө албай тургандыгына кейип, тынымсыз кеп салат.

Күндөрдүн биринде ал аялга беш чоң сүрөт тартууну ойлогондугун айтат. Эгерде жарыкты кайра көрө турган болсо, беш сүрөттү тарткандан кийин: «жашоом бүттү» деп өлүмгө моюн сунмак. Мына ушул мезгилде кандайдыр аялдын колуна сыйкырдуу дары пайда болот. Эгерде аны менен өзүнүн сүйгөн адамынын көзүн нымдап сүртүп койсо эле, кайта көзү көрөт.

Линдей ичиркенип, ийинин күйшөп койду.

— Аял кандай ойлорго чөмүлбөдү дейсиң? Эркектин көзү көргөндөн кийин баягы беш сүрөттү тартат, бирок аялды кайтадан таштап кетмек, анткени, сулуулук анын дини

да. Ал аялдын өңү өчкөн иреңин эч карай алмак эмес. Дары менен эркектин көзүн сүртүү, сүртпөө жөнүндө беш күн ойлонот да, акыры сүртөт...

Линдей ушул жерден сөзүн токтотуп, аялга карады. Анын жалжылдаган көз каректеринен кандайдыр от чагылышып кетти.

— Демек сен да Рекс Стрэнгди ушундай катуу сүйөсүңбү деген суроо туулат?

— Мейли, ошондой эле болсун, эмне экен?

— Чын эле сүйөсүңбү?

— Ооба.

— Андай болсо, эгер ал айыксын үчүн кайыл болууга даярсыңбы? Андан кол үзүүгө кудуретиң жетеби?

Аял бир аз кысталып туруп, жай гана сүйлөдү:

— Ооба, — деп жооп берди.

— Демек сен мени менен кетесиңби?

Аял бу жолу үнүн угулар-угулмаксан араң гана чыгарып:

— Ал айыккандан кийин, макулмун, — деди.

— Женева көлүндөгү таттуу турмуш кайтадан баштала тургандыгына түшүнсөң. Сен эми кайра менин аялымсың.

Аял улам жыйрылып, жер карап шылкыйып баратканы менен, макул дегендей башын ийкеди.

— Эң сонун! — деп Линдей ордуна ыргып туруп, баштыгына барып, анын кайыш бүчүлүктөрүн чече баштады.

— Мага жардам керек болот. Инисин чакыр быякка. Баарын чакыр. Кайнаган суу керек, мүмкүн болушунча арбыныраак. Бинт ала келгем, бирок кана, силерде жара байлай турган башка кандай материал бар, көрсөтчү. Эй, Доу, от жагып тезинен канча суу болсо ошонун баарын кайнатууга киришиңиз. А сиз, — деп Гарриге кайрылып, — столду сыртка, тээтиги терезенин түбүнө алып чыгыңыз. Кырып, тазалап, кайнак суу менен жууңуз. Тазалаганда да укмуштуудай таза болсун! Сиз, миссис Стрэнг, мага жардамдашасыз, шейшеп болсо жоктур дейм? Мейли эми, эптеп бир балээ кылаарбыз. Сиз инисисизби, сэр? Мен азыр наркоз¹ жыттатамын, анан качан керек болгондо сиз кайталап турасыз. Эми угуп туруңуз: эмне иштеш керек экениңизди сизге үйрөтөйүн. Баарыдан мурда тамыр кармашты билесизби?

IV

Линдей кайраттуу жана жөндөмдүү хирург катары көпкө даңкы чыккан доктор болчу, ал эми кийинки мезгилде жөндөмдүүлүгү мурункудан да ашып кеткен.

Же Стрэнгдин катуу майып болгонунанбы, же жардамдын кечиңкиреп келгениненби, айтор, Линдей бул сыңардуу кыйын окуяны мурда учуратпаган. Чын, ал эч качан бул сыяктуу саламаттыгы темирдей адамды кездештирбеген, бирок, эгерде оорулуу адамдын ит жандуулугу, адам таң каларлык укмуштуудай күчү жана өлүмгө чыдамдуулугу болбогондо, баары бир, анын иши оңунан чыгып, колунан эч нерсе келмек эмес.

Стрэнгдин эти ысып, жөөлүгөн күндөрү болду; тамыры билинер-билинбес араң согуп калганда жүрөгүнүн кагуусу начарлаган күндөр да болду; кээде кадимкидей акыл-эсине келгенде, кыйналган жана чүңүрөйүп кирип кеткен көздөрүн чакчайтып, оорунун запкысынан кара терге түшүп жатып далай күндү өткөрдү. Линдей көшөргөн чыдамдуулугу, кажардуулугу жана ырайымсыз талаптуулугу, ороскелчиликке чейин барган тайманбастыгы аркасында бир нече ирет тобокелге салып, аны жеңип отуруп, ийгиликтүү натыйжага жетишти. Өзү дарылаган оорулуу адамды тирүү алып калуу ага

¹ Наркоз — уктатуу же талытуу жолу менен организмдин кээ бир жеринин же бүт сезимин жоготуучу дары.

аз көрүнгөнсүдү. Ал өз алдына татаал жана опурталдуу милдетти койгон: Рексти мурункудай күчтүү жана соо кылып айыктыруу эле.

— Бул эми майпар же мунжу болуп калабы? — деп сурады Медж.

— Ал жалгыз гана басып жүрүүгө жарабастан, сүйлөйт, мурунку Стрэнгдин жөнөкөй гана бир сөлөкөтү болбойт, жок, чуркоого, секирүүгө, таштак суулардан сүзүүгө, аюуга ыргып минүүгө, илбирс менен кармашууга — кыскасы, өзүнүн акылсыз кесирлүү иштерин бүт бойдон орундатууга жарайт. Эсинде болсун: ал мурункусундай эле бардык аялдардын сүйгүнчүгү да боло алат. Буга эмне дейсиң? Канааттандыңбы? Бирок сен анын жанында бирге болбой тургандыгың эсинден чыкпасын.

Улант, улант өз ишинди, — деп аял акырын жооп берди. — Эптеп саламаттыгын калыбына келтир, мурда кандай болсо, ошол кебетесине жеткир.

Оорулуунун абалы мүмкүндүк берген сайын, Линдей аны бир нече жолу дары менен уктатып, эң эле опурталдуу жана кыйын операцияларды жасады: дененин жана ичтин тайпылган эки анжы жерлерин кесип, жамап, улаштырып бириктирди. Күндөрдүн биринде ал оорулуунун сол колу начар иштегенин баамдады. Стрэнгдин колу кыйынчылык менен кандайдыр белгилүү гана өлчөмгө чейин көтөрүлчү болду. Линдей себебин териштире баштады.

Көрсө, биердеги илинчек — чыйралган жана үзүлгөн бир нече булчуң айламталарында экен. Линдей кайтадан аларды кесип, чатышын жасып, чоюп, тегиздеп түзөтүүгө киришти. Стрэнгди анын темирдей чың жана укмуштуудай чыдамдуу дене жаралышы гана аны өлүмдөн сактап калды.

— Сиз минтсеңиз өлтүрүп аласыз! — деп Гарри каршы боло баштады. — Жанын кыйнабай жөн коюңуз! Кудай үчүн, тынч жайына коюңуз! Кескиленип жатып өлгөнчө, майып болсо болсун.

Линдейдин ачуусу келе түштү.

— Эшикке чыгып кетиңиз! Мен муну ажалдан аман алып калганы жатканымды толук ойлонуп, мойнуңузга алмайынча, үйдөн чыга туруңуз! Кажылдоонун ордуна мага дем бериш керекко. Бир тууганыңыздын өмүрү кылдын эле учунда илинип турат. Үйлөп койсо үзүлүп кеткидей. Түшүнүктүүбү? Эмесе биерден кетиңиз да, баарыдан мурда, анын жашай тургандыгына, мурун кандай болсо, ошондой болуп айыга тургандыгына, экөөңөр обу жок иштерди дагы ойлой тургандыгыңарга бекем ишенип, жылуу-жумшак жана көңүлдүү болуп келиңиз-

Гарри муштумдарын түйүп, тиштенип, акыл сурагандай Меджге карады.

— Чыгып кетчи, бай болгур, чыгып кетчи! — деп ал жалынып-жалбарып жиберди. — Доктордун айтканы туура. Мен билип турам, анын айтканы туура.

Стрэнгдин абалы коркунучтуу кырдаалдан өтүп калгандан кийин, күндөрдүн биринде анын иниси мындай деди:

— Доктор, сиз тимеле кереметтүү адам турбайсызбы? А мен ушул кезге чейин жадаса, сиздин фамилияңызды суроону ойлонбопмун.

— Аны менен ишиңиз болбосун! Ишке саат болбой, оолак жүрүңүз!

Көбүрөөк тытылып, тамтыгы чыккан оң колдун айыгышы кокустан эле токтолуп, бир жеринен эң коркунучтуу жаранын оозу ачылып калды.

— Некроз¹ — деди Линдей.

— Анда иши бүткөнү ошол! — деп Гарри кейий баштады.

— Үн чыгарбаңыз! — деп Линдей ага урушуп жиберди, — Азыр Доу экөөң жөнөгүлө, Биллди да кошуп алгыла да, мага тирүү жана куландан соо бир нече коён кармап келгиле. Бардык жерге кылтак коюп, кылтак менен кармагыла.

— Канча коён керек сизге?

¹ Некроз — дененин кандайдыр бир бөлүгүнүн жансыз болушу, өлүшү.

— Кырк... төрт миң... кырк миң... канча кармасаңар ошончо! А сиз, миссис Стрэнг, мага кол кабыш кыласыз. Ушу колдун жарасын эмнеси болсо да ачып көргүм келди, А силер, жигиттер, коёнго аттангыла.

Ал жараны тереңирээк ачып, чирип-бузулуп бараткан сөөктү жонуп көрүп, бир топ жерге чейин ириңдеп кеткенин билди.

— Ушунун бардыгы анын ар жеринен катуу жарадар болгондугуна байланыштуу. Анткени, алар анын күчүн алып койбодубу. Болбосо мындай болбойт эле, — деп ал Меджге түшүндүрө баштады, — Баары бир мунун денесиндей чың дене да бардыгына туруштук бере албайт. Мен муну мурун эле билген болчумун, бирок тобокел деп күтүп туруудан башка айла калган эмес. Мына бул кичинекей сөөктү алып ташташ керек. Мунсуз деле иш бүтөт. Аны коёндун сөөгү менен алмаштырамын, кол кадимки мурункусундай, иштей берет.

Линдей кармалып келтирилген жүзгө жакын коёндун ичинен бир нечесин тандап алып, алардын жарактуулугун текшерип акыры бирөөнү жактырды. Наркоздун калдыгы менен Стрэнгди уктатып, жалпы физиологиялык өсүш колго жардам берсин үчүн, коён менен адамдын тирүү сөөктөрүн бири-бирине улаштырып, кыйыштырды.

Мына ушул кыйын мезгилдин ара-торосунда, өзгөчө Стрэнг жакшы боло баштагандан тартып, Линдей менен Медждин ортосунда кыска сүйлөшүүлөр боло баштады. Доктор айтканынан кайткан жок да, аял анын айткандарына көп анчалык кежейген жок.

— Бул машакаттуу иш! — деди Линдей. — Бирок законду аттап кете албагандан кийин, экөөбүз кайта үйлөнүш үчүн, сен аны менен никенди бузушуң керек. Муну кандай дейсиң? Женева көлүнө кетебизби?

— Мейли! — деп жооп берди аял.

Экинчи жолу доктор мындай деди:

— Бу сен, деги, анын эмнесине кызыктың? Мейли, эми анын акчасы көп экен деп эле коёлу, аны билем, Бирок экөөбүздүн деле, мындайча айтканда, жылуу-жумшак оокатыбыз бар эмес беле; кийин мен кириш китептен карап көрсөм, тажрыйбадан мен жылына орто эсеп менен кырк миң алчу элем. Жалаң эле өзүңдүн жеке менчик немең менен заңкыйган хан сарайың жетпейт дебесең, башканын баары бар эле го.

— Билсең иштин түйүнүнө мен ушул азыр араң түшүнүп жүрөм. Сыягы, сен дайыма тажрыйбаң менен алек болуп жүрүп, мага такыр көңүл бурбай койгондугуңан келип чыккан окшойт.

— Ошондойбу! — деди Линдей билмексен мыскылдагансып, — Мүмкүн сенин Рексиндин деле илбирс менен кыска чыбыктан башы кутулбай жүрбөсүн. Линдей аялдан Стрэнг аны кантип жана эмне өзгөчөлүгү менен өзүнө ыктатып алгандыгын түшүндүрүүнү ар качан талап кыла турган.

— Түшүндүрүү кыйын, — дей турган аял ар дайым. Бир күнү акыры аял мындайча жооп берди:

— Сүйүү эмне экенин эч ким түшүндүрө албайт, а жагынан мен деле эч кимден озуп кете албаймын. Мен сүйүүнү бар болгону эч кимдин алы жетпей турган нерсе деп гана түшүнөм. Ванкувер Фортто Гудзонова булуңундагы Компаниянын бир чоң капиталисти жергиликтүү англиялык чиркөөнүн побуна катуу нааразы болуп калат. Анткени поп Англияга жазган катында Компаниянын бардык кызматчылары башкы уполномочени баш болуп, индианкалар менен жолугушуп күнөөгө батып жатышат дептир. «Андай болгондон кийин сиз эмне үчүн жеңилдетүүчү себептер жөнүндө ооз ачпайсыз?» — деп сураптыр капиталист. Поп мындай деп жооп берет: «Уйдун куйругу төмөн карата өсөт. Эмне үчүн анын куйругу төмөн карата өсө тургандыгын мен түшүндүрө албаймын. Бирок болгонду болгондой, көргөндү көргөндөй айтыш менин милдетим».

— Акылдуу аялдарды шайтан алсын! — деп Линдей айкырып, көздөрүнөн чаары чыга түштү.

— Клондайкка кандайча келип калдың? — деп сурады Медж.

— Менде акча топондой эле, бирок аны сарп кыла турган аялым жок. Каржалып кеттим окшойт, — эс алгым келди. Адегенде Колорадого бардым. Оору кишилер аякка телеграмма жаадырып тынчымды алды, кээ бири үстүмө келе башташты. Сиэтлге көчүп кеттим — баягыдай эле тынчымды алышты. Рексом атайын поезд менен оору аялын жибериптир. Айла жок, качууга болбоду. Операция түзүк өттү. Жергиликтүү газеталар аны угуп алышыптыр. Калганы өзүңө белгилүү да! Баарынан жашынгым келди да Колондайкты көздөй сыздым. Мына ошентип, аерде Юкондогу алачыкта жылуу-жумшак карта ойноп отурган жеримен жанагы Том Доу издеп таап албадыбы.

Акыры Стрэнгди тургузуп, төшөнчүсүн күнгө жайып сергиткен күн да келип калды.

— Эми айтууга уруксат кыл, — деп сурады Медж.

— Жок, дагы коё тур — деп жооп берди Линдей.

Көп узабай Стрэнг бутун койкадан түшүрүп отурууга, андан кийин эки колтугунан жөлөтүп бир-эки кадам шилтөөгө жарады.

— Айтууга убакыт жетти го дейм — деди Медж.

— Болбойт. Адегенде чала бүтүрбөй ишти аягына чейин жеткириш керек! Сол колунун иштеши али ойдогудай болбой турат. Ал эчтеке эмес, бирок кайта төрөлгөндөй, куландан соо кылып айыктырышым керек. Эртең колунун жарасын дагы ачып көрүп, майып жерин алып таштайм. Дагы бир-эки күн чалкасынан жатууга туура келет. Наркоздун түгөнүп калганын карачы. Мейли эми, тиштенип эптеп чыдайт да. Антүү анын колунан. келет. Чыдамкайлыгы он кишиникиндей эле бар.

Жай келди. Кар эрип бүткөн, тээтиги чыгыштагы аскалуу тоонун чокусунда гана бир аз кар жатат. Күн узара баштады. Дээрлик түн кирбестен, түн жарымы ченде күн түндүк жакка эңкейип, бир нече гана минут батып, кайра чыгып жатты.

Линдей Стрэнгдин жанынан күнү-түнү чыккан жок. Ар дайым энеден туума чечинтип, керилтип-чоюлтуп, булчуңдарынын жана жалпы денесинин кыймылын, басканын баамдоочу болду. Денени жандантуу максатында тынымсыз ушалатып турду. Өзү токтотмоюнча Том Доу, Билл жана Гарри укалап жатышып, Турциянын мончосунда же сөөк ооруну айыктыруучу ооруканада укалоочу болуп иштөөгө жарагыдай үйрөнүштү. Бирок доктор алиге канааттанган жок. Кандайдыр бир жашыруун калдыктан кооптонуп, ал Стрэнгге дене тарбиянын ар түркүн көнүгүүлөрүн жасоого буюра берди. Кайрадан бир жума төшөккө жаткызып, майда көк тамырлардын үстү жагынан бир канча жеңил операцияларды жасап, кайсы бир шек санаган сөөктүн кофенин данегиндей жерин кырып, дал ошол жерге отургузулган жандуу сөөк — эт кызгылт, таза экенине көзү жетпейинче операция жасай берди.

— Айтууга эми уруксат берчи — деп жалдырады Медж.

— Али убакыт боло элек. Дарылоо бүткөндө гана айтасың, — деп жооп берди Линдей.

Июль айы өтүп, август аяктап калган. Линдей Стрэнгге бугу уулоого барууну кеңеш берди. Өзү болсо анын артынан калбай, кыймылын байкап жүрүп отурду. Стрэнг кудум мышыктын кыймылындай мурдагы шамдагай калыбына кайта келдн — Линдей мындай ылдам жүргөн бир да адамды кезиктирген эмес. Стрэнг эч кандай кыйынчылыксыз бутун бир калыпта бийик таштап, чоң арыштап зымырылып баратканынан адегенде анын ылдам жүрүшү байкалган жок. Чыны менен бул баягы Том Доуну суй жыккан жүрүштүн нак өзү болчу. Линдей өзү айыктырган адамына араңдан зорго үлгүрүп келатты, анын караанынан алыстабас үчүн кээ кезде түзөң жерлерден чуркоого аргасыз болду. Ушинтип он миль басып өткөндөн кийин, Линдей тык токтоп, жерге узунунан түшүп, жата кетти.

— Жетет! — деп кыйкырды ал Стрэнгге. — Сизди кууп жете албайт экемин!

Линдей кара терге түшкөн жүзүн аарчынды, Стрэнг болсо докторду жылмая карап, диний көз караштагы адам сымак айлана тегерекке суктанып, кубанычтуу көз жиберип карагайдын дүмүрүнө отура калды.

— Эч жериң сайгылашпайбы, уюп-сыздабайбы? ооруган жокпу? Оорунун ишаараты билинбейби? — деп сурады Линдей.

Стрэнг жок дегендей башын чайкап, магдырагандай бардык ийкемдүү денеси менен керилип койду.

— Демек, бардыгы жайында, Стрэнг. Кышында суук, ным, бүркөк кездерде эски жарадар жерлериң сыздап, уюп ооруйт. Бирок кийин өзүнөн-өзү басылып кетет. А мүмкүн андай сыздатып оору такыр болбошу да ыктымал.

— Теңир жалгаган, доктор, сиз тимеле кереметтүү иш иштедиңиз! Кантип алкыш айтарымды билбей турам... Мен жадегенде али сиздин атыңызды да биле элекмин!

— Аны билүүнүн көп анча кажаты жок. Сиздин сакайып кетишиңизге жардам болдум. Мына негизгиси ушул.

— Бирок сиздин ысмыңыз көп жерге белгилүү болуш керек! — деп Стрэнг айтканынан кайтпайт. — Мелдешип эле коёюн, эгер сиз ысмыңызды атасаңыз, мага да тааныш болуп чыгат.

— Мүмкүн, болсо-болор. Бирок, анын азыр биерде зарылдыгы жок. Эми дагы бир акыркы сыноо — андан кийин мен сизди өз жайыңызга коёмун. Айрыктын ары жагында дал эле өзөндүн башталышында бул суу Биг Виндиге куйган жер бар. Өткөн жылы силер үч күндө ортоңку айрыкка чейин барып, кайра келгениңерди Доу мага айткан эле. Анын айтымына караганда сиз аны суй жыккан имишсиз. Азыр сиз ушул жерде калып, түнөүз, а мен кошко барып, жолго керектүүлөрдүн баарын Доудан берип жиберемин. Сизге бериле турган тапшырма: ортоңку айрыкка жетип, былтыр канча убакытта кайтып келсеңер, ошончо убакытта келүүңөр керек.

V

— Бол, даярдан, — деди Линдей Меджге кайрылып, — аяк-башын жыюуга бир саат убакыт беремин, а мен кайыкка кеттим. Билл болсо бугу уулоого кетти, күүгүмгө чейин келбейт. Биз бүгүн эле менин алачыгыма жетип барабыз, бир жумадан кийин Доусондо болобуз.

— А мен үмүттөнгөн элем... — деп намысынан Медж сөздүн аягын айта албады.

— Мени жол чыгымдан качат деппи?

— Жок, макулдашканын макулдаштык, бирок мынчалык ырайымсыз болуунун кереги эмне эле! Эмне үчүн мени аны менен коштоштурбастан, үч күндүк жолго кууп жибердиң? Бул адилеттүүлүккө жатпайт!

— Кат жазып калтыр.

— Мейли эмесе, баарын жазамын.

— Үчөөбүздүн бири-бирибизден сыр жашыра турган жерибиз калган жокко, — деди Линдей.

Линдей кайыкты алып келген кезде, Меджинин эмеректери дайындалып, кат жазылып бүткөн эле.

— Эгер сен каршы болбосоң, мен окуп чыгайын.

Медж бир минутка олку-солку болуп туруп, анан катты ага сунду.

— Жеткилең, ачык-айрым жазылыптыр, — деди Линдей окуп бүткөндөн кийин. — Кана, даярсыңбы?

Ал аялдын буюмдарын жээкке жеткизип, тизесин бүгүп туруп бир колу менен кайыктын төңөлөгүн кармап, кайыкка түшүүгө жардамдашып, экинчи колун Меджге сунду. Линдей аны байкап турду, бирок Медж кайыктын кырын аттап өтүүгө умтулуп, кыйылбай туруп ага колун берди.

— Токто! — деди Линдей. — Бирпаска! Баягы мен сага айтып берген сыйкырдуу дары жөнүндөгү жомок эсинде барбы? Жомокту аягына чейин айтып берген эмес элем. Угуп тур! Аял эркектин көзүн дары менен сүртө коюп, бура тартып жөнөйт, бирок, кокусунан күзгүгө карай салса өзүнө сулуулук кайта пайда болгонун көрөт. А сүрөтчү

көзү ачылар замат, супсулуу жарын көрөр менен кубанычына чыдабай кыйкырып, бооруна кысат...

Медж демин ичине жыйып, оюн билдирбеске тырышты. Анын иреңинен бир аз аң-таң калгандык байкалып турду.

— Сен эң эле сулуусуң, Медж... — деди Линдей, бир аз токтолуп туруп, мындай деп кайдыгер кошумчалады: — Калганы түшүнүктүү. Стрэнгдин кучагы көп анчалык узакка бош калбастыр дейм. Кош.

— Грант! — деп аял дээрлик шыбырап айтты. Мына ушул үндүн өзү гана бардыгын ага түшүндүрүп койду.

Линдей кыска жана жагымсыз күлдү.

— Сен ойлогондой ырайымсыз эмес экенимди көрсөткүм келген — көрбөйсүңбү, жамандыкка жакшылык кылып жатам.

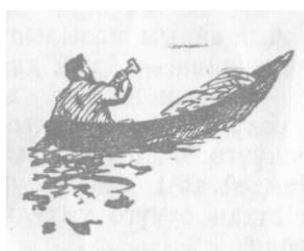
— Грант!

— Кош! — деп ал кайыкка түшүп, өзүнүн ийкемдүү, калтырак колун Меджге сунду. Медж колду бекем кысты.

— Кымбаттуу, кайраттуу кол! — деп аял күбүрөп, эңкейип анын колун өпкүлөдү.

Линдей колун тез булкуп алып, кайыкты жээктен алыстата түртүп, аны күзгүдөй тунук суунун көбүктөнүп шарылдап агып жаткан жагын карай бурду.

1911-жыл.

ДЖЕК ЛОНДОН

Американын прогрессивдүү жазуучусу Джек Лондон 1876-жылы 12-январда Калифорния штатынын чоң порттуу шаары Сан-Францискодо, жарды фермердин үй-бүлөсүндө туулган. Жазуучунун балалык чагы учтан-түпкө кысымчылыкта жана жакырчылыкта, кыскасын айтканда, кыйынчылык шартта өткөн. Жазуучулук даражага жеткенге чейин ал ар түрдүү кесипти башынан өткөргөн. Ал 11 жашында көчө кыдырып газета сатты, андан соң балык уулады, консерва заводунда, кендир ийрүүчү фабрикада жана кир жуучу жайда жумушчу болуп иштеди, матрос болуп Япония менен Арктиканын жээктерине чейин сүзүп барды жана репортёрлук кызматты аткарды, жумушсуз калгандыгы үчүн түрмөгө да түштү.

Сан-Францисконун газеталарынын бирөөндө анын «Япониянын жээктериндеги тайфун» деген очерки биринчи жолу басылып чыгып, конкурста сыйлыкка ээ болот. Мына ушул окуя аны адабий чыгармачылык жөнүндө олуттуу ойлонот. Бирок, дасыган жазуучулук наамга жетиш үчүн ал көп кыйынчылыктарга дуушар болуп, көптү өз көзү менен көрдү.

1896-жылы Аляскадагы Клондайкадан алтын табылып, миң сандагандар дүнүйө-мүлк издеп, ошол жакка чубурушту. Алардын ичинде Джек Лондон да бар болчу. Бирок, бир жылдан кийин ал сыркоолоп, кур кол кайра үйүнө кайтты. Анткени менен бул «саякат» келечек жазуучуга бир топ пайдалуу материалдарды берди. Джек Лондон алтындын зээри азгыргандардын кулк-мүнөзүн, ал жерде жашаган элдердин үрп-адаттарын, арктикалык каардуу жаратылышты, адамдардын аны менен болгон күрөшүн баяндаган бир топ чыгармаларды жазган. Аларда «америкалык жазуучу Джек Лондон, буржуазиялык дүйнөдөгү алтынга аябай берилген, алтын дегенде ааламдын аркы четине чейин боортоктоп жылып барууга даяр турган кишилердин мүнөздөрүн ачык-айкын сүрөттөп көрсөткөн»¹

1899-жылдан баштап анын Түндүк жөнүндөгү аңгемелери биринен-сала бири жарыкка чыга баштады. Ал негизинен Түндүк жана Океания аралдары жөнүндө бардыгы болуп 152 аңгеме жазган. Мына ушундан кийин Джек Лондондун жазуучу катары атагы чыга баштаган. Бул чыгармаларда жазуучу күчтүү, кысымчылыкка чыдамкай, кажардуу адамдарды сүрөттөгөн.

1902-жылы жазуучу Лондондо болуп, ал жерден жыйган материалдарынын негизинде «Караңгы адамдар» аттуу очерктер жыйнагын жазат. Ал жыйнакта автор Англиядагы кедей-дыйкан катмарынын укуксуздугу жана жакырдыгы жөнүндө баяндайт.

1905 — 1910-жылдар — Джек Лондондун чыгармачылыгынын гүлдөп, эң жогорку деңгээлге өсүп жеткен мезгили. Бул жылдары Лондон АКШнын жумушчулар кыймылынын, 1905 — 1907-жылдардагы орус революциясынын жана М. Горькийдин чыгармачылыгынын таасири астында өзүнүн көлөм жана идея жагынан зор чыгармаларын — «Темир бут», «Мартин Иден», «Ак азуу», «Таптардын күрөшү», «Революция» жана башкаларды жазды. Бул чыгармаларда жазуучу негизинен капитализм коомунун чирип, ойрон болуп баратканын, революциянын жакындап калганын жана пролетардык революцияга карата өзүнүн көз карашын жазат. Джек Лондонго чейин Американын адабиятында, бул сыяктуу революцияга жана пролетариатты биригүүгө ачык жана чечкиндүү чакырган чыгармалар болгон эмес. Булардан тышкары Лондондун «Деңиз карышкыры», «Мезгил күтпөйт» сыяктуу көлөмдүү чыгармалары бар. Он алты жылдык чыгармачылыгынын ичинде Джек Лондон элүүгө жакын китеп жазды.

¹ Н. С. Хрущев. СССРдин эл чарбасын 1959 — 1965-жылдарда өнүктүрүүнүн контролдук цифралары жөнүндө КПССтин кезексиз XXI съездинде жасаган доклады. Кыргызмамбас. 1959-ж., 56-бет.

Джек Лондон жер кыдырып, эптеп жан багып жүргөн кезинде эле социалисттик адабият менен, көбүнчө Карл Маркстын эмгектери менен таанышкан. Кийин аларга кызыгуусу көбөйүп, улам терең үйрөнө берет. Натыйжада ал жумушчулардын революциялык кыймылдарына ыктап, Американын социалисттик жумушчулар партиясына мүчө болуп кирет. Жогорку идеялуу чыгармаларды автор дал ушул мезгилдерде жазган. Бирок Джек Лондон аягына чейин социалист боло алган эмес.

Буржуазиялык индивидуалисттик идеологиядан толук бошонуу жана революциялык пролетариаттын көз карашын түп көтөрө жактоо анын колунан келе алган жок. Мына ошондуктан анын саясий көз карашы жана чыгармачылык жолу да өтө карама-каршы. Капиталисттик коомду тартынбай ашкерелеген, көркөмдүк жагы жогору деңгээлде турган реалисттик чыгармалары менен бирге, Джек Лондондун чыгармачылыгында буржуазиялык идеология жык толгон начар жана жасалма очерк, романдары да орун алган. Бул жагынан Джек Лондондун чыгармачылыгына берген В. И. Лениндин баасы жөнүндө Н. К. Крупскаянын жазгандары өтө кызык.

«Ильич өлөрдөн эки күн мурун мен ага Джек Лондондун «Өмүр кызык» деген аңгемесин окуп бердим, бул китеп Ильичтин өз бөлмөсүндө азыр да жатат. Өтө күчтүү нерсе. Адамдын буту тийбеген кардуу талааны басып, ачкадан өлгөнү турган оорулуу киши чоң дарыянын жээгиндеги пристанга жөнөйт. Анын биротоло күчү кетип, баса албагандыктан боору менен жылат, анын жанында аңдып, ачыгып алы кеткен карышкыр баратат, экөө кармаша кетип, акыры адам жеңет, ал чала өлүк жана эстен танган бойдон көздөгөн жерине жетет. Ильичке бул аңгеме аябай жакты. Эртеси Лондондун аңгемелерин дагы оку деди. Бирок Джек Лондондун жазгандары кай бири өтө күчтүү болсо, кай бири өтө начар. Кийинки аңгеме таптакыр бөлөк — буржуазиялык осуятка толгон нерсе экен: кандайдыр бир капитан жүктөлгөн эгинди кымбат баага сатуу үчүн, кеменин ээсине берген убадасын аткарам деп отуруп, акыры өлүп тынат. Ильич күлүп жиберип, колун тескери силкти.»¹

Өлөрдөн бир нече ай мурда Лондон социалисттик партиянын катарынан чыгып кетет. «Менин социалисттик партиядан чыгып кеткенимдин себеби — ал күрөштөн баш тартты... Жумушчу табы өзүнүн күрөшү жана душман менен келишпестиги астында өзүн бошото алат го деп ойлогон элем. Бирок, Кошмо Штаттардагы бардык социалисттик кыймылдар кийинки жылдарда келишүүчүлүк жолго түшүп кетти, ошондуктан мен партиянын мүчөлүгүнөн оолак турууну туура таптым», — дейт жазуучу. Чынында эле ошол кезде Америкадагы социалисттик партия оппортунисттик жолго түшүп кеткен.

Джек Лондон 1916-жылы 40 жашында дүйнөдөн кайтты. Бирок, ал көп сандаган мыкты чыгармаларды жазып таштап кетти..

Совет элине жазуучунун чыгармалары жана ысмы кеңири белгилүү. Анын чыгармалары көп улуттуу совет элинин тилдерине которулду. Лондондун мыкты чыгармалары азыр кыргыз тилине которулуп, жарыкка чыгып жатат.

1 Н. К. К р у п с к а я. Ленин жөнүндө эстеликтер. Госиздат. 1931-ж. 187 — 192-беттер.